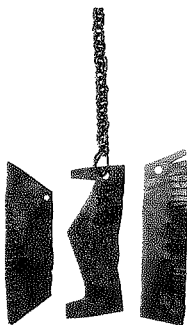

LIETUVOS PROISTORĖ

Archeologijos ekspozicijos vadovas

LIETUVOS
NACIONALINIS
MUZIEJUS

LIETUVOS PROISTORĖ

LIETUVOS PROISTORĖ

Archeologijos ekspozicijos vadovas

Taurapilio piliakalnis. 1940 m. Fot. V. Augustinas

LIETUVOS
NACIONALINIS
MUZIEJUS

Ekspoziciją parengė Archeologijos skyrius archeologai:
Eglė Gričiuvienė
Gytis Grižas
Valdas Steponaitis

Ekspozicijos dailininkė Danutė Alekniene
Architektas Jonas Zibolis
Ekspoziciją tvarkė Francas Radivilovičius

Ekspozitų restauravo:
Onutė Bagušienė, Gražina Gleiznienė, Marytė Glemžienė
Rasa Kubiliūtė, Bronė Kunkulienė, Bronė Pinkevičiūtė
Vidas Ribokas, Aušra Uginčiūtė, Regina Ulozaitė
Laima Vedrickienė

Rūbų rekonstrukcijos kūrė Irena Vabalienė
Papuošalų kopijas gamino Kazimieras Barišauskas
Ginklus kalė Vladas Kuzinas
Avalynę siuvo Benedikta Jusčienė
Juostas vijo Birutė Viršilaitė

Piešinių autorė Roberta Vasiliūnienė
Paveikslų dizaineris Vytautas Karosas
Žemėlapius apipavidalino Dalia Makaraitienė
Maketą gamino Stasys Makaraitis

Archeologijos ekspozicijos vadovą parengė:
Eglė Gričiuvienė
Dailininkas Arūnas Prelgauskas
Redaktorė Danguolė Gudienė
Korektorė Dalia Žalienė

Fotografai:
Kęstutis Stoškus
Henrikas Sakalauskas
Saulius Danilevičius

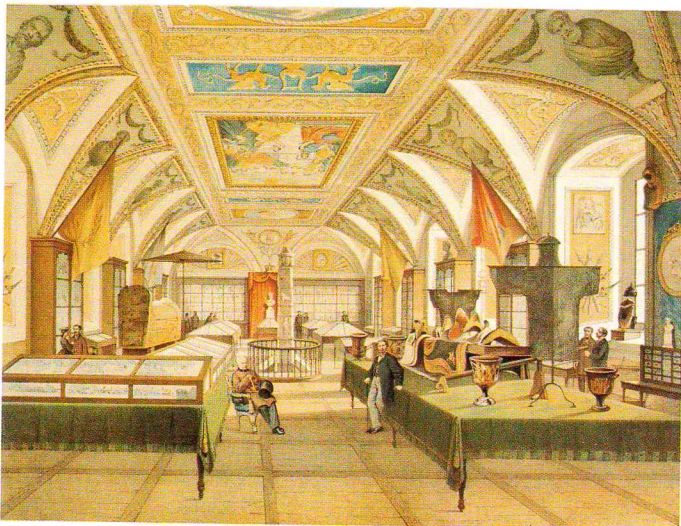
TURINYS

Pratarmė	6
Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius. <i>E.Gričiuvienė</i>	12
I salė. LIETUVA IKI KRISTAUS	
PALEOLITAS. XI–IX tūkstantmetis pr. Kr. <i>V.Juodagalvis</i>	20
MEZOLITAS. VIII–V tūkstantmetis pr. Kr. <i>V.Juodagalvis</i>	24
NEOLITAS. IV–II tūkstantmetis pr. Kr.	30
Vidurinio neolito kultūros. <i>V.Juodagalvis</i>	30
Medžioklė. <i>V.Juodagalvis</i>	34
Namų ūkis. <i>E.Gričiuvienė</i>	36
Žvejyba. <i>E.Gričiuvienė</i>	40
Rankiojimas, žemdirbystė. <i>E.Gričiuvienė</i>	44
Menas ir pasaulio samprata. <i>E.Gričiuvienė</i>	48
Pamarių kultūra ir baltų formavimasis. <i>V.Juodagalvis</i>	54
ŽALVARIO IR ANKSTYVASIS GELEŽIES AMŽIUS XVIII a. pr. Kr. iki Kristaus. <i>V.Steponaitis</i>	58
II salė. LIETUVA IKI VALSTYBĖS SUSIDARYMO	
SENASIS GELEŽIES AMŽIUS Sritiniai skirtumai I–IV a. <i>V.Steponaitis</i>	66
ŪKIS, VERSLAI, AMATAI I–XIII a.	
Prekyba, mainai. <i>V.Steponaitis</i>	72
Žemdirbystė. <i>E.Gričiuvienė</i>	78
Metallurgija. <i>E.Gričiuvienė</i>	82
Ginkluotė. <i>V.Steponaitis</i>	86
Raitelis ir žirgas. <i>V.Steponaitis</i>	90
Keramika. <i>E.Gričiuvienė</i>	94
Verpimas, audimas, drabužiai. <i>E.Gričiuvienė</i>	98
Sidabras. <i>E.Gričiuvienė</i>	102
VIDURINIS IR VĒLYVASIS GELEŽIES AMŽIUS Genty V–XIII a. <i>G.Grižas</i>	106
Pagrindinių archeologijos ekspozicijos paminklų sąrašas. <i>E.Gričiuvienė</i>	135

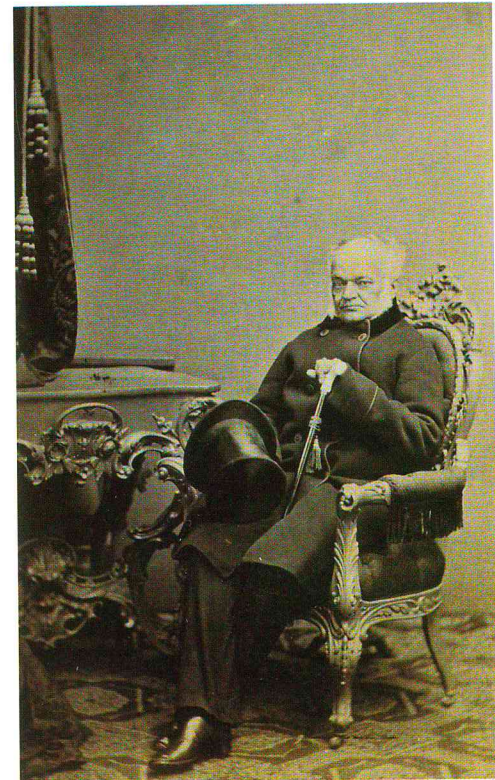
Pratarmė

2000 m. gegužės 11 d. sukanka 145-eri metai, kai žinomas kultūros istorijos tyrinėtojas ir kolekcininkas Eustachijus Tiškevičius Vilniuje įkūrė Senienų muziejų ir Laikinąją archeologijos komisiją. Muziejaus pagrindą sudarė E. Tiškevičiaus dovanota kolekcija: monetų, medalių, senų atlasų, graviūrų, portretų, istorinių retenybių ir archeologinių radinių rinkinys. Patalpos ką tik įkurtam muziejui buvo paskirtos uždaryto Universiteto auloje – P. Smuglevičiaus salėje. 1856 m. balandžio 29 d. muziejus buvo atidarytas lankytojams. Nuo pat įkūrimo dienos muziejus reprezentavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą, kaupė su jos istorija susijusias senienas. Kryptinga, Lietuvos istoriją atspindinti ekspozicija netruko pelnyti gerą vardą, tapo populiari ir gausiai lankoma. Muziejui buvo dovanojamos pačios rečiausios Lietuvos istorijos ir kultūros vertybės. Privatūs asmenys muziejui kasmet dovanodavo po 1,5–4 tūkstančius eksponatų.

1863 m. sukilimo pralaimėjimas skaudžiai atsiliepė Lietuvos kultūrai, administracinės represijos neaplenkė ir Senienų muzie-

Pirmoji Senienų muziejaus ekspozicija Universiteto P. Smuglevičiaus salėje. 1857 m.

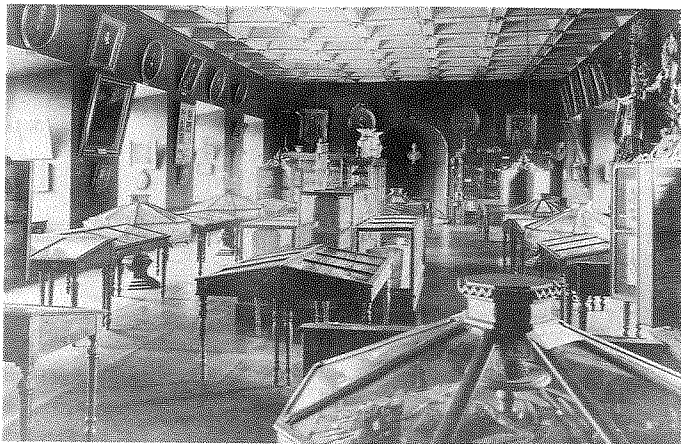
Vilniaus senienų muziejaus steigėjas grafas Eustachijus Tiškevičius (1814–1873)

jaus. Generalgubernatoriaus M. Muravjovo 1865 m. sudaryta speciali komisija peržiūrėjo muziejaus rinkinius (apie 48 tūkstančius vienetų). Buvo atrinkti ir iš ekspozicijos pašalinti tiesiogiai su Lietuvos istorija susiję eksponatai. Dalis jų buvo išvežta į N. Rumiancevo muziejų Maskvoje. Taip baigėsi pirmasis (1855–1865) Senienų muziejaus veiklos laikotarpis.

XIX a. viduryje muziejus buvo vienintelis viešas kultūros adaptacijos ir skleidimo židinys Vilniuje. Ekspozicija atspindėjo romantizmo idėjų nuspalvintą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją. Kaip bendravimo su visuomene forma, kaip idėjos skleidėja, ekspozicija, matyt, buvo paveiki, jeigu sukilimo slopintojams pasirodė pavojinga ir keistina.

Pertvarkius revizuotus Senienų muziejaus rinkinius, muziejaus bibliotekos pagrindu buvo įkurta Vilniaus viešoji biblioteka, Senienų muziejus tapo bibliotekos dalimi. Pakito muziejaus darbo

profilis: pagrindinis dėmesys buvo skiriamas nebe Lietuvos istorijos paminklams, bet retenybėms apskritai. Muzeologiniu požiūriu tai buvo žingsnis atgal. Nuo pažangios XIX a. tendencijos – kaupti ir saugoti savo tautos istorijos paminklus – sugrįžta atgal, prie geografinių atradimų epochoje suformuotos tradicijos rinkti svetimų kraštų egzotiškas retenybes. Nutolęs nuo mokslo centrų, provincijos muziejus nebuvo pajėgus sukaupti vertingesnės svetimų kultū-

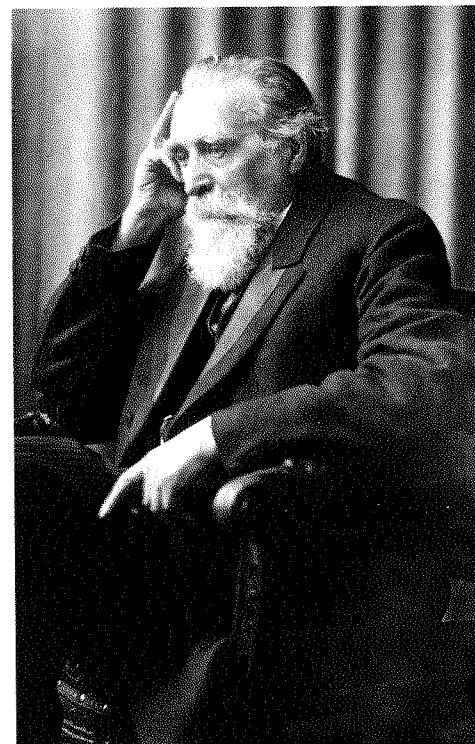

Vilniaus senienų muziejus. Archeologijos ir istorijos rinkinių ekspozicija. 1867–1915 m.

rų reliktų kolekcijos ir nevykdė krašto istorijos tyrinėjimo darbų. Per 50 metų (1865–1915) sukaupti rinkiniai nei skaičiumi, nei turiniu neprilygo pirmąjį veiklos dešimtmetį turėtiems rinkiniams.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijos armijai artėjant prie Vilniaus, 1915 m. reikšmingesnės Senienų muziejaus vertybės buvo evakuotos į Rusijos gilumą. Be priežiūros likusią Senienų muziejaus rinkinio dalį Lietuvių mokslo draugijos vardu užantspaudavo Jonas Basanavičius, paskirtas 1919 m. suformuoto Istorijos ir etnografijos muziejaus direktoriumi. Visa, kas „dėlei tam tikros politikos ar karo buvo išgabenta iš Lietuvos“, turėjo būti grąžinta. Vietoje Senienų muziejaus turėtų dviejų salių prie Viešosios bibliotekos buvo paskirtos erdvesnės patalpos Bazilijonų vienuolyne (Didžioji g. 49).

Lenkijos okupacija 1920 m. nutraukė J. Basanavičiaus pradėtus darbus. Senienų muziejus, susigrąžinus išvežtus rinkinius, turėjo atnaujinti veiklą tam paskirtose patalpose Sierakausko g. 2. Ta-

Dr. Jonas Basanavičius, Lietuvių mokslo draugijos pirmininkas 1907–1927 m., Istorijos ir etnografijos muziejaus direktorius 1919 m.

čiau Senienų muziejaus fondas, kaip lietuviškas, Lenkijai nebuvo grąžintas. Dėl lėšų stokos karo suirutėje nukentėjusį rinkinį buvo nuspręsta išdalinti vėl pradėjusio veikti Universiteto katedroms. Senienų muziejaus rinkinių pagrindu suformuotos Archeologijos muziejus su Egipto archeologijos ir vaizduojamosios dailės poskyriais buvo visuomenės lankomas ir mėgstamas.

1941 m. visi Vilniuje esantys muziejiniai rinkiniai buvo perduoti Mokslų akademijai, kur Senienų muziejaus ir Lietuvių mokslo draugijos rinkinių pagrindu buvo suformuoti Istorijos ir Etnografijos muziejai. Šviesios atminties kultūros istorikui Vincui Žilėnui (1907–1982) pavyko 1952 m. šiuos muziejus sujungus atkurti Senienų muziejaus struktūrą. Profesoriaus L. Vladimirovo ir archeologo habil. dr. A. Tautavičiaus rūpesčiu 1956 m. Valstybinis Rusijos istorijos muziejus grąžino iš Senienų muziejaus 1868 m. išvežto rinkinio dalį. Taip politinio atšilimo laikotarpyje 1954–1960 m. buvo pabaigtas 1919 m. J. Basanavičiaus pradėtas darbas.

Ketvirtį amžiaus (1947–1973) muziejui vadovavo kultūros istorikas Vincas Žilėnas. Jo žinių ir pastangų dėka buvo sujungti karų metais išblaškyti rinkiniai, įsigyta daug vertingų eksponatų iš žinomų Lietuvos kolekcininkų. Nuoseklus darbas ekspedicijose, nuolatinės išblaškytų eksponatų paieškos leido sukaupti didžiausią muziejinį Lietuvos istorinės lituanistikos rinkinį. Buvo padėtas pagrindas Lietuvos nacionalinio muziejaus sukūrimui.

1990 m. atkūrus Nepriklausomą Lietuvos valstybę, Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus reorganizavo ideologizuotus istorinio profilio Ateizmo (1961–1992) ir Revoliucijos (1948–1992) muziejus. Jų rinkiniai organiškai įsiliejo į muziejaus rinkinius. 1992 m. atsižvelgiant į tai, kad muziejuje saugomos pagrindinės Lietuvos valstybingumo istoriją ir kultūros raidą atspindinčios kolekcijos, muziejus pavadintas Nacionaliniu Lietuvos valstybės ir kultūros istorijos muziejumi. 1993 m. Muziejaus statutu įtvirtinta rinkinių turinį nusakančio pavadinimo santrumpa – Lietuvos nacionalinis muziejus nuo 1997 m. tapo oficialiu muziejaus pavadinimu.

1999 m. vasario 29 d. sukako 35-eri metai, kai muziejus įsikūrė Lietuvos istoriniame centre – Vilniaus pilių teritorijoje. 1968 m. Naujajame arsenale buvo atidaryta pirmoji Lietuvos istorijos ekspozicija, kuri prasidėjo Lietuvos archeologijai skirta sale. Praėjus trisdešimčiai metų, jau Nepriklausomos Lietuvos valstybės sąlygomis muziejus pradėjo ekspozicijos atnaujinimo darbą. Lietuvos archeologijos ekspozicija įrengta dviejose Senojo arsenalo salėse. Tęsiant Senienų muziejaus istoriją ir tradicijas kita muziejaus ekspozicija bus skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijai.

Birutė Kulnytė

Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė

Lietuvos nacionalinio muziejaus pastatų kompleksas. Naujajame arsenale pirmoji archeologijos ekspozicija buvo įrengta 1968 m. Naujoji archeologijos ekspozicija atidaryta 2000 m. balandžio 27 d. Senajame arsenale

Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyrius

Archeologijos skyrius yra vienas seniausių ir didžiausių Lietuvos nacionalinio muziejaus skyrių, susikūrusių dar Senienų muziejuje. Muziejus įkūrėjas grafas Eustachijus Tiškevičius 1855 m. muziejui padovanojo archeologinių radinių kolekciją iš Rytų Lietuvos, Baltarusijos bei Pietryčių Latvijos. 1856 m. pavasarį Senienų muziejui atvėrus duris visuomenei, jame jau buvo apie 1500 archeologinių eksponatų. Pirmasis Archeologijos skyriaus tvarkytojas – archeologas Adomas Kirkoras. 1858 m. jis išleido pirmąjį Senienų muziejaus katalogą, kuriame suregistruota apie 2300 archeologinių eksponatų. Dauguma muziejuje saugotų archeologinių radinių neturėjo metrikų, nes tada į jas nebuvo kreipiamas didesnis dėmesys.

Archeologijos skyriaus veikla suaktyvėjo 1884–1902 m., kai muziejui vadovavo archeologas F. Pokrovskis. 1893 m. Vilniuje įvyko Rusijos archeologų IX suvažiavimas, suaktyvinęs archeologinius tyrimus. Tarpininkaujant Imperatoriškajai archeologijos komisijai, į muziejų pateko ne tik pavienių eksponatų iš suardytų archeologijos paminklų, bet ir kai kurių archeologinių kasinėjimų radinių. Ši komisija skirstė, kuriuos radinius iš tyrinėtų paminklų palikti Vilniuje, kuriuos išsiųsti į Maskvos ar Peterburgo muziejus.

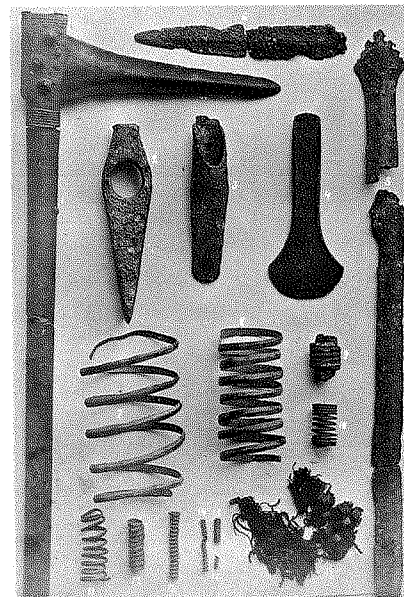
Archeologijos skyriaus rinkiniai nukentėjo evakuojant juos 1915 m. ir vėliau – kaizerinės okupacijos metais. Tuo metu iš muziejaus dingo didelė dalis žalvario amžiaus dirbinių, Romos monetų, XI–XIV a. sidabro lydinių, kai kurie retesni žalvariniai papuošalai.

1920 m. Stepono Batoro universitete įsteigta Antropologijos katedra, jai perduoti Senienų muziejaus archeologijos rinkiniai, kuriuos ėmėsi tvarkyti universiteto bibliotekos rankraštyno vedėjas M. Brenšteinas, pats rinkęs archeologinę bei etnografinę medžiagą. Iš viso jis aprašė 5767 archeologinius radinius. 1932 m. į Vilniaus universitetą atvyko archeologė H. Cehak ir perėmė archeologijos eksponatų tvarkymą. 1933 m. gruodžio 4 d. buvo atidaryta Stepono Batoro universiteto Archeologijos muziejaus ekspozicija, įrengta Pilies g. 11 namo antrame aukšte. Muziejų iki 1939 metų tvarkė H. Cehak-Holubovičiova. Archeologijos rinkiniai pasipildė H. ir V. Holubovičių tyrinėtiais Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos pilkapių radiniais.

1941 m. Mokslų akademijai perėmus visus senuosius Vilniaus rinkinius, archeologijos rinkiniai buvo tik saugomi. Po karo senieji archeologijos rinkiniai buvo sujungti su Lietuvių mokslo draugijos

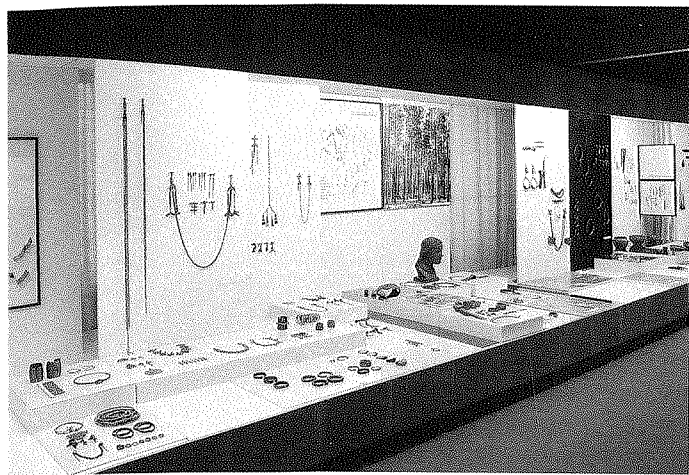
*Pirmasis archeologijos rinkinių tvarkytojas
Adomas Kirkoras (1818–1886)*

*Lietuvos archeologijos eksponatai iš leidinio, spausdinto 1893 m.
Vilniuje vykusio IX Rusijos archeologų kongreso proga*

(LMD), Švietimo draugijos „Rytas“, Mokslo bičiulių draugijos (MBD) archeologijos rinkiniais. 1952 m. suformavus Istorijos ir etnografijos muziejų, rinkiniai pradėti tvarkyti. Muziejaus archeologai nuo 1956 m. dalyvauja Lietuvos MA Istorijos instituto archeologiniuose tyrinėjimuose, o nuo 1961 m. ir patys organizuoja ekspedicijas. 1964 m. įkurtas Archeologijos skyrius, kuriam ilgus metus vadovavo muziejaus archeologė B. Tautavičienė.

Jau 50 metų archeologinė medžiaga kaupiama tik iš Lietuvos teritorijos. Muziejaus Archeologijos skyrius turi turtingiausią Lietuvos archeologinių radinių rinkinį. Seniausieji radiniai priskiriami XI–X tūkstantmečiui prieš Kristų (toliau pr. Kr.), o vėlyviausieji yra iš XVI–XVII a. kapų ir to laikotarpio miestų kultūrinio sluoksnio bei visų laikotarpių archeologiniai lobiai.

Archeologijos ekspozicija 1968–1998 m.

Seniausios paleolito ir mezolito stovyklavietės daugiausia tyrinėtos Lietuvos pietrytinėje dalyje; iš tenai ir gausiausias neolito gyvenviečių titnago inventorių. Unikalia neolito laikotarpio organinė medžiaga fondai papildė tyrinėjant gyvenvietes Šventojoje, taip pat Biržulio ežero baseine. Daugiau kaip 100 000 puodų fragmentų surasta Nidoje. Tai didžiuliai Narvos bei Pamarių kultūros paminklai. Ne itin daug radinių muziejuje buvo iš žalvario bei ankstyvojo geležies amžių. Šią kolekciją labai praturtino Rytų Lietuvoje tyrinėtų Nevieriškių, Sokiškių bei Narkūnų piliakalnių radiniai. Senojo geležies amžiaus archeologinė medžiaga yra iš tyrinėtų to laikotarpio piliakalnių (Aukštadvario, Nemenčinės, Migo-

nių, Pajevonio) bei laidojimo paminklų (Pakalniškių, Pažarsčio, Vaitiekūnų, Akmenių, Pajuostės, Paragaudžio pilkapynų, Palangos, Kurmaičių ir kitų kapinynų). Muziejuje saugoma gausi vidurinio geležies amžiaus paminklų kolekcija iš Neravų, Taurapilio, Riklikų pilkapynų, Jauneikių, Griniūnų, Pašušvio, Plinkaigalio, Požerės, Kaštaunalių, Žvilių ir kitų kapinynų. Turtingiausi fondai iš vėlyvojo geležies amžiaus. Tai Nemenčinės, Maišiagalos, Aukštadvario, Narkūnų, Kaukų, Imbarės, Eketės piliakalnių tyrinėjimų medžiaga. Tyrinėti dideli kapinynai ir pilkapynai visoje Lietuvoje: Kretuonys, Pabarė, Palanga, Laiviai, Bikavėnai, Žąsinas, Upyna, Pryšmančiai, Girkaliai, Jauneikiai, Pamiškiai, Linksmučiai, Genčiai, Griežė. XIV–XVII a. archeologiniai radiniai yra iš tyrinėtų Rumšiškių, Sarių, Jakštaičių, Pribirkos, Diktarių, Obelių kapinynų. Atskirą dalį sudaro miestų archeologijos kolekcija – tai Vilniaus žemutinės pilies, Bekešo kalno tyrinėjimų medžiaga bei radiniai iš Vilniaus senamiesčio.

2000 m. sausio 1 d. duomenimis, LNM Archeologijos skyriuje buvo saugoma 115 570 eksponatų. Į šį skaičių neįtraukta gausybė keramikos šukių iš piliakalnių, gyvenviečių, senamiesčių tyrinėjimų.

1968 m. Naujajame arsenale atidarytoje istorinėje ekspozicijoje viena salė buvo skirta archeologijai, eksponuota apie 2500 archeologinių radinių, apimančių laikotarpį nuo pirmųjų gyventojų pasirodymo iki XIII a. Ekspozicijos autorės – skyriaus vedėja B. Tautavičienė, archeologės A. Jankevičienė ir E. Butėnienė. Archeologinės kolekcijos buvo rodomos ir teminėse parodose: iš naujausių tyrinėjimų medžiagos, teminės parodos, skirtos baltiškajai ornamentikai ir archeologų B. ir A. Tautavičių tyrinėjimams apžvelgti. Archeologiniai eksponatai papildė ne vieną istorinę muziejaus parodą. Apžvalginės Lietuvos archeologijos parodos eksponuotos Vokietijoje ir Lenkijoje.

Muziejaus archeologai parengė ir išleido katalogų, skirtų atskirioms kolekcijoms ar parodoms. Tai B. Tautavičienės sudarytas sidabro dirbinių katalogas, A. Butrimo – Daktariškės neolito gyvenvietės katalogas, E. Gričiuvienės – parodos apie baltiškąją ornamentiką katalogas. Išleisti parodų katalogai, skirti Lietuvos archeologijos reprezentacijai – Vokietijoje bei Lenkijoje.

1997 m. baigus restauruoti Senojo arsenalo šiaurinį ir vakarinį korpusus, šiauriniame dviejų salių korpuse nutarta įrengti naują archeologijos ekspoziciją.

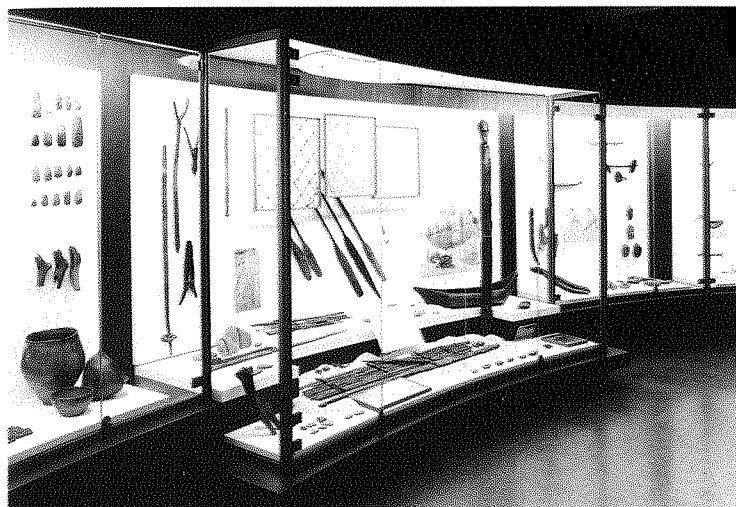
Pirma salė skirta akmens amžiui ir ankstyvųjų metalų laikotarpiui. Vengiant monotonijos, ekspozicijos temos chronologiškai nekartojamos. Todėl akmens amžiaus žmogaus gyvenimą visapusiškiausiai nušviečia vidurinio neolito radiniai. Sąlygiškai ši salė pavadinata – Lietuva iki Kristaus.

Antroje salėje rodoma I tūkstantmečio Lietuva iki valstybės susidarymo – ekspozicija baigiama Mindaugo suvienytos Lietuvos valstybės žemėlapiu. Laikotarpį atspindintys eksponatai suskirstyti lyg į dvi dideles grupes. Etnokultūrinės padėties raida per tūkstantį metų parodyta dviem etapais – I–IV a. papuošalais bei šešių kultūrinių sričių žemėlapiu ir V–XIII a. devynių baltų genčių būdingiausiais papuošalais bei šių genčių žemėlapiais. Visi šios ekspozicijos dalies eksponatai yra iš laidojimo paminklų. Žmonių buities, gyvenimo raida per tūkstantmetę istoriją parodyta atskiromis temomis, neatsižvelgiant į gentinius skirtumus.

Norint sudaryti visapusiškesnę priešistorės laikų įvaizdį, sukurti rekonstrukciniai piešiniai, piliakalnio maketas, aprangos rekonstrukcijos bei papuošalų kopijos.

Ekspozicija lankytojams atidaryta 2000 m. balandžio 27 d.

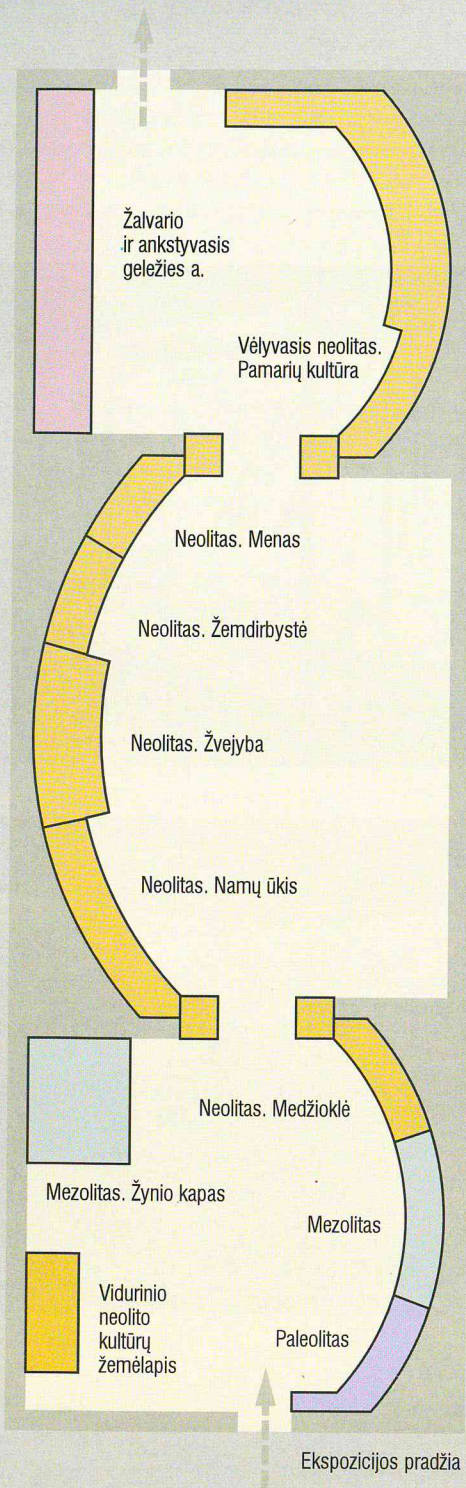
Eglė Gričiuvienė
LNM Archeologijos skyriaus vedėja

Naujoji archeologijos ekspozicija

I SALĖ

LIETUVA IKI KRISTAUS

PALEOLITAS

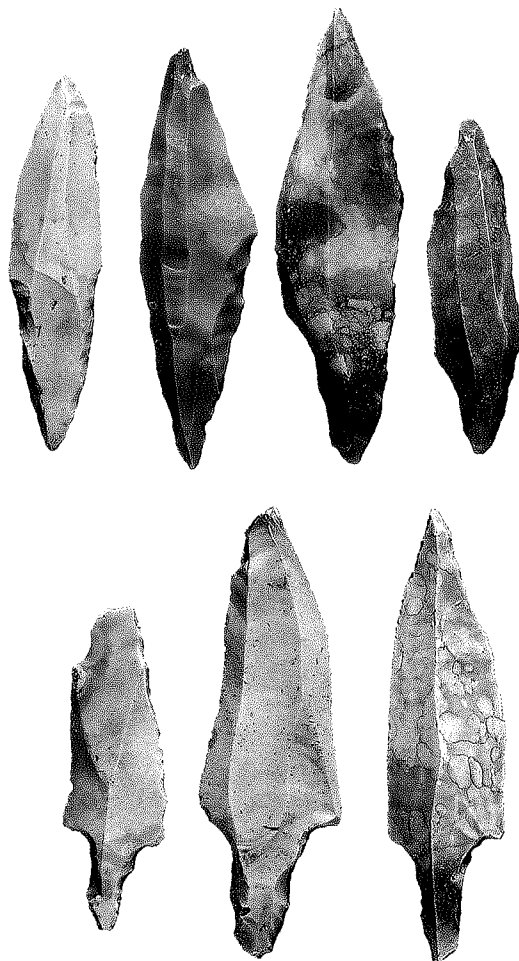
XI–IX tūkstantmetis pr. Kr.

Lietuva palyginti vėlai išsilaisvino iš ją dengusių ledynų, bent tris kartus atslinkusių iš Skandinavijos. Paskutinis ledynas, kurio pietinės ribos maždaug sutapo su pietrytinėmis Lietuvos ribomis, pradėjo trauktis apie 14 000 m. pr. Kr. Per 3000 metų ledynas pasitraukė iš Lietuvos, palikdamas didžiulį vandens telkinį – Pietų Baltijos Biolingo jūrą, kuri pamažu susiformavo į atskirus ežerus. Sauroje ėmė plisti tundros augalija. Kol ledynas galutinai sutirpo Skandinavijoje, mūsų krašte vyravo nepastovus arktinis klimatas, atšilimą keitė atšalimas. Pirmasis atšilimo laikotarpis – biolingas prasidėjo XI tūkstantmetyje pr. Kr. Tuomet pirmieji medžiotojų būreliai galėjo pasiekti pietų Lietuvą. Sąlygos nuolatos gyventi Lietuvoje susidarė antrojo poledyninio atšilimo – aleriodo metu, X tūkstantmetyje pr. Kr. Klimato atšilimas priviliojo iš pietinio Baltijos pajūrio ir pietvakarinių sričių mažas įvairių paleolito kultūrų gyventojų bendruomenes, klajojančias paskui į šiaurę traukiančias šiaurės elnių bandas.

Svarbiausias Lietuvos paleolito, senojo akmens amžiaus, gyventojų ūkinis užsiėmimas buvo šiaurės elnių medžioklė. Sumedžiotas elnias buvo suvartojamas visas: mėsa maistui, kailiai aprangai ir palapinėms, gyslos siūlams, ragai ir kaulai įrankiams gaminti. Medžioti ir kiti miško žvėrys. Paleolito gyventojai taip pat „medžiojo“ – badė žeberklais žuvis. Medžiotojų įrankiai – strėlės ir lankai, dar vartotos ietys, svaidyklės bei žeberklai.

Lietuvos paleolito gyventojai kūrė stovyklas sausose smėlėtose vietose prie pat vandens, beveik visuomet šiauriniame krante, kaitinamame saulės. Stovyklų būta įvairių – mažų ir didelių, tačiau visos trumpalaikės. Didelėse paprastai būdavo keletas aikštelių. Iš radinių sankauptų matyti, jog kiekvienoje aikštelėje stovėjo 1–3 palapinės, kuriose gyveno atskiros šeimos.

Vėlyvojo paleolito laikotarpiu klajota ne tik paskui šiaurės elnių bandas, bet ir ieškant titnago. Geros kokybės titnago ieškota už dešimčių ir šimtų kilometrų. Lietuvoje titnago gausiausiai randama pietinėje dalyje, tad ir paleolito stovyklų bei dirbtuvių čia aptikta daugiausia. Ryškiausia titnago dirbtuvė ir kasykla buvo tyrinėta Ežerynų kaime, Pietų Lietuvoje. Didžiausią Ežerynų radinių dalį sudaro naudojimui netinkamos titnago nuoskalos – gamybos atliekos, nes svarbiausia buvo paruošti gerų skelčių bei skaldytinių ir išsigabenti juos. Norint pasigaminti titnaginį įrankį, pirmiausia

Svidrų kultūros strėlių antgaliai. Titnagas

XI–IX t-metis pr. Kr.

Netiesos, Ežerynai, Nemunaitis

Pabaltijo Madleno kultūros strėlių antgaliai. Titnagas

XI–IX t-metis pr. Kr.

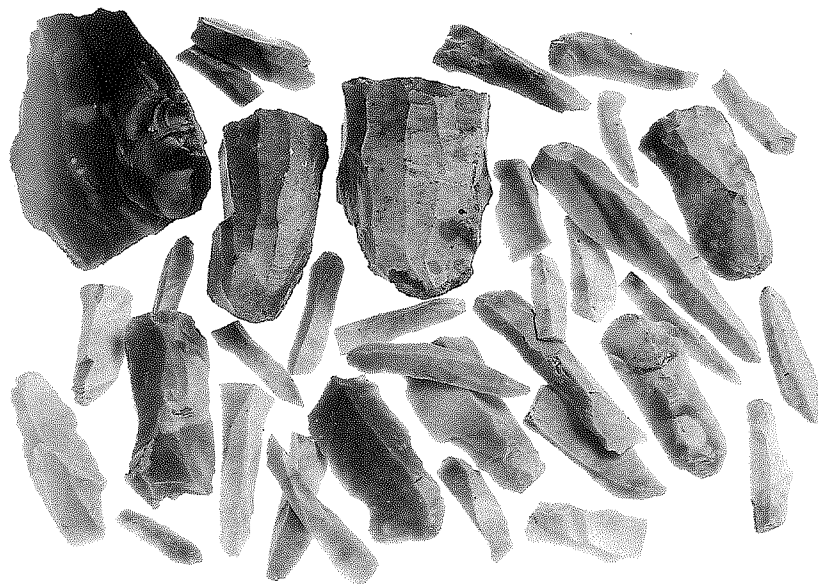
Kašėtos, Margiai 4

reikėjo paruošti skaldytinį, nuo kurio būtų patogų nuskelti tinkamas skeltas ir nuoskalas. Norėdami suteikti dirbiniui reikiamą formą ir sutvirtinti greitai trupančias aštriąsias skelčių ir nuoskalų briaunas, senovės meistrai ruošinius pakartotinai apdorodavo – titnaginiais, kauliniais bei raginiais įrankiais statmenai arba plokščiai nuskeldavo mažas nuoskalėles. Toks titnaginio ruošinio apdirbimo būdas vadinamas retušavimu. Iš titnago skelčių ir nuoskalų buvo gaminami strėlių ir iečių antgaliai, peiliai, gremžtukai kailiams ir medžiui apdoroti, rėžtukai kaului ir ragui pjaustyti, ylos, gražteliai. Iš stambesnių titnago gabalų buvo gaminami kirveliai, pleištai, kasikliai.

Mūsų kraštą pasiekdavę medžiotojai paliko nevienodus titnago dirbinius. Kartais tie dirbiniai skiriasi smarkiai, o kartais tik detalėmis. Iš to galima spręsti, jog medžiotojai laikėsi skirtingų kultūrinių tradicijų ir, matyt, priklausė skirtingoms etninėms grupėms. Lietuvos paleolite išskirtinos trys pagrindinės kultūrų grupės: Pabaltijo Madleno, Svidrų ir iš šių dviejų grupių susidarę įvairūs hibridiniai variantai. Pabaltijo Madleno vardas apibrėžia grupę paleolito radinių kompleksų, kuriuos galima genetiškai susieti su Liungbiu–Bromės ir Arensburgo kultūromis. Šių kultūrų paminklų aptinkama Danijoje, Pietų Švedijoje, teritorijoje nuo Olandijos iki Oderio. Pagrindinis šių kultūrų bruožas – platūs titnaginiai strėlių antgaliai su išskirta įtvara, retušuota statmenu pakraštiniu retušu. Gremžtukai trumpi ir platūs, rėžtukai kampiniai ir viduriniai, skaldytiniai vienagaliai. Žinoma apie 40 Pabaltijo Madleno kultūros titnago dirbinių radimviečių Pietų ir Vidurio Lietuvoje, gausiose titnago Nemuno, Neris ir Merkio pakrantėse.

Svidrų kultūros paminklų aptinkama į rytus nuo Oderio – Vyslos, Bugo ir Nemuno baseinuose. Pagrindiniai bruožai, kuriais šios grupės titnago dirbiniai skiriasi nuo Pabaltijo Madleno dirbinių, yra strėlių antgalių ir rėžtukų įvairių plokščiu retušu retušuota vidinė pusė. Strėlių antgaliai ilgi, siauri, primenantys lauro lapo formą. Gremžtukai dažniau siauri ir ilgi, skaldytiniai dvigaliai. Lietuvoje žinoma apie 60 Svidrų kultūros stovyklų.

IX tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje Lietuvą užplūdusi šaltesnio klimato banga, nebeištūmė įsikūrusių gyventojų, tik pristabdė jų tolimas keliones. Susidarė sąlygos įvairių kultūrų atstovams bendrauti tarpusavyje. Atsirado hibridinės kultūros, kurioms būdingi Svidrų, Arensburgo ar Liungbiu–Bromės kultūrų bruožai. Hibridinė kultūra buvo paplitusi gana siauru ruožu tarp Nemuno ir Oderio – nuo Lietuvos iki Polesės ir Vidurio Lenkijos.

Skaldytiniai ir skeltės. Titnagas

X–IX t-metis pr. Kr.

Ežerynas, Netiesos

Eksponuojami Pietų ir Vidurio Lietuvos stovyklaviečių titnaginiai dirbiniai atspindi ryškiausių Lietuvos paleolito kultūrų bruožus. Titnago dirbinių gamybos ypatumus iliustruoja skaldytiniai, skeltės ir jų paruošimo rekonstrukcijos.

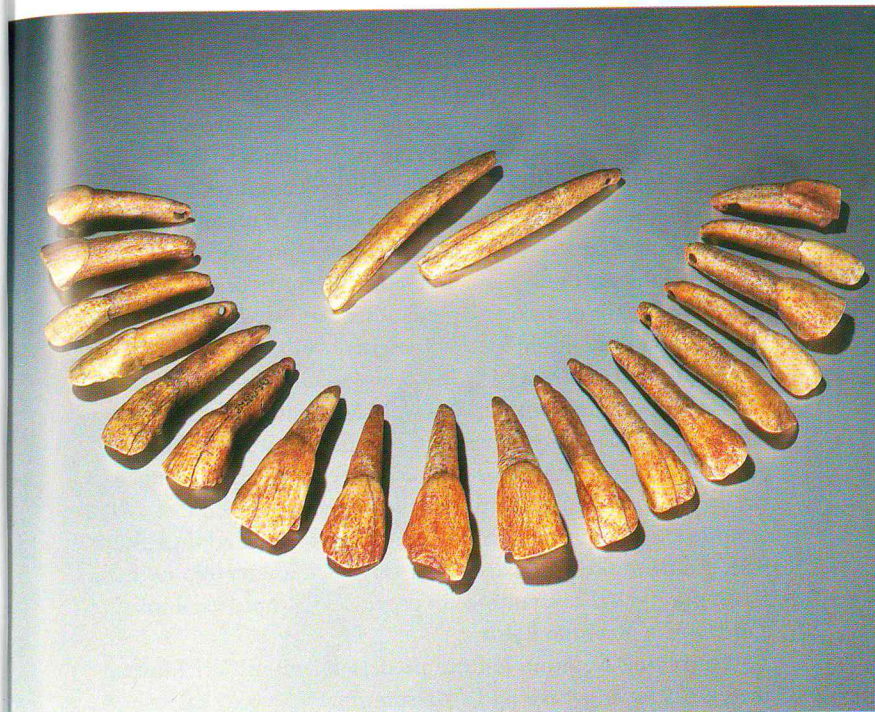
MEZOLITAS

VIII–V tūkstantmetis pr. Kr.

VIII tūkstantmetyje pr. Kr. prasidėjo poledyninis klimato atšilimo laikotarpis, kuris ir laikomas mezolito, arba vidurinio akmens amžiaus, pradžia. Klimato pasikeitimas pakeitė žmonių gyvenimo būdą ir sudarė sąlygas atsirasti naujoms kultūroms. Ledynams traukiantis, per susidariusią prataką buvęs ledyninis Baltijos ežeras susijungė su vandenynu ir virto sūriavandene Joldijos jūra. Vandens lygis jūroje, upėse ir ežeruose smarkiai krito. Ledynui pasitraukus iš Vidurio Švedijos, iškilo slenkstis, kuris vėl atskyrė jūrą nuo vandenyno – susidarė gėlavandenis Anciliaus ežeras. Neilgai buvęs Anciliaus ežeras sudarė sąlygas naujai Baltijos jūros fazei – sūriavandenei Litorinos jūrai, kurios krantų linijos jau daug artimesnės dabartinėms. Keičiantis jūrai, pakito ir klimatas. Mezolito pradžioje klimatas buvo nepastovus: atšilimus keitė atšalimai. Lietuvoje tuo metu paplito pušys, lazdynai, išnyko didelėmis bandomis gyvenantys ir klajojantys šiaurės elniai. VII tūkstantmetyje pr. Kr. prasidėjo pats šilčiausias poledyninis atlantinis laikotarpis su švelniomis žiemomis ir šiltomis drėgnomis vasaromis. Augo plačialapių medžių miškai.

Svarbiausias mezolito gyventojų užsiėmimas – miško žvėrių medžioklė. Žvėrys dažniausiai laikėsi nedidelėmis šeimomis maždaug tose pačiose vietose. Mezolito medžiotojai dar tebebuvo klajokliai, tačiau jų kelionės jau buvo kur kas trumpesnės nei ilgi ir sunkūs šiaurės elnių medžiotojų žygiai. Mezolitas – tai ir žūklės laikotarpis. Lietuvoje aptinkama dvejopų mezolitinių stovyklų pėdsakų. Vienos jų mažos – čia gyventa vieną kartą ir neilgai, kitos – su dideliame plote pasklidusiais radiniais – į šias stovyklas buvo ne kartą grįžtama.

Vienas svarbiausių viso pasaulio mezolitui būdingų požymių – mikrolitinė titnago dirbinių technika. Siauros tiesios titnago skelės buvo nuspaudžiamos nuo specialiai paruoštų skaldytinių. Iš skelčių buvo gaminami strėlių antgaliai, peiliai, įtveriamieji ašmenėliai kaulo, rago bei medžio įrankiams ir ginklams. Iš skelčių pagaminti smulkūs geometrinių formų dirbiniai vadinami mikrolitais. Įsivyravus mikrolitinei technikai, buvo galima tenkintis smulkiais titnago rieduliukais, kurių randama visoje Lietuvoje. Ypač paplito lancetai – peiliuko pavidalo strėlių antgaliai smailiai išskelta viršūne. Greta smailiųjų lancetų atsirado skersinių antgalių aštria, bet buka viršūne – vadinamųjų trapecijų. Lancetai ir trapecijos pasižy-

*Dantų vėrinys. Briedžio ir šerno dantys
VI t-metis pr. Kr.
Duonkalnis, „žynio“ kapas*

mėjo didelę pramušamąją galią, buvo labai greitai ir lengvai pagaminami. Labai veiksmingi buvo ir kauliniai antgaliai su įtvėriamaisiais titnaginiais ašmenėliais – siauromis aštriomis skeltelėmis: vos palietę taikinį jie palikdavo ilgą pjautines žaizdas.

Iš mezolito laikotarpio turime kaulinių bei raginių dirbinių: žeberklų su užbarzdėlėmis ir įkartomis, ietigalių, kirvelių ir jų įtvėrų su kotu, kaltų, peikėnų, durklų.

Įvairiais mezolito laikotarpiais egzistavo keturios kultūros: epipaleolitinė, Maglemosės, Nemuno ir Kundos. Mezolito pradžioje dar buvo laikomasi paleolito tradicijų, iš kurių susidarė savitas kultūros variantas, vadinamas epipaleolitine kultūra. Lietuvoje epipaleolitinei kultūrai priskiriami mezolitui priklausantys paminklai, kurių radinių kompleksuose dar nėra naujų, vien mezolitui būdingų elementų. Epipaleolitinė kultūra egzistavo preborealio laikotarpiu – VIII tūkstantmetyje pr. Kr. Neprisitaikiusios prie naujų gamtinių sąlygų dalis epipaleolito genčių išsisklaidė į visas puses, dalis susimaišė su mezolitinėmis kultūromis.

Maglemosės kultūra gavo vardą nuo vakarinėje Zelandijos dalyje tyrinėtoms akmens amžiaus stovykloms Maglemose. Paminklų Lietuvoje labai nedaug. Ryskiausia yra Maksimonių stovykla Pietų Lietuvoje. Pagrindiniai bruožai – įvairūs lancetiniai strėlių antgaliai, ovaliniai kirveliai, mikrorėztukinė skelčių gamybos technika. Maglemosės kultūra skiriasi nuo epipaleolitinės ir nėra vietinių kultūrų tąsa. Jos paminklai priklauso gana trumpam ankstyvojo borealio laikotarpiui – VII tūkstantmečiui pr. Kr. Ši kultūra greitai įsiliejo į susidarantį Nemuno kultūrą.

Mezolitinė Nemuno kultūra pradėjo formuotis VII tūkstantmetyje pr. Kr. ir gyvavo iki IV tūkstantmečio pr. Kr., kai atsirado keramika. Nemuno kultūros paminklų gausu Pietų ir Vidurio Lietuvoje, buvusioje Rytų Prūsijoje ir iš dalies Baltarusijoje. Svarbiausi šios kultūros bruožai – glaudžiai susiję trys komponentai: Svidrų kultūros palikimas, šiaurinių kultūrų makrolitinio ir Pietryčių Europos kultūrų mikrolitinio pobūdžio įtaka. Pagrindiniai Nemuno kultūros radiniai yra episvidriniai strėlių antgaliai, trapecijos, įvairūs lancetiniai antgaliai ir ovaliniai įtvėriamieji kirveliai.

Su Kundos kultūra siejami kai kurių atsitiktinių kaulo ir rago dirbinių tipai bei titnaginių dirbinių kompleksai iš Žemaičių aukštumos ir Šiaurės rytų Lietuvos mezolito stovyklų. Mezolitinė Kundos kultūra buvo paplitusi visame Rytų Pabaltijyje, nuo Suomijos šiaurėje iki Nemuno–Neries linijos pietuose.

Lietuvoje yra surasta vos keletas mezolito laikotarpio kapų: Duonkalnyje, buvusiam Biržulio ežero pusiasalyje, vėliau virtusiame sala, ir Spigino rage, netoli Janapolės. Įdomiausias iš jų – dvigubas Duonkalnio „žynio“ kapas, kuriame buvo palaidoti vyras

Ietigalis. Kaulas ir titnagas
VIII–V t-metis pr. Kr.
Opšrūtai

ir moteris. Vyras gulėjo ištiestas, o jo kojūgalyje – pariestomis kojomis moteris be įkapių. Visa duobė pribarstyta tamsiai raudonos ochros. Šalia dar buvo apeiginis židynys – akmenų krūvelė, apipilta ochra. Vyras buvo labai gausiai papuoštas žvėrių dantų kabučiais: galva papuošta briedžio dantų vėrinėliu, ant akių uždėta po pragręžtą šerno iltį, į nosies šnerves įkišta po briedžio dantį, po du dantis – į ausis. Ant lūpų taip pat uždėti du pragręžti dantys. Žemiau kelių parišta po mažą dantų vėrinėlį, prie kojų gulėjo pavienių dantų eilutė. Iš viso kape surasti 57 amuletai. Gausios įkapės, apeiginis židynys ir greta palaidota moteris rodo, jog mirusysis, nors ir būdamas palyginti jaunas, 20–25 metų, gentyje užėmė išskirtinę padėtį.

Mezolito laikotarpį ekspozicijoje atspindi dvigubas Duonkalnio kapas, įvairūs titnago radiniai iš stovyklaviečių bei atsitiktinai aptikti kauliniai ir raginiai dirbiniai. Skaldytiniai, skeltės ir rekonstrukciniai piešiniai rodo mezolito titnaginių dirbinių gamybos technikos bruožus.

Kirvio įtvara – kotas. Ragas
VIII–V t-metis pr. Kr.
Čepelūnai

Žeberklai-ietigaliai. Kaulas
VIII–V t-metis pr. Kr.
Rūdninkai, Janapolė, Karaviškės, Lomenos upė

NEOLITAS

IV–II tūkstantmetis pr. Kr.

Vidurinio neolito kultūros

IV tūkstantmetyje pr. Kr., atsiradus keramikai, išmokus gludinti, pjauti ir gręžti akmenį, prasideda sudėtingas ir įvairus neolito laikotarpis. Jis baigėsi pradėjus vietoje gaminti žalvario dirbinius. Lietuvos neolitas chronologiškai ir kultūriniu požūriu skirstomas į du tarpsnius: į ankstyvąjį bei vidurinį (IV–III tūkstantmečiai pr. Kr.) ir vėlyvąjį (III tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga – II tūkstantmečio pr. Kr. pradžia).

Neolito pradžioje klimatas buvo labai palankus žmonėms gyventi: žiemos švelnios, gruntinių vandenų lygis žemas, tad buvo galima gyventi prie pat vandens, upių bei ežerų pakrantėse. Vešėjo lapuočiai, ypač ąžuolai, guobos, liepos.

Ankstyvasis ir vidurinis neolitas – giminingų Nemuno ir Narvos kultūrų klestėjimo metas. Tyrinėjant neolito gyvenvietes Pietų Lietuvoje ir Šiaurės Baltarusijoje, paaiškėjo, jog buvusios mezolitinės Nemuno kultūros areale vėliau gyvavo savita, vietiniu pagrindu susiklosčiusi kultūra, gavusi neolitinės Nemuno kultūros vardą. Neolitinės Nemuno kultūros titnago radiniuose aiškiai matyti mezolitinės Nemuno kultūros pėdsakai. Tačiau atsiranda ir vien neolitui būdingų dirbinių, naujos apdirbimo technikos. Ankstyvajame neolite strėlių antgaliai tų pačių tipų kaip ir mezolite: lancetiniai, trapeciniai, primenantys svidrinius. Viduriniame neolite atsiranda dar trikampiai ir rombiniai, tačiau jie neištumia senųjų tipų. Gremžtukai, rėžtukai, grąžteliai, ovaliniai kirveliai labai artimi mezolitiniams. Atsiranda ir naujų dirbinių tipų: peilių su smailia išlenkta viršūne ir gludintų titnaginių kirvelių.

Pagrindinis puodų tipas – dideli smailiadugniai plačiaangiai katilai. Ankstyvojo laikotarpio keramikos molio sudėtyje ypač gausu augalinių priemaišų, vėliau pradėta maišyti gana daug stambių kvarcito trupinių. Ornamentikos motyvų labai maža – katpėdelėmis, trikampaiais įspaudėliais, įvairaus dydžio duobutėmis puošti tik puodo pakraščiai. Vidurinio neolito puodai trumpesni ir platesni. Dėl puodo kaklelyje iš abiejų pusių įspautų duobučių atsiranda savitas, tik šiai kultūrai būdingas kaklelio profilis. Puodų dugneliai smailūs, vėliau atsiranda ir plokščių. Vėlyvojo neolito Nemuno kultūros keramikoje ryškėja Pamarių kultūrai būdingų požymių – virvutės įspaudai, eglutės pavidalo įraižos, smėlio ir granito trupinių priemaišos molyje, taurės ir į amforas panašios plačiaangės puodynės.

*Narvos kultūros puodai. Molis su augalinėmis priemaišomis
IV t-mečio pab. – III t-mečio vid. pr. Kr.
Šventoji 4, 6*

Narvos kultūra buvo didelė kultūrų grupė, paplitusi visame Rytų Pabaltijyje ir dalyje Rusijos miškų zonos. Šiaurėje ji aprėpė visą Estiją, rytuose siekė Ladogos ežero pakrantes, Ilmenio ežerą, Pskovo srities pietinę dalį bei Šiaurės Baltarusiją. Narvos kultūra išsirutuliojo iš mezolitinės Kundos kultūros. Lietuvoje paplitę du Narvos kultūros variantai: vakarinis ir pietinis. Vakariniam atsispindi gryniausi šios kultūros bruožai, o pietinis yra hibridinis, jo pagrindą sudaro Narvos kultūra, bet yra ir ryškių Nemuno kultūros elementų. Vakariniam Narvos kultūros variantui Lietuvoje atstovauja keletas gyvenviečių pajūryje (Šventoje) ir Žemaičių aukštumoje, pietiniam – grupė paminklų Jaros upės baseine ir prie Kretuono

ežero Rytų Lietuvoje. Lyginant su Nemuno kultūra, Narvos kultūros gyvenviečių, ypač vakarinio varianto, titnago inventorius gana skurdus. Kiek daugiau ir įvairesnių titnago dirbinių aptinkama pietinio varianto gyvenvietėse. Narvos kultūros gyvenviečių kaulo ir rago inventorius gausus ir įvairus. Aptinkama įvairiausių ietigalių, strėlių antgalių, žeberklų, durklų, peikenų, meškerės kabliukų, ylių ir adiklių, įrankių tinklams mezgti, įtveriamųjų kirvių, peilių, kalnų, kaplių.

Narvos kultūros keramika turi daug bruožų, bendrų visoms Rytų ir Vakarų Pabaltijo kultūroms, tačiau yra ir ryškių skirtumų. Pagrindinis puodo tipas – didelis plačiaangis smailiadugnis katilas. Ankstyvojo etapo puodų molyje gausu grūstų sraigčių kiautelių, retkarčiais ir augalinių priemaišų. Viduriniame neolite imta dėti grūsto granito trupinių ir atsiranda puodų su plokščiais siaurais dugneliais. Aptinkama nedidelių pailgų, kartais laivelio pavidalo dubelių, apskritų dubenų, žemų plokščiadugnių puodukų. Keramikos ornamentikai būdingi apvijiniai ir mazgeliai, pleištukų, duobučių, įraižių, dantukų, pailgų keturkampinių duobučių, grūdėlio pavidalo ir šukinių įspaudų motyvai.

III tūkstantmetyje pr. Kr. Rytų Pabaltijyje vyko svarbūs kultūriniai pokyčiai. Šiaurinėje Narvos kultūros kaimynystėje pasirodė Šukinės keramikos kultūros gentys – žvejai ir medžiotojai, o iš pietų netoli Lietuvos ribų priartėjo Rutulinių amforų kultūros gentys – gyvulių augintojai ir žemdirbiai. Nei vieni, nei kiti neįsitvirtino Lietuvos teritorijoje, tačiau paliko bendravimo su vietinėmis Narvos ir Nemuno kultūromis pėdsakus. Viduriniame neolite prasidėjo tiesioginiai mainai su šiais kaimynais ir netiesioginis keitimasis kultūros bei ūkio laimėjimais.

Iš Šukinės keramikos sričių plito gero žaliojo skalūno dirbiniai – skobteliai, kirveliai, ietigaliai, kurie greičiausiai buvo mainomi į Lietuvoje gaminamus gintarinius dirbinius. Aptinkama ir Šukinės keramikos kultūrai būdingos keramikos arba šukinių ornamentų ir jų imitacijų.

Iš Rutulinių amforų kultūros sričių sklido gamybinio ūkio – žemdirbystės ir gyvulininkystės idėjos. Iš ten, matyt, gauti ir pirmieji kultūriniai augalai. Plito techninės naujovės: trikampiai ir širdiniai strėlių antgaliai, naujos formos ir mineralinės priemaišos keramikoje. Rutulinių amforų kultūros gyventojai buvo pažengę į priekį ne tik ūkyje, bet ir pasaulėjautoje – formavosi abstraktesnė galvosena bei nauja pasaulio samprata.

Iš kaimyninių kraštų atsikėlė ir Rutulinių amforų kultūros gyventojų, įpratusių verstis naujomis ūkio šakomis. O apie Šukinės keramikos kultūros bendruomenes, vėliau asimiliuotas baltų, liudija finougriški vietovardžiai Šiaurės ir Rytų Lietuvoje.

Rutulinių amforų kultūros puodelis

Molis su mineralinėm priemaišom

III t-mečio pr. Kr. vid.

Šventoji 1A

Įvairių neolitinių kultūrų skirtumus, bendrumus ir teritorinį paplitimą ryškiausiai atspindi keramika, nes ji buvo gaminama vietoje. Ekspozicijoje pateikiamas rytinėse Baltijos srityse egzistavusių vidurinio neolito archeologinių kultūrų žemėlapis su būdingiausiais keramikos pavyzdžiais.

Medžioklė

Medžioklė, kaip ir ankstesniais laikais, tebebuvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Pagrindiniai medžioklės laimikiai buvo miško žvėrys – pradžioje daugiausia briedžiai ir šernai, vėliau, miškams praretėjus, taurai bei stumbrai, elniai, stirnos, vilkai, lokiai. Medžioti ir mažesni kailiniai žvėreliai – lapės, bebrai, lūšys, kiaunės. Pajūryje neolito laikotarpiu ypač smarkiai medžioti ruoniai – daugybė jų kaulų aptikta Šventosios akmens amžiaus gyvenvietėse.

Svarbiausieji medžioklės įrankiai buvo lankai ir strėlės. Lankams pasigaminti buvo vartojamos paprastos, iki 250 cm ilgio, galuose nuskeltos lazdyno kartys, paliekant tik buoželes templei prišti. Strėlių koteliai buvo 0,8–1 cm storio, su titnaginiais arba kauliniais antgaliais. Kailinius žvėrelius ir paukščius medžiojo strėlėmis su mediniais antgaliais. Neolite paplito naujos titnaginių antgalių formos – trikampiai, rombiniai ir lapelio pavidalo strėlių antgaliai. Pradžioje jie buvo netaisyklingų formų, menkai apdoroti, vėliau – labai dailiai pagaminti ir kruopščiai retušuoti. Medžiotojai vartojo ir iš mezolito paveldėtus strėlių antgalių tipus – trapecijas, lancetus, įtvėriamuosius ašmenėlius. Titnaginis antgalis buvo įspraudžiamas į įskeltą medinį kotelį, kuris žemiau antgalio būdavo suveržiamas ir aprišamas, galiausiai aplipdomas derva.

Antras svarbus medžioklės ginklas – ietis. Ietigaliai dažniausiai būdavo kauliniai, kartais titnaginiai arba mediniai. Kauliniai antgaliai ypač būdingi Narvos kultūros gyvenvietėms. Jose aptinkama trikampio pjūvio, adatinių, žeberklinių, eglutės pavidalo, ar vienašonių su užbarzdėlėmis kaulinių ietigalių. Dauguma iečių neturėjo antgalių, tik nusmailintą ir apdegintą viršūnę. Iečių būta dvejų – duriamųjų ir svaidomųjų. Storomis ir sunkiomis duriamosiomis ietimis pribaidavo sužeistus žvėris – Šventosios gyvenvietėse randama perdurtų stambiųjų žvėrių mentikaulių. Svaidomosios ietys buvo lengvesnės, jas svaidė svaidyklėmis – tiesiomis lazdomis su įgaubomis galuose.

Žeberklais buvo duriamos žuvis ir medžijami ruoniai. Ruoniniai žeberklai stambūs, viena ar keliomis užbarzdomis, su kotu jungiami virvele, kuri buvo įveriamą į skylutę žeberklo įtvoroje. Medžioklėje dar buvo vartojami ir kauliniai durklai, kuriais pribaidavo parkritusį sužeistą žvėrį.

Žeberkliniai ietigaliai. Kaulas

III t-mečio pab. – II t-mečio pradžia pr. Kr.

Žemaitiškė 1, 2

Ekspozicijoje rodomi lankas, ietys, antgaliai, sumedžiotų žvėrių kaukolės iš Šventosios durpyninių gyvenviečių ir buvusio ežero dugno. Taip pat eksponuojami kauliniai ietigaliai, žeberklai ir durklai, aptikti Daktariškės ir Žemaitiškės neolito gyvenvietėse, bei titnaginiai strėlių antgaliai iš Pietų Lietuvos.

Namų ūkis

Jau ankstyvajame neolite pakitus gyvenimo sąlygoms, kai vandens lygis nuseko, gyvenvietės kūrėsi daugiausia prie ežerų, arti vandens. Pastatų pėdsakų rasta mažai. Šventosios 23-ioje užpelkėjusioje gyvenvietėje, nors ir paplauti, išlikę buvusių pastatų fragmentai, pagal kuriuos galima rekonstruoti neolito būstą. Šventosios pastatai būvę platūs, keturkampiai, su dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu, kuris rėmėsi į išilginę pėdžių eilę. Sienų būta žemų, jos sukrautos iš gulsčių kartelių ir šakų, kurias palaikė statmeni kuolai. Stogas dengtas eglėlių ar pušų žievėmis, virš jų – nendrių ar velėnų sluoksnis. Pastato anga buvusi siaurajame gale, toje pusėje, kuri labiausiai apsaugota nuo vėjo. Pastatuose išlikę židiniai labai paprasti, negiliose duobutėse, be akmenų konstrukcijų.

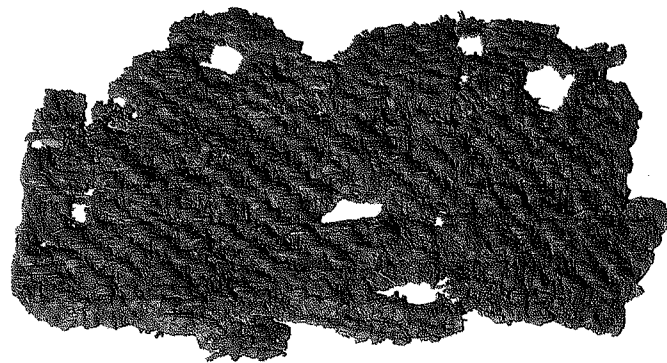
Tiktai neolite žmonės išmoko lipdyti puodus. Puodai lipdyti iš molio juostų. Molis buvo liesinamas – į jo sudėtį pridedama organinių ar mineralinių priemaišų (kiaukutų, kapotų augalų, smėlio, trupinto granito). Keramikos atsiradimas pakeitė žmogaus buitį. Be didžiulių smailiadugnių katilų rasta daugybė mažų pailgų dubenėlių-spingsulių. Į juos pripildavo ruonio taukų, prikimsdavo samanų, uždegdavo ir taip apšviesdavo būstą. Matyt, puodai buvo branginti, nes suskilusius taisydavo surišdami virvutėmis. Puodai būdavo gerai įanglinami, kad nepraleistų vandens. Maistas buvo laikomas ne tik moliniuose puoduose, bet ir tošiniuose bei mediniuose induose, kurie retai kada išsilaikė. Šventosios gyvenvietėse rasta medinė gelda, dubenų dalys, medinių šaukštų, mentelių, grūstuvų.

Savo buity žmonės vartojo daug daiktų, kurie kiek pasikeitę išliko iki mūsų dienų. Rūbus gaminosi iš odos ar kailio, kuriuos išdirbdavo įvairiais kauliniais bei titnaginiais gremžtais. Kailius susiūdavo gyslomis ar ašutais su kaulinėmis yломis bei adikliais. Išdirbtą augalinį pluoštą ėmė naudoti jau mezolito pabaigoje. Šventosios 1A gyvenvietėje rastas demblis naudotas, matyt, kaip patiesalas buityje. Demblis pintas jau iš suverpto liepos karnos pluošto. Tokie verpti siūlai buvo daug patvaresni. Seniausia medinė verpstė rasta Šventosios 2B gyvenvietėje. Margių, Kretuono vėlyvojo neolito gyvenvietėse aptikti ir pirmieji moliniai verpstukai.

Pagrindinė darbo įrankių žaliava, kaip ir ankstesniais akmenų amžiaus laikotarpiais, buvo titnagas. Neolite pradėta gludinti titnagą, o vėliau ir kitas akmenų rūšis. Gludindavo įvairiais smiltai-

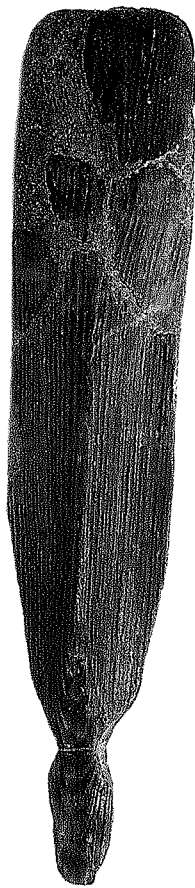

Gelda. Medis
IV–III t-metis pr. Kr.
Šventoji 2B

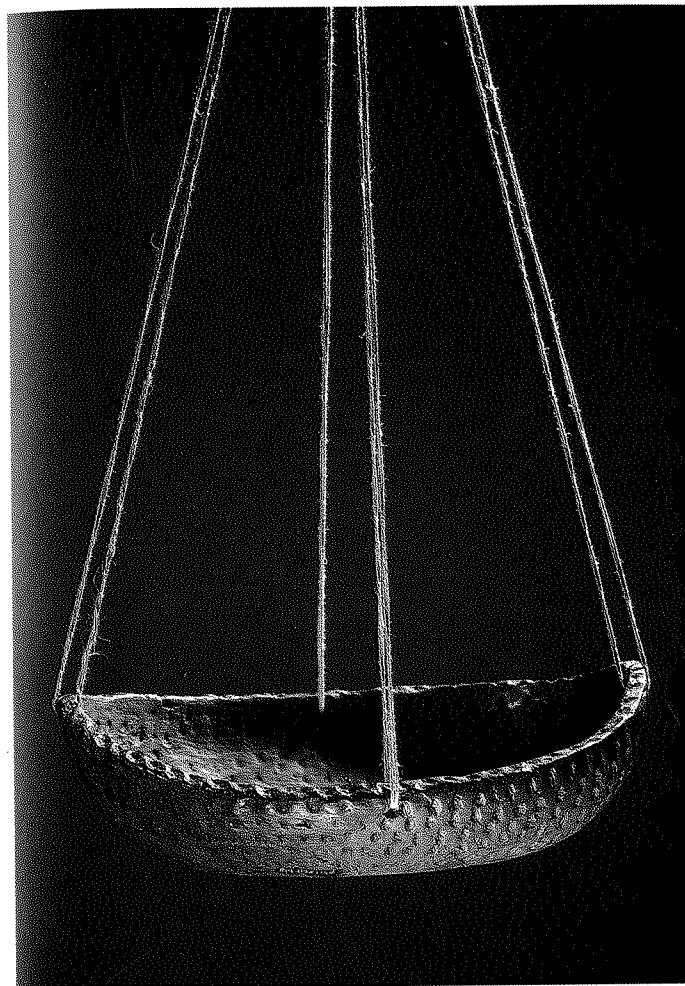

Demblis (dalis). Liepos karna
III t-mečio pr. Kr. pab.
Šventoji 1A

nio akmens gludintuvais su tam tikrais grioveliais dirbinio paviršiui bei šonams. Įtvėriamieji kirveliai tvirtinti įvairiais kauliniais ar mediniais įtvėriais. Šventosios gyvenvietėse rasta daug tokių įtaisų dalių, panašių į didelę ritę iš dviejų dalių. Į vieną ritės galą būdavo įtvirtinamas kirvelis, skobtas ar kitas įrankis, o prie kito galo montuojamas kotas. Vėlyvajame neolite išmokta gręžti akmenį, ir nuo tada pradėti gaminti kirveliai su skylė kotui. Vienas toks kirvelis su išlikusiu originaliu mediniu kotu rastas Šventosios 1A gyvenvietėje. Skirtingiems darbams naudoti įvairūs titnaginiai gremžtukai, rėžtukai, grandukai, atsirado peiliai, ylos, grąžteliai. Viduriniame neolite titnago dirbiniai jau kitaip apdirbti – plokščiu paviršiaus retušu, o dirbinių pakraščiuose dažnai ir dvipusiu retušu. Vėlyvajame neolite strėlių antgalių paviršius ištaisai retušuotas.

Verpstė. Medis
IV–III t-metis pr. Kr.
Šventoji 2B

Dubenėlis-spingsulė. Molis
IV–III t-metis pr. Kr.
Šventoji 2B

Ekspozicijoje dauguma buities daiktų iš Šventosios gyvenviečių, taip pat iš Žemaitijos – Šarnelės, Daktariškės. Titnago dirbiniai – iš Nidos ir Pietų Lietuvos tyrinėtų paminklų.

Žvejyba

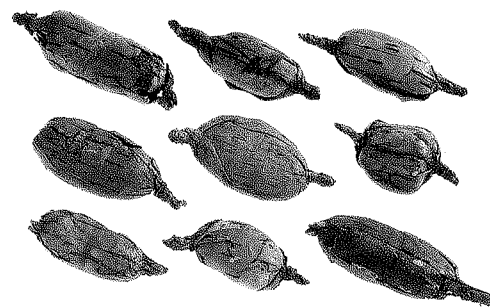
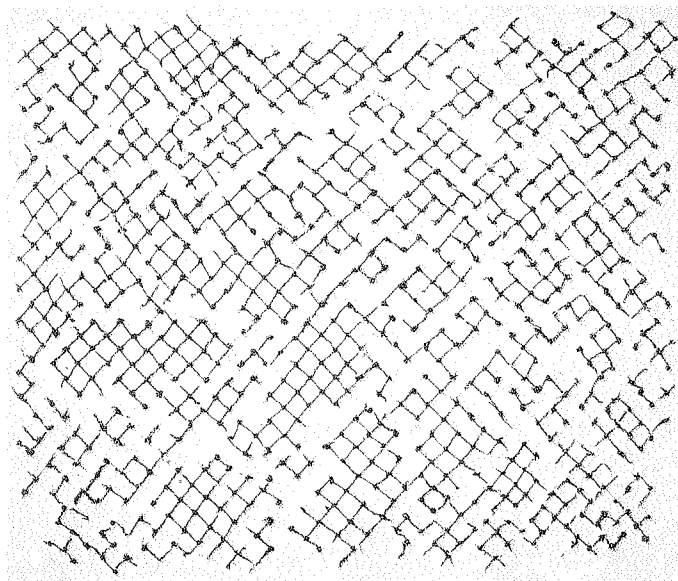
Neolitas – žūklės klestėjimo laikotarpis. Jau mezolite pasirodė specialūs žūklei skirti įrankiai. Pradėję žvejoti, žmonės pasidarė sėslesni. Žūklė – patikimesnis maisto išteklių šaltinis. Neolite Lietuvos ežeruose bei upėse žuvų buvo gausu, jos užaugdavo labai didelės – lydekos iki 120 cm, o šamai per 2 metrus. Ežeruose žvejoti buvo lengviau ir patogiau, todėl žmonės daugiau ėmė kurtis ežerų pakrantėse. Daugiausia archeologinės medžiagos, rodančios to meto žvejybos lygį, rasta Šventosios ežero-lagūnos pakrantės neolito gyvenvietėse.

Pagrindinė ir svarbiausia iki šiol išlikusi žūklės priemonė buvo tinklas. Šventosios 2B gyvenvietėje rasti net 6 tinklų gabalai. Panašių tinklų aptikta ir kitose Šiaurės Europos neolito žvejų durpyninėse gyvenvietėse. Visi Šventosios tinklai skirtingi, jų akys nuo 2 iki 10 cm skersmens, jie sumegzti iki dabar vartojamais žvejų mazgais. Tinklai megzti iš liepos karnos siūlų, nes šis pluoštas gana patvarus vandeny. Neatskiriamos tinklų dalys yra plūdės ir pasvarai. Jie randami ir ten, kur tinklų neišliko. Paprasčiausios plūdės iš susuktos beržo tošies, taip pat dažnai jos darytos iš pušies žievės, kuri vandeny nepūva. Šventosios gyvenvietėse rasta įvairių formų pušies žievės plūdžių: su skylute ar tikta su įpjovomis tvirtinimui. Pasvarai dažnai būdavo iš paplokščių akmenėlių su 2–3 išskalomis šonuose, kad būtų galima juos pririšti liepos karnos virvele. Metamiems tinklams naudoti nedideli gargždo akmenėliai, kruopščiai įvynioti į beržo tošį – tada rišami po kelis jie nebarška. Tose gyvenvietėse, kur organinė medžiaga neišsilaikė, randami tik akmenėliai, iš kurių ne visada aišku, ar jie kada buvo žmogaus naudoti. Apie tinklų plotį galima spręsti iš medinių branktų, kuriais tinklai buvo įtempiami galuose (jų būta nuo 60 iki 130 cm ilgio). Į tinklus žuvis baidydavo baldėmis – baldokais (lazda su skridiniu gale).

Tinklo plūdės. Pušies žievė. III t-metis pr. Kr.
Šventoji 23

Tinklas. Liepos karna. IV–III t-metis pr. Kr.
Šventoji 2B

Tinklo pasvarėliai. Akmuo, beržo tošis. III t-metis pr. Kr.
Šventoji 6

Jau akmens amžiuje žuvis gaudydavo bučiais. Šventosios gyvenvietėse rastas ne vienas bučius (ar jo liekanos), padarytas iš ilgų, net 130 cm ilgio, lygių pušies skalų.

Paprastai žuvis gaudė prie užtvankų. Aptikti užtvanką labai retai pasiseka, tačiau Šventosios 9-ame plote buvo ištirtas toks ankstyvojo žalvario amžiaus statinys. Šventosios užtvanka buvo įrengta sąsmaukoje tarp senvagės ežerėlių. Šventosios 4-oje gyvenvietėje rasta ir kilnojama užtvanka – tai lazdyno kartelių klojinys, sujungtas ir surištas karna. Visas kartelių klojinys buvo pririštas prie ilgo butinio.

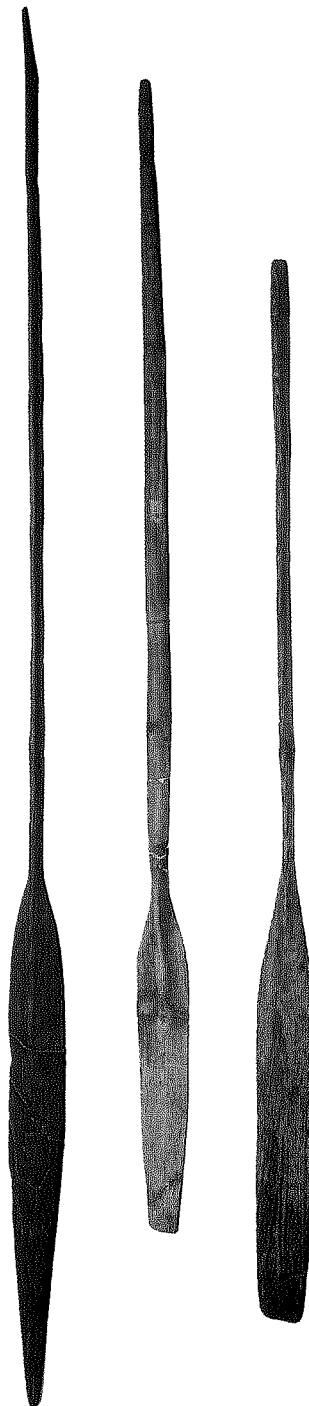
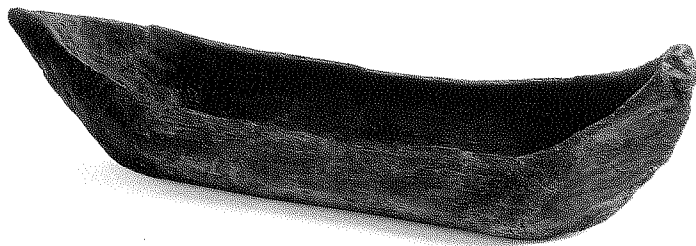
Butinis (butas) – tai dar vienas įdomus įtaisas, kurių pora naudota, matyt, prie velkamojo tinklo jo angai palaikyti. Visa butinio lenta apie 2 m ilgio, su skylė per vidurį. Dažniausiai aptinkamos tik dalys, sulūžusios per skylę.

Jau nuo mezolito laikų žvejai badė žuvis žeberklais. Šventosios žvejai naudojo tarsi dvigubą žeberklą – šakes, tarp dviejų medinių žeberklų įspraustą kaulinį virbą, kuriuo buvo durinama žuvis. Šitokiomis šakėmis badė ungurius žiemą.

Kai žmonės pradėjo žvejoti, ėmė skobti ir luotus. Šventosios gyvenvietėse rasta nemažai skobtinių luotų gabalų. Luotai buvę įvairaus ilgio, net 10 m. Šventosios 2B gyvenvietėje rastas 1 m ilgio skobtinis luotas, kuris, matyt, apeigų metu buvo paaukotas. Skobtiniai luotai yra iš tų dirbinių, kurie beveik nepakito nuo atsiradimo iki pat šių laikų. Daug daugiau nei luotų Šventojoje rasta irklų. Jie skirtingų formų: trumpi buki irkliukai ar ilgi smailėjančia mentimi, skirti prasiirti pro meldus. Prie luoto tikriausiai priklausė ir medinis samtelis vandeniui išpilti.

Akmens amžiuje išrastos žūklės priemonės mums žinomos iki šiol. Žūklė padarė žmonių gyvenimą sėklesnį, pagausėjo gyventojų.

Ekspozicijoje rodomos visos čia minėtos žvejybos priemonės. Bučiaus vaizdas parodytas nuotraukoje in situ, o Šventosios užtvanka – pieštinėje rekonstrukcijoje.

*Laivo modelis. Medis
IV t-mečio pr. Kr. vid.
Šventoji 2B*

*Irklai. Medis
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 2, 1, 3*

Rankiojimas, žemdirbystė

Rankiojimas yra pats seniausias maisto gavimo būdas, tik jo pėdsakus, ypač smėlynų gyvenvietėse, paprastai nelengva atsekti. Daugybė maistui vartotų augalų nepaliko jokių savo buvimo pėdsakų.

Dažniau aptinkama lazdynų bei agaro riešutų kevalų. Neolito laikotarpio klimatas buvo šiltesnis, tad gausiai derėjo itin maistingi agaro (vandens) riešutai. Riešutų kevalų rasta Šventosios ir kitose durpyninėse akmens amžiaus gyvenvietėse bei Pietų Lietuvos smėlynų gyvenviečių židiniuose. Nidos gyvenvietėje rasta sudegusių girinių obuoliukų atsarga, kitur rasta maistui naudotų gilių.

Augalus išsikasti galėjo kastuvėliais arba kapliukais. Mediniai kapliukai daryti iš šakos su pagrindo dalimi. Aptinkami įvairūs akmeniniai kapliai – įtveriamieji ar su skylė kotui. Riešutus skaldė medinėmis kultuvėmis, kurių daug rasta Šventojoje. Vėliau tokiomis kultuvėmis apdirbdavo ir pirmuosius kultūrinius augalus – nu-mušdavo kanapių ir linų galvutes.

Kultūriniai augalai Lietuvoje atsirado viduriniame neolite, apie 3500 m. pr. Kr. (Europos pietuose – Graikijoje žemės ūkio pradžia prasidėjo jau 6500 m. pr. Kr.). Tuo metu Lietuvoje gamtinės sąlygos buvo labai palankios ir maisto neturėjo trūkti, tačiau ėmė plisti naujas ūkininkavimo būdas – žemdirbystė, kas buvo daugiau prestižo dalykas, kartu ir ekonominė pažanga. Gyvenvietėse išlikusios sėklos ar jų atspaudai lipdomų puodų sienelėse – tai radiniai, liudijantys apie žemės ūkį. Šventosios 6-oje neolito gyvenvietėje aptikta vienos sorų rūšies – itališkų šeryčių – sėklų, atkeliavusių net iš Tolimųjų Rytų. Tai valgomieji javai, sodinami atskirais besišakojančiais krūmeliais. Lietuvoje šerytės išliko tiktai kaip piktžolės, nors kai kuriose slavų žemėse augintos net iki XX a. Tose pačiose gyvenvietėse rasta ir dvieilių kviečių grūdų bei jų atspaudų puodų šukėse. Kviečiai Lietuvą pasiekė iš Azijos per Ukrainą. Vėlyvajame neolite aptikta jau ir miežių grūdų, nors jie turėję pasirodyti su pirmaisiais javais. Pirmasis techninis augalas buvo kanapė. Beveik visose Šventosios gyvenvietėse rasta kanapių sėklų, o 23-ioje net ir kanapinė virvelė. Ji buvo tvirtesnė ir, matyt, turėjo pakeisti liepos karnos siūlus. Kanapės kilusios irgi iš Tolimųjų Rytų.

Akmens amžiaus žmonės žemę įdirbdavo kapliais, kurių daugybė rasta gyvenvietėse. Tai paprasti daugiau ar mažiau aptašyti keturkampio ar ovalo formos akmenys bei raginiai kapliai. Ant šių dirbinių yra išlikusios žemės darbų žymės. Kapliu išplėsdavo dirvo-

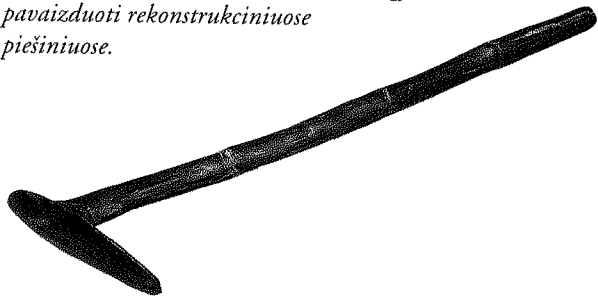
*Kultuvė riešutams skaldyti. Medis
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 3*

na, o vagojo arklų. Ankstyviausi tokie rankiniai arklai buvo aptikti Šventosios 6-oje gyvenvietėje. Jie padaryti iš storos uosio šakos su slenksteliu apačioje. Toks arklas turėjo būti stumiamas priešais save ir kartu papildomai traukiamas. Vagojimui buvo naudojama primityvesnė, kiek lenkta vagojamoji lazda. Jau neolito pabaigoje, matyt, baigėsi vargas arimas rankiniu arklų ir buvo įkinkytas jautis. Šventosios 4A gyvenvietėje rastas medinis jaučių jungo modelis. Tarp archeologinių radinių jungas nepaprastai retas radinys ne tik Lietuvoje, nors paprotys prie jaučių ragų rišti jungą žinomas visai Europai ir išliko labai ilgai. Rastasis jungo modelis, matyt, buvo pagamintas aukojimo tikslams. Įvairios skulptūrelės ar modeliuokai, susiję su žemės arimu, aptinkami visoje Europoje.

Akmens amžiuje javus Lietuvoje, matyt, rovė rankomis, nors kitur pjaudavo titnaginiais pjautuvais. Tačiau tyrinėtose gyvenvietėse nerasta jokių tai paliudijančių radinių. Nupjautus javus kūlė kulstais. Grūdus malė akmeninėmis girtelėmis su akmeniniais rutulio formos trintuvais. Ypač daug tokių trintuvų rasta Nidos vėlyvojo neolito gyvenvietėje.

Neolito žmogus jau pradėjo versti gyvulininkyste, t.y. gyvulius ėmė pats augintis maistui, o vėliau ir darbui. Beje, šuo buvo prisijaukintas jau mezolite. Gyvulininkystė ėmė plisti kartu su žemdirbyste. Pirmieji gyvuliai nebuvo prijaukinti vietoje, o atsigabenti iš svetur jau prijaukintų veislių, ir veisėsi jie kryžmindamiesi su laukiniais savo giminaičiais. Pirmiausia buvo prisijaukinti tokie žolėdžiai, kurie, be papildomo šėrimo, dar patys ieškojo maisto. Tyrinėtose gyvenvietėse naminių gyvulių kaulų randama labai nedaug. Matyt, laikyti naminius gyvulius nebuvo gyvenimo būtinybė, nes miškuose buvo pakankamai žvėrių. Visose Lietuvos vidurinio neolito gyvenvietėse randama naminių galvijų, avių, ožkų, kiaulių kaulų. Naminių arklių – žirgo kaulų rasta tik vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Žirgais buvo tikrai jojama.

Visi ekspozicijoje rodomi su rankiojimu ir žemdirbyste susiję įnagai rasti Šventosios ir Nidos gyvenvietėse. Pirmieji auginti augalai ir prijaukinti gyvuliai pavaizduoti rekonstrukciniuose piešiniuose.

*Jaučio jungo modelis. Medis
III t-mečio pr. Kr. pabaiga
Šventoji 4A*

*Rankiniai arklai. Medis
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 6*

*Kaplys. Medis
III t-mečio pr. Kr. pradžia
Šventoji 1B*

Menas ir pasaulio samprata

Žmogui nesvetimas estetiškas jausmas. Jau nuo seniausių laikų žmonės bandė puoštis. Papuošalai buvo ir amuletai ar talismanai, saugoję žmogų nuo pikto ir nešę jam laimę. Deja, labai nedaug papuošalų yra išlikę, daug ką tenka tikrai vaizduotis.

Seniausi mums žinomi ir Lietuvoje randami papuošalai – tai žvėrių dantys su pragrežtomis skylutėmis, jie buvo prikabinėti ar pririšti prie drabužių. Mėgta nešioti briedžio, elnio, šerno priekinius dantis, vėliau iš šerno ilčių nupjautas plokšteles ar lokio iltis. Atrodo, kad tokiais pragrežtais dantimis puošėsi tik vyrai. Šie papuošalai turėję ir amuletinę paskirtį.

Pajūry žmonės pamėgo gintarą – jį išplaudavo jūra. Gintaras pasirodė tikrai neolite, Litorinos jūrai paplovus Sembos pusiasalio mėlynąją žemę. Kiekvienoje iš keturiasdešimties Šventosios neolito gyvenviečių rasta gintaro papuošalų. Patys paprasčiausi buvo natūralių plokščių gintaro gabaliukų kabučiai su pragrežta skylute. Vėliau kabučius imta daryti didelius, plokščius, labai gražiai gludintu paviršiumi. Kartais kabučiai buvo puošti taškučių ornamentu. Labai pamėgta dirbinių forma – apskritos lęšio pjūvio gintarinės sagutės su V formos skylute iš vienos pusės. Sagutės buvo gražiai gludintu arba tikrai apskaldytu paviršiumi. Tokias sagutes siūdavo prie drabužių arba vėrė į vėrinius kartu su kitais papuošalais, pavyzdžiui, gintariniais vamzdeliniais karoliais. Pastaroji forma, matyt, paveldėta iš anksčiau nešiotų paukščių kauliukų. Pasitaiko ir ypatingesnių gintaro papuošalų: tai gražios laivėlio pavidalo sagos, skridiniai bei grandys, turėję ir kultinę paskirtį. Zveiniekų kapinyne Latvijoje tokie skridiniai rasti ant mirusiojo akių. Gintaro skridiniai, ornamentuoti kryžma, vaizduoja pasaulio modelį. Skridinys, puoštas kryžma iš trijų taškučių eilų, rastas Daktariškės gyvenvietėje. Gintaro papuošalai ypač buvo paplitę viduriniame neolite, jais prekiauta ir su šiauriniais kaimynais. Šventosios 23-ioje gyvenvietėje aptikta gintaro dirbtuvė, kur rasta daug vienodų paprastų gintaro dirbinių, matyt, skirtų mainų prekybai.

Neolito gyvenvietėse aptikta nemažai vaizduojamojo meno daiktų. Dvi apeiginės lazdos su briedės galva rastos Šventosios 3-ioje gyvenvietėje. Viena iš jų apie 40 cm ilgio, padaryta iš lenkto rago, su labai realistiškai pavaizduota briedės galvute, kita lazda nebaigta. Trečia mažytė lazdelė, pagaminta iš šonkaulio, su galvute ir ausytėmis viršūnėje, rasta Šventosios 4-oje gyvenvietėje. Šios apeigi-

*Stulpinė skulptūra (dalis)
Medis. IV t-mečio pr. Kr. vid.
Šventoji 2*

nės lazdos vaizduoja Briedžių briedę. Jas kulto apeigose turėjo naudoti žyniai. Elnių salos kapinyne Onegos ežere aptikti keli žynių kapai su panašiomis apeiginėmis lazdomis. Briedžių viešpaties kultas atsispindi įvairių Europos tautų medžiotojų mene. Briedė buvo laikoma tautos pramote, žmonės tikėjo esą kilę iš to Žvėrių žvėries. Paukščių atvaizdai paprastai puošia kaušų arba irklų rankenas. Viena tokio medinio kaušo rankenėlė su gražia lingės galvute aptikta Šventosios 23-ioje gyvenvietėje. Panašių kaušų rasta Latvijos bei Estijos neolitinėse gyvenvietėse. Kaušai su vandens paukščių galvutėmis buvo skirti apeigoms.

Žmonių atvaizdai, aptinkami neolitinėse gyvenvietėse, labiau stilizuoti. Stulpas su žmogaus galva rastas ties Šventosios 2 gyvenvietėje. Tai apie 2 m ilgio juodalksnio rąstelis su viršūnėje išskaptuotu žmogaus veidu. Panašios skulptūros rastos Latvijoje, Sarnatės ir Malmuto upės gyvenvietėse, bei tolimojo Uralo durpynuose. Visos šios skulptūros stovėjusios buvusiose medžiotojų ir žvejų gyvenvietėse prie vandens. Tai belytės būtybės, turėjusios atstovauti žvėrių ir žuvų viešpačiui. Žmogaus veidą jos įgavo tada, kai žmogus ėmė suvokti save kaip gamtos valdovą. Šios idėjos kilo iš tų kraštų, kur prasidėjo žemdirbystė bei gyvulininkystė, pakeitusi žmogaus savimonę. Akmens amžiuje žmonės ėmė nešioti ir mažas žmonių figūrėles – amuletus. Garsiam Juodkrantės gintaro dirbinių lobyje rastos kelios tokios gintarinės figūrėlės.

*Apeiginio kaušo rankena su lingės galvute. Medis
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 23*

*Apeiginė lazda su briedės galvute. Ragas
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 3*

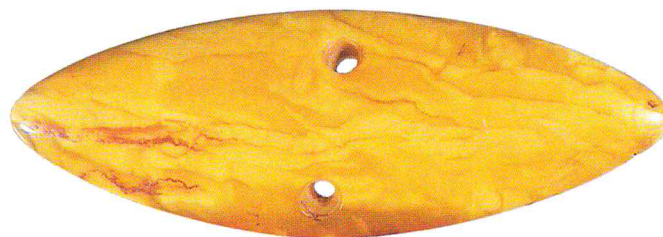
Žmogaus atvaizdų pasitaiko ir ant molinių puodų. Šventosios 3-ioje gyvenvietėje rasta šukė su lipdytu žmogaus atvaizdu. Nidos gyvenvietėje aptiktas sudužęs puodas, kuriame virvele įspaustas žmogutis dviem pirštais. (Kitoje šukėje žmogutis buvo keturiais pirštais.) Puodo kaklelį juosiančios keturios įspaustų virvelių linijos vaizdavo dangų, žemiau įspausti užbrūkšniuoti trikampiai – dirbamus laukus, šalia žmogučio šešios vertikalios linijos – lietu. Žmonių figūrėlės adoranto – garbintojo poza reiškė besimeldžiantį žmogų ar laiminančią dievybę – dvasią. Puodai su tokiais atvaizdais buvo apeiginiai indai.

Papuošalai – vaizduojamojo meno dalykas. Kiekvienas ornamentas ant daikto ar puodo nebuvo savitiksliis, o šalia puošybinės paskirties turėjo ir savo prasmę – užkoduotą, kartais tiesiogiai nepaiškinamą ir dabar nesuprantamą vaizdinį-mintį-idėją.

Kabučiai. Gintaras
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 6, 12, 23

Ekspozicijoje rodomi vertingiausi meno paminklai iš Šventosios gyvenviečių, laimingai laiko išsaugoti medžio, kaulo, rago bei gintaro dirbiniai. Įdomūs gintaro papuošalai, rasti Daktariškės gyvenvietėje, taip pat kauliniai dirbiniai iš Žemaitiškės.

Skridinys-amuletas. Gintaras
III t-metis pr. Kr.
Daktariškė 5

„Saga“. Gintaras
III t-metis pr. Kr.
Šventoji 6

Pamarių kultūra ir baltų formavimasis

Vėlyvasis neolitas – laikotarpis, apimantis III tūkstantmečio pabaigą ir II tūkstantmečio pr. Kr. pradžią. Tai naujos – Virvelinės keramikos kultūros laikotarpis. Virvelinės keramikos kultūros vardu vadinama grupė Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europoje gyvavusių kultūrų, kurioms yra būdinga virvelių įspaudais puošta keramika, laidiniai kovos kirviai, laidosena suriestoje padėtyje. Virvelinės keramikos kultūra – sudėtingas reiškinys. Daugiau kaip šimtą metų mokslininkai diskutuoja šios kultūros kilmės, etninės priklausomybės, pagaliau pačios sąvokos klausimais. Tačiau ir dabar iš kelių pagrindinių Virvelinės keramikos kultūros kilmės hipotezių dar nė vienai neatėjo laikas tapti svarbiausia ir visuotinai pripažinta.

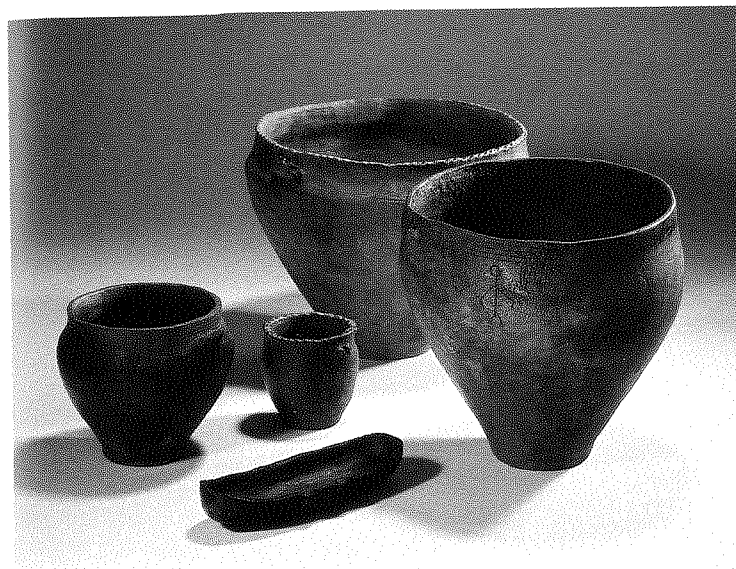
Virvelinės keramikos kultūra, veikdama anksčiau susiklosčiusias vietines kultūras ir pati jų veikiama, peraugo į keletą atskirų kultūrų. Antroje III tūkstantmečio pusėje Rytų Pabaltijyje, į vietines Narvos ir Nemuno kultūras įsiliejus Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūroms, susidarė Pamarių kultūra.

Pamarių kultūros paplitimas suprantamas dvejopai: kaip tikrosios Pamarių kultūros ir kaip jos įtakos zonos. Grynųjų Pamarių kultūros paminklų aptinkama siaurame pajūrio ruože Šiaurės Lenkijoje, buvusioje Rytų Prūsijoje ir vakarinėje Lietuvos dalyje – Palangos miesto ribose (Šventosios 1A akmens amžiaus gyvenvietė), Kuršių nerijoje (žinoma apie 20 radimviečių, svarbiausia ir tyrinėta – Nidos neolito gyvenvietė), Žemaičių aukštumoje.

Pamarių kultūros titnago inventoriuje persipynę naujųjų ir senųjų dirbinių tipai. Ypač daug dėmesio buvo skiriama šiai kultūrai būdingiausių dirbinių – iš abiejų pusių retušuotų trikampių „širdinių“ strėlių antgalių ir peilių gamybai. Nebuvo užmiršti ir senieji dirbinių tipai – per visą Pamarių kultūros gyvavimo laikotarpį išliko skersiniai ir lancetinius primenantys strėlių antgaliai.

Pamarių kultūros puodai. Molis
III t-mečio pab. – II t-metis pr. Kr.
Nida–Neringa

Puodo dalis su žmogaus atvaizdu. Molis
III t-mečio pab. – II t-metis pr. Kr.
Nida–Neringa

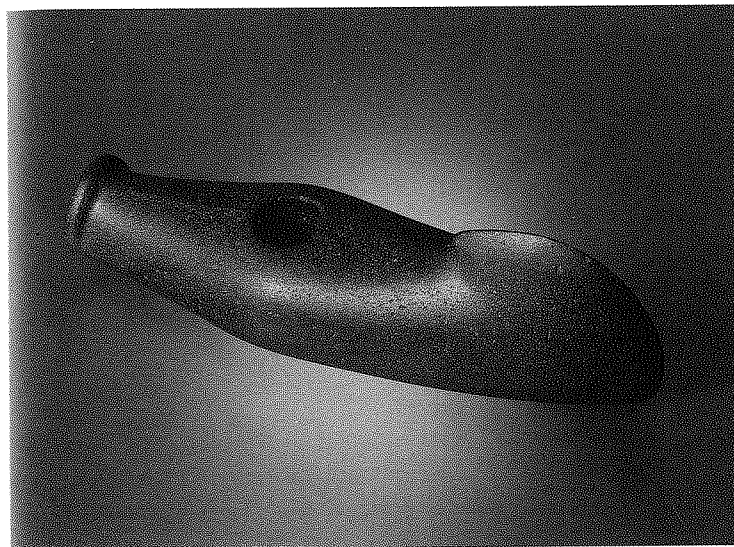

Pamarių kultūrai būdingi dviejų rūšių gludinti akmeniniai kovos kirviai: iš senųjų virvelininkų paveldėti europinio tipo ir baltiškų. Iš Nemuno kultūros Pamarių kultūra perėmė tik baltų sričiai būdingus kirvelius ilga keturkampe pentimi. Iš akmens dirbinių dar aptinkama apvalinių, keturkampių ir gyvatgalvių kaplių.

Keramika savita ir būdinga vien šiai kultūrai. Visi puodai plokščiadugniai, molyje yra tik mineralinių priemaišų: smėlio, grūsto granito, pasitaiko ir šamoto – grūstų puodų šukių. Ankstyvosiose gyvenvietėse puodų tipų mažiau ir ornamentai paprastesni. Vėliau įvairių puodų tipų ir jų variantų pamažu gausėjo, ornamentai darėsi sudėtingesni, tačiau išliko ir ankstesnieji. Akmens amžiaus pabaigoje pastebimas trumpas ir labai staigus ornamentikos ir puodų formų supaprastėjimas. Pagrindinės Pamarių kultūros keramikos grupės yra šios: amforos, taurės, plačiaangės puodynės, apskriti dubenys, pailgi dubenėliai ir mažieji puodukai. Puodai buvo puošiami įvairiomis virvutės įspaudų kompozicijomis, įraižų pluošteliais, grūdelio pavidalo įspaudais, dantukų eilutėmis, prilipdytais rumbais su įkartėlėmis, gulsčios eglutės motyvais. Dažniausiai buvo puošiama viršutinė puodo dalis.

Pamarių kultūros įtaka Narvos ir Nemuno kultūrų paplitimo srityse labai įvairi. Pietinėje Lietuvos dalyje tyrinėta nemažai vėlyvojo neolito gyvenviečių su skirtinga Pamarių arba senosios Virvelinės keramikos kultūros įtaka. Vienur itin gausiai būdinga vėlyvoji neolitinė Nemuno kultūros įtaka, o plokščiadugniai puodai puošiami Nemuno ir Virvelinės keramikos kultūrai būdingais ornamentais, kitur itin gausiai dirbiniai primena mezolitinius, o puodų formos įprastos Pamarių kultūros keramikai, dar kitur itin gausiai dirbiniuose pastebima ir Nemuno, ir Pamarių kultūrai būdingų bruožų, o keramika nemuniška su labai nežymiais Virvelinės keramikos kultūros bruožais. Tokia kultūrų įvairovė būdinga ir vakarų Lietuvai, kur Narvos kultūra susiliejo su Virvelinės keramikos kultūra. Kiek kitaip buvo rytų Lietuvoje – čia Narvos kultūra patyrė didesnę Šukinės keramikos kultūros įtaką.

Vėlyvasis neolitas – baltų formavimosi laikotarpis. Tie sritiniai ypatumai ir buvo užuomazgos rytų ir vakarų baltų kultūrų, susiklosčiusių jau žalvario amžiuje. Archeologiniais duomenimis, baltiška kultūra formavosi Narvos ir Nemuno kultūroms susiliejus su Virvelinės keramikos kultūra, kuri greičiausiai nebuvo svetima vietiniams gyventojams. Tačiau baltai yra filologinė sąvoka, apibūdinanti žmones, kurie kalbėjo baltų kalba ir paliko baltiškus vietovardžius bei hidronimus. Vien archeologijos mokslas negali išspręsti baltų kilmės problemas. Tik bendras archeologų, kalbininkų ir antropologų darbas padės suvokti, kaip vyko ilgas ir sudėtingas baltų formavimosi procesas.

*Laivinis kovos kirvis. Akmuo
II t-mečio pr. Kr. pradžia
Pikteikiai*

Rutulinių amforų kultūros puodai restauruoti iš Šventosios 1A gyvenvietės. Pamarių kultūrą reprezentuoja išpūdinga keramika iš Nidos vėlyvojo neolito gyvenvietės. Archeologinių kasinėjimų metu aptikta daugiau kaip 100 000 puodų šukių, iš kurių rekonstruotas ne vienas dailus Pamarių kultūros puodas. Patys didžiausi – plačiaangiai 60 cm aukščio ir tokio pat skersmens puodai atsargoms laikyti ar vandeniui garinti. Eksponuojami ir mažesni indai: apskriti dubenėliai valgiui bei pailgi druskos gavybai. Iš puodų šukių matyti sudėtingesnė keramikos puošyba. Pamarių kultūros teritorija bei baltiškų vietovardžių paplitimas Europoje atsispindi ekspozicijos žemėlapiuose.

ŽALVARIO (BRONZOS) IR ANKSTYVASIS GELEŽIES AMŽIUS

XVIII a. pr. Kr. iki Kristaus

Žalvario amžius Lietuvos teritorijoje prasidėjo vėliau negu centrinėje Europoje, t.y. XVIII a. pr. Kr. Pereinamasis laikotarpis iš neolito į žalvario amžių buvo netrumpas, dar ilgai žmonės naudojo akmens amžiaus inventorių. Iš pradžių gatavi žalvario dirbiniai patekdavo mainų prekybos keliu.

Drėgnėjant klimatui, žmonės gyvenvietes ėmė kurti kalvelėse, nors dalis liko gyventi atvirose vietose. Kol kas žinoma apie 50 piliakalnių, kurie buvo apgyvendinti I tūkstantmetyje pr. Kr. Ankstyviausi iš jų – Nevieriškių, Narkūnų, Sokiškių piliakalniai. Iš viso Lietuvoje yra apie 1000 piliakalnių. Daugelis jų įrengti aukštos kalvos kyšulyje, prie vandens, iš kitos pusės apsaugoti atviromis kliūtimis – daubomis, upeliais. Apsigyvenę kalvose, gyventojai pirmiausia jas sustiprindavo padidindami aikštelę, iškasdami griovį, supildami pylimą bei apsitverdami. Pamažu susidarė gynybinė sistema, papildoma vis naujais įtvirtinimais. Piliakalnių aikštelės, palyginus su atviromis gyvenvietėmis, dažniausiai nedidelės, o jų dydis ir forma priklausė nuo kalvos. Vidutiniškas piliakalnio aikštelės dydis 60 x 30 m. Žmonės gyveno stulpinės konstrukcijos pastatuose. Priklausomai nuo paskirties pastatai buvo ilgi ar trumpesni stačiakampio formos ir ovalūs. Pastatai dažniausiai išsidėstę aikštelės pakraščiuose, su išėjimu į aikštelės vidurį. Iš tirtos Nevieriškių piliakalnio nustatyta, kad vienu metu būta 6, kitu – net 13 pastatų. Statiniai rekonstruojami pagal aptinkamas stulpavietes bei židinius – ugniavietes, sukrautas iš akmenų.

Pagrindinis gyventojų verslas buvo gyvulininkystė – augintos kaulės, stambieji ir smulkūs galvijai, arkliai. Medžioklė taip pat neprarado savo reikšmės – medžioti šernai, briedžiai, taurai, stumbrai, elniai, bebrai, meškos. Žvejyba tebuvo pagalbinis verslas. Išaugo žemdirbystės vaidmuo. Lietuvoje I tūkstantmetį pr. Kr. jau buvo paplitusi lydyminė žemdirbystė, miškų ir krūmų plotai buvo iškertami, deginami ir paverčiami derlingais laukais.

XVIII–XVI a. pr. Kr. besiformuojančioje baltų kultūros teritorijoje pasirodė pirmieji metalo dirbiniai iš vario ir alavo mišinio, tačiau jų buvo reta. Žmonių buityje dar vyravo akmeniniai ir kau-

*Įmoviniai kirviai ir ietigalis. Žalvaris
VIII–VI a. pr. Kr.*

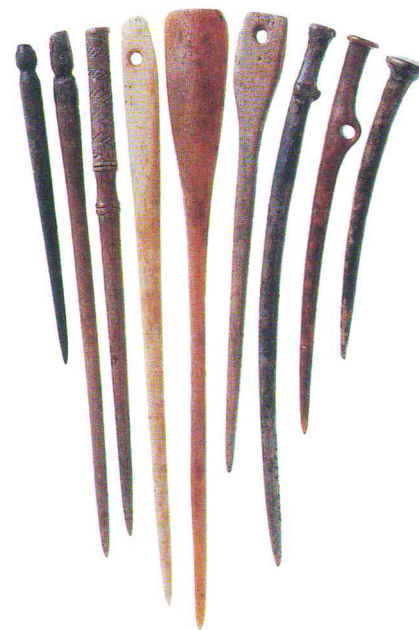
Ietigalis iš Česukų, kitų radimo vietos nežinomos

liniai įrankiai, ginklai, papuošalai. Iš akmens ir rago daryti kirviai, iš kaulo – kaltai, žeberklai, strėlių antgaliai, ietigaliai, durklai. Iš molio gaminti puodai, verpstukai, žalvario dirbinių liejimui skirti daiktai: tigliai, samteliai ir liejimo formos. Iš jų matyti, kad daugiausia buvo liejamos apyrankės, įmoviniai kirviai. Išmokus apdirbti spalvotuosius metalus, dauguma sulūžusių žalvarinių įrankių ir papuošalų buvo perliejami, todėl iš to laikotarpio likę tik pavieniai atsitiktiniai radiniai. Būdingiausi dirbiniai – įtveriamieji atkraštiniai kirviai, smeigtukai didelėmis įvijinėmis galvutėmis, ašeliniai smeigtukai, įmoviniai kirviai, ietigaliai, durklai. Dalis šių daiktų pateko iš gretimų Lenkijos sričių, šiaurės Vokietijos ar iš tolimesnių kraštų, o kiti pasidaryti jau vietoje. I tūkstantmetyje pr. Kr. metalinių dirbinių naudota daugiau, gausėjo ir papuošalų: įvijinių antsmilkinių, kabučių ir smeigtukų, įvijinių apyrankių, antkaklių. Mėgti ir kauliniai smeigtukai, dalis jų daryta sekant žalvarinių formomis, kai kurie ornamentuoti.

Ankstyvojo geležies amžiaus pradžia Lietuvos teritorijoje nustatyti trūksta tiksliai datuojamų geležinių dirbinių. Pirmieji geležies dirbiniai buvo atvežtiniai ir pasirodė I tūkstantmečio pr. Kr. viduryje. Paskutiniųjų šimtmečių pr. Kr. gyvenviečių sluoksniuose randama geležies šlako, geležinių daiktų ir jų nuolaužų. Šie radiniai rodo, kad tuo metu pradėta vietoje gaminti geležį ir iš jos kalti peilius, ylas, žvejybos kabliukus, net papuošalus.

Keramika, tiek akmens amžiaus, tiek ir vėlesnė, teikia žinių ne tik apie žmonių buitį – ji yra ir etninės informacijos šaltinis. Ankstyvojo žalvario amžiaus keramikos formos paveldėtos iš neolito. Iš įvairių neolitinių kultūrų keramikos su brūkšniavimo žymėmis buvo pereita į brūkšniuotąją keramiką, kur brūkšniai vėliau sudarė net savotišką ornamentą. Horizontalus netvarkingas brūkšniuotumas susijęs su puodų gamybos technologija, o vertikalūs brūkšniai yra lyg naujas ornamentu motyvas. Žalvario amžiuje puodai supaprastėjo, supanašėjo jų formos. Brūkšniavimo kryptis dažnai derinta prie puodo formos. Brūkšniuotosios keramikos kultūra apėmė didelius plotus – nuo Kuršo vakaruose iki Berezinos baseino (Dnepro intakas) rytuose. Žalvario amžiaus viduryje ryškiau pradėjo išsiskirti baltų gyventi plotai, atskiros jų kultūrinės sritys. Lietuva apima tik vakarinę baltų gyventos teritorijos pakraštį.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros kapai žinomi tik iš žalvario amžiaus pabaigos – ankstyvojo geležies amžiaus. Seniausieji kapai buvo griautiniai, o apie I tūkstantmečio pr. Kr. vidurį įsigalėjo paprotys kūną deginti. Sudeginti mirusieji buvo laidojami plokštinuose kapinyuose, jų kaulai supilami į mažas duobutes be urnų, su urnomis arba akmenų krūsnys. Panašios krūsnys krautos Pietų ir Rytų Lietuvos kapinyuose: Paveisininkuose, Kernavėje.

Ietigaliai ir smeigtukai. Kaulas

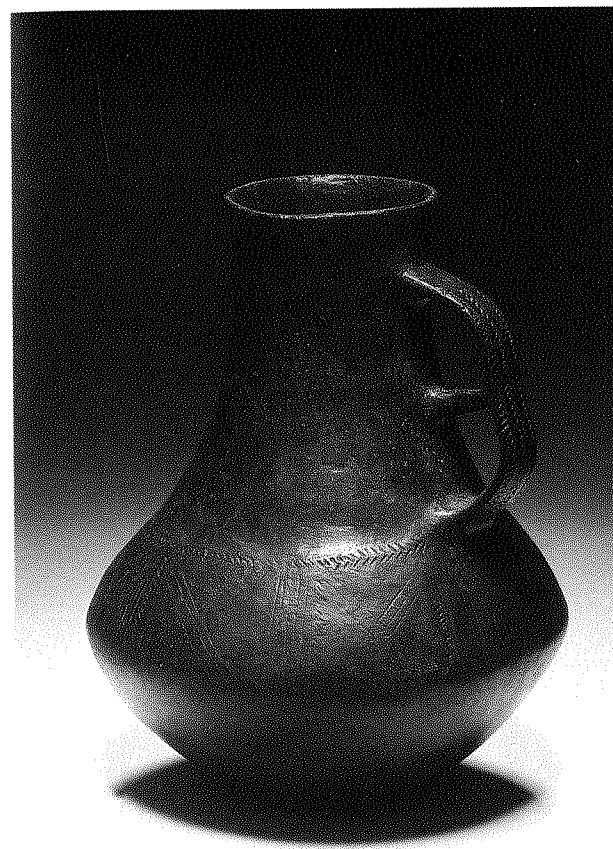
I t-metis pr. Kr.

Narkūnų, Nevieriškių, Sokiškių piliakalniai

Urnos. Molis

*I t-mečio pr. Kr. 2 pusė
Paveisininkų kapinynas*

Vakarinė Lietuvos dalis priskiriama prie Vakarų baltų pilkapių kultūros, kuriai būdingi pilkapiai su koncentriniais akmenų vainikais, akmenų rentiniais ir sudegintų mirusiųjų kapais. Kurmaičių, Egliškių pilkapiuose palaidota po keletą ar keliolika mirusiųjų įvairiai įrengtuose kapuose: sudeginti kaulai supilti į duobutę, apdėti plokščiais akmenimis ar supilti į urną. III–II a. pr. Kr. čia plito paprotys laidoti nedegintus mirusiuosius tuose pačiuose pilkapiuose. Į jų kapus buvo dedama žalvarinių papuošalų.

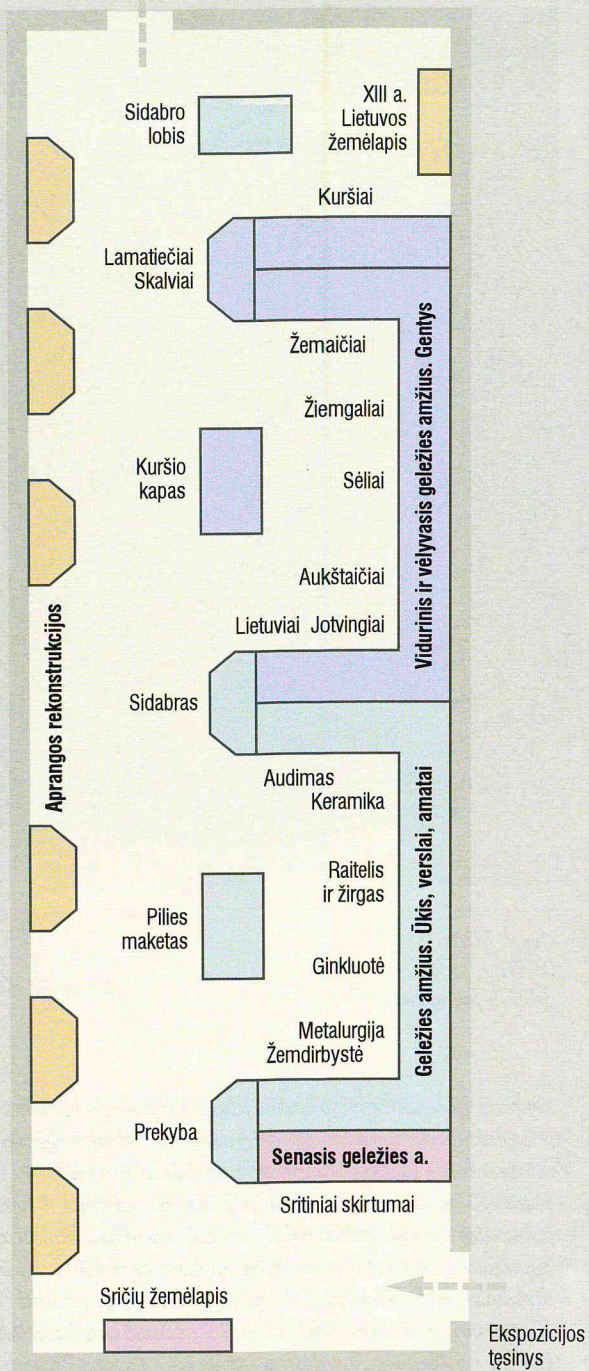
Urna. Molis

*IV–III a. pr. Kr.
Egliškių pilkapynas*

Ekspozicijoje ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenamasis būstas atkurtas remiantis Nevieriškių piliakalnio tyrinėjimų duomenimis. Rodomi tuo metu dar plačiai naudoti akmeniniai, titnaginiai, kauliniai darbo įrankiai iš tyrinėtų paminklų bei reti žalvariniai kirviai, ietigaliai, kalvijai ir papuošalai. Išskirtini smeigtukai, amuletai ir kiti kauliniai dirbiniai iš Nevieriškių, Narkūnų piliakalnių. Eksponuojamos laidojimo urnos iš Paveisininkų kapinyno ir Egliškių pilkapyno. Laidojimo papročius atspindi Kvecių pilkapio ir Paveisininkų kapo nuotraukos in situ.

II SALĖ

LIETUVA IKI VALSTYBĒS SUSIDARYMO

SENASIS GELEŽIES AMŽIUS

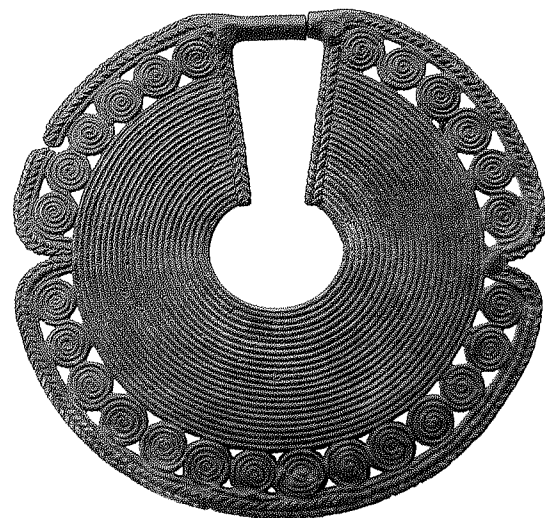
Sritiniai skirtumai I–IV a.

Pirmaisiais amžiais po Kristaus gimimo pradeda ryškėti atskirų baltų genčių junginių teritorijos. Dabartinės Lietuvos protėvių gyvenamos vietos tuo metu sudarė tik nedidelę dalį baltų genčių gyvenamojo masyvo Rytų Europos miškų zonoje. Lietuvos gyventojų kultūra nebuvo visai vienoda – pagal laidojimo paminklų grupes išryškėja kelios jos sritys:

- 1) Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais,
- 2) Nemuno žemupio plokštinių kapinynų,
- 3) Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų,
- 4) Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių,
- 5) vėlyvosios Brūkšniuotosios keramikos kultūros, kurią III a. keičia Rytų Lietuvos pilkapių,
- 6) Užnemunės laidojimo paminklų.

Sritiniai skirtumai geriausiai atsispindi laidosenoje ir nešiose. Vakarų Lietuvos kapinynai su akmenų vainikais, paplitę pajūryje ir Minijos baseine, buvo įrengiami gražiose, dažnai pakilėse vietose, netoli upių. Mirusieji laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose, aplink kapą buvo sudedamas apskritimo arba ovalo formos akmenų vainikas. Pajūrio moterų galvos buvo puošiamos žalvario spurgelių kepuraitėmis su įvijiniais akinų formos kabučiais kraštuose. Vyrai ir moterys nešiojo antkakles, drabužių krūtinės srityje segėsi vienu dviem smeigtukais bei segėm. Būdingos akinės ir labai profiliuotos, vėliau laiptelinės, lankinės lenkta kojele, apskritos plokščios su tutuliu arba kiauraraštės bei žieduotos segės. Vyrų kapuose rasta raitelio ir žirgo aprangos daiktų, ginklų, dalgelių, kirvių, keliuose III–IV a. kapuose aptikti arklio kaulų pėdsakai. Visų mirusiųjų kapuose dažnai prie galvos ar krūtinės srityje guli mažas molinis puodelis ar beržo tošies dėžutė su papuošalais. Gana dažnai į kapą įdėta Romos imperijos monetų.

Nemuno žemupio plokštiniai kapinynai koncentravosi abiejose Nemuno pusėse, Jūros ir Nemuno santakos rajone. Mirusieji čia laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose be akmenų vainikų. Vyrų ir moterų nešioti papuošalai panašūs į Vakarų Lietuvos kapinynų srities papuošalus: antkaklės kūginiais ir dėželiniais galais, įvairūs smeigtukai su būdingais kiauraraščiais kabučiais, segės, apyrankės. Turtingesniuose kapuose aptinkama po 2–3 antkakles, seges. Vyrams dažnai į kapą buvo įdedamas įmovinis kirvis, viena dvi ietys, kartais skydas, rečiau peilis, dalgelis ar Romos monetų.

Plokštelinis antsmilkinis. Žalvaris. I–II a. Pakalniškių pilkapynas

Profiluotos segės. Žalvaris. II a. Kurmaičių kapinynas

I a. Nemuno vidurupio dešiniajame krante, netoli Nemuno ir Neries santakos, tarp Nevėžio ir Dubysos žemupio, išskirtina Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų sritis. Mirusieji čia laidoti plokštiniuose kapuose, vyrai ir moterys priešinga kryptim. Dalis papuošalų kaip ir kitų baltų genčių, o kai kurie būdingi tik šiai sričiai. I–II a. moterys galvas puošė įvijiniais antsmilkiniais, vėliau kartais apgalvais iš žalvarinių įvijų su kabučiais. II–III a. buvo madingi spalvoto stiklo karoliai. Vyrai, moterys, vaikai puošėsi įvairiomis antkaklėmis, segėmis, apyrankėmis. Vyruai į kapą dažnai įdedamas kirvis, rečiau peilis ar pjautuvėlis, labai maža ginklų.

Dideliame plote nuo Jūros upės vakaruose iki Nevėžio aukštupio, siekiant Latvijos pietinius rajonus, išskirtini Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiai. Jau I a. juose laidoti nedeginti mirusieji, po kelis ar net keliolika viename pilkapyje. Pilkapį apdėdavo įvairaus dydžio gana stambių akmenų vainiku. Kiek sudėtingesnės akmenų konstrukcijos – 2 koncentriniai vainikai, grindiniai, puslankio formos priestatai būdingesni senojo geležies amžiaus pirmajai pusei. Kai kurie pilkapiai akmenų konstrukcijomis labai primena Lietuvos pajūrio kapinynus su akmenų vainikais – rytuose būta daugiau apeigų su ugnimi. I–II a. mirusiųjų įkapės negausios, III–IV a. jų kiek daugiau. I–II a. moterys galvas puošė plokšteliniais antsmilkiniais, kaklą – stiklo karolių, įvijėlių, lietuvių kabučiu aparomis. Moterys ir vyrai nešiojo tokias pat antkakles, drabužius segėsi panašiais smeigtukais, ant rankų mūvėjo apyrankes. Vyruai vakarinėje regiono dalyje į kapą dedamas įmovinis kirvis, o rytinėje – pentinis, rečiau dėtas peilis, galąstuvas, ietis. Moteriai dedamas peilis, yla, bet dažniau akmeninis verpstukas. Kapuose aptinkama ir Romos monetų.

Rytų Lietuvos pilkapių teritorija yra į rytus nuo Nemuno ir į pietryčius nuo Šventosios upių. I–III a. šioje teritorijoje vyravo Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Žinomi to laikotarpio pilikalniai ir gyvenvietės, bet nėra rasta šių gyventojų kapų. Nykstant Brūkšniuotosios keramikos kultūrai, senojo geležies amžiaus antroje pusėje atsirado paprotys mirusiųosius laidoti pilkapiuose. Vienių pilkapių sampilai su akmenų vainiku aplinkui, kitų sampilai sukrauti iš akmenų ir žemės. Mirusieji laidoti nedeginti, po sampi-

Apgalvis iš įvijų ir kabučių

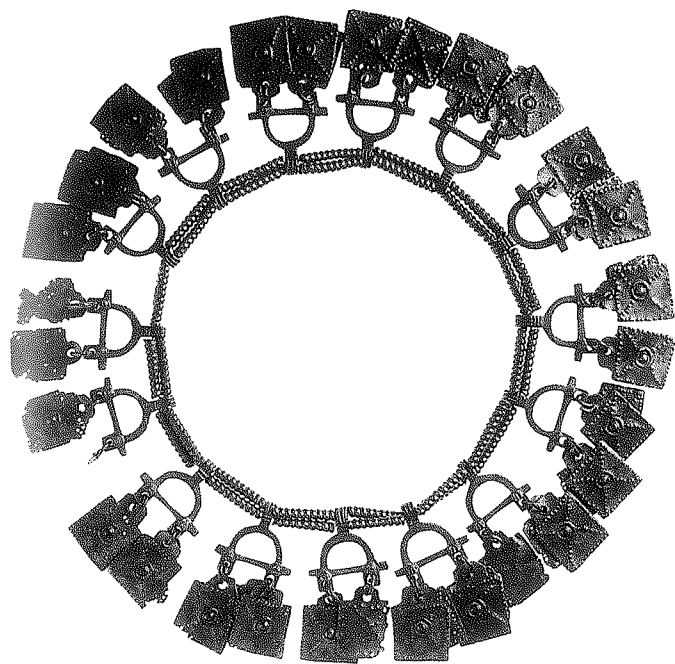
Žalvaris. IV–V a.

Veliuonos kapinynas

Antkaklės dėželiniais galais

Žalvaris. III a.

Žvilių kapinynas

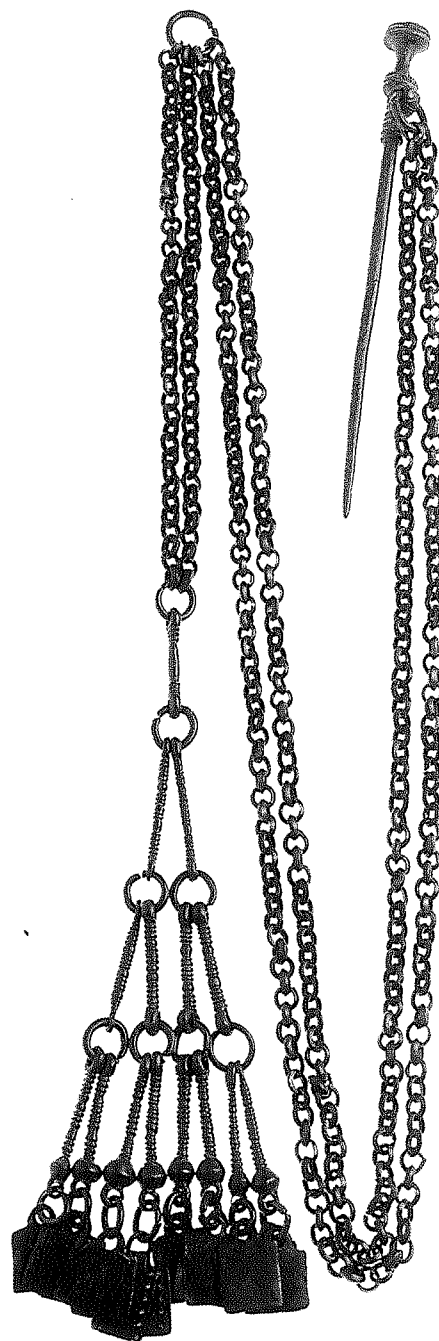

lu iškastose duobėse, po 1 ar 2 viename pilkapyje. Tik šiai sričiai būdingi moterų kapuose randami žiediniai antsmilkiniai. Moterų prisikabindavo po kelis tokius antsmilkinius abiejose galvos pusėse. Būdingos ir plačios rankogalinės apyrankės bei emaliuoti papuošalai. Ir vyrai, ir moterys rūbą susisegdavo tik geležiniu lazdeliniu smeigtuku. Vyrai laidoti dažniausiai su ietimi, viršūne kojų link. Prie kojų buvo dedamas ir pentinis kirvis, o virš kojų – skydas. Peilis, galastuvas vyrui į kapą buvo dedami retai, kaip yla ar verpstukas – moteriai.

Senojo geležies amžiaus Užnemunės laidojimo paminklai kol kas mažai tyrinėti, kapų aptikta nedaug, daugiausia dirbinių – iš suardytų kapų. Užnemunės laidojimo paminklai skirtingi: pilkapiai su akmenų vainikais ir grindiniais, taip pat plokštiniai kapinytai. IV a. ėmė plisti mirusiųjų deginimo paprotys. Sudegintų kaulų krūvelė dažniausiai irgi buvo apdedama akmenimis, padengiam akmenų grindiniu. Užnemunės pilkapiai, lyginant su Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiiais, yra mažesni. Kapuose metalinių daiktų nedaug, reti ir papuošalai. Nedegintų mirusiųjų kapuose rasti žiediniai ir įvijiniai (kartais dvinariai) antsmilkiniai, trimitinės, šaukštinės antkaklės, akinės ir profiliuotos segės, kelių rūšių smeigtukai ir apyrankės. Kartais kapuose randamas molinis puodas lygiu ar brūkšniuotu paviršiumi, retai – Romos monetų.

Eksponuojami I–IV a. būdingiausi moterų įkapių papuošalų komplektai: Kurmaičių moters įkapės iš Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais, Dauglaukio moters – iš Nemuno žemupio plokštinių kapų, Veliuonos – iš Centrinės Lietuvos plokštinių kapinytų srities, Paragaudžio – iš Žemaitijos pilkapių, Pakrauglės – iš Rytų Lietuvos pilkapių, Pažarsčio – iš Užnemunės. Sričių skirtumai, atspindintys laidosenoje, pavaizduoti žemėlapyje. Papildomai eksponuojami būdingi šiam laikotarpiui papuošalai, nešioti tiek moterų, tiek vyrų bei vaikų, iš visos Lietuvos laidojimo paminklų. Rekonstruota dviejų moterų apranga su kiekvienai būdingais tos srities papuošalais: Paragaudžio moteris su plokšteliniais antsmilkiniais, Seiliūnų – su žiediniais antsmilkiniais ir rankogalinėmis apyrankėmis. Maža mergytė aprangta pagal Gintarų kapinyto radinius (tame kapinyne aptikta net 15 vaikų kapų).

Ritinis smeigtukas su grandinėmis ir kabučiais
Žalvaris. II–III a.
Juostininkų pilkapytas

ŪKIS, VERSLAI, AMATAI

I–XIII a.

Prekyba, mainai

Mainai ypač suaktyvėjo pirmaisiais amžiais po Kristaus. Lietuvoje nėra spalvotųjų metalų, todėl daugiausia buvo įvežama vario arba žalvario bei jo komponentų – cinko, alavo, švino, mažiau sidabro. Gyventojams reikėjo druskos, pageidaujama prekė buvo ir spalvoto stiklo karoliai, įvairūs papuošalai, ginklai. Atsivežti reikiamos spalvotųjų metalų žaliavos galima buvo tik nuolat prekiaujant su Pietų ir Vidurio Europa. Antikiniai autoriai mini apie vykusias prekybines ekspedicijas. Pagrindiniu sausumos keliu, jungusiu Romos imperiją – jos Padunijos provinciją su Baltijos pajūriu, vadinamuoju „gintaro keliu“, plačiausiai naudotasi I amžiuje. Svarbų vaidmenį Baltijos pakrančių ir Romos imperijos prekyboje vaidino jūros kelias, kuriuo gyventojai palaikydavo ryšius su Galijos ir Pareinės provincijomis. Su Juodosios jūros šiaurinės pakrantės miestais ir kita rytine Romos imperijos dalimi III a.–V a. pradžioje jungė rytų keliai, eję Pruto, Dnestro, Pietų Bugo ir Dnepro upėmis. Baltų gentims svarbiausias buvo Dnepro kelias, kuris aukštupyje galėjo skirtis į du: Nemuno ir Dauguvos kelią. Iš Romos imperijos turėjo būti masiškai įvežama spalvotųjų metalų žaliava bei kai kurie romėniški daiktai: žalvariniai indai, sparninės ir kitų tipų segės, emaliuoti papuošalai, stiklo ir emalio karoliai, varinės ir sidabrinės Romos monetos, o į tenai keliavo gintaras.

I–IV a. Lietuvos gyventojai palaikė prekybinius ryšius taip pat su Pabaltijo bei Pavolgio finougrais, Skandinavija, kitomis rytų ir vakarų baltų gentimis, Zarubincų, Černiachovo kultūrų gyventojais, kai kuriomis kitomis gentimis. Iš Vidurio Europos į Lietuvą galėjo patekti dalis pentinių, ietigalių, strėlių antgalių. Yra daug bendrų papuošalų formų, rodančių buvus Pabaltijo finougrų bei baltų kultūrinius ir prekybinius ryšius. Lietuvoje randama tinklinės-tekstilinės keramikos bei Černiachovo kultūrai būdingų žiestų puodų.

I tūkstantmečio viduryje vis svarbesnį vaidmenį Rytų Pabaltijo ūkiniame gyvenime ėmė vaidinti Gotlandas, o vėliau ir žemyninė Skandinavija. Intensyvėjant ryšiams tarp Gotlando ir arabų kraštų, Baltija ir į ją įtekančios upės pamažu tapo nuolatinės prekybos keliais. Per Gotlandą ar Dauguvos prekybos keliu Lietuvą pasiekdavo pirkliai, gabenę spalvotuosius metalus, ginklus, papuošalus ir kitas prekes. Į Vakarų Europos kraštus buvo vežamas medus, kailiai, vaškas, vėliau ir vergai, kurie buvo parduodami arabų pirkliais. IX a. pradžioje Lietuvos teritoriją pasiekė arabų sidabrinės monetos.

*Romos monetos. Varis
II a. vid. – III a. I pusė
Vaitiekūnų pilkapynas*

*Lietuviški lazdelės formos lydiniai
Sidabras. XIII–XIV a.
Radimo vieta nežinoma*

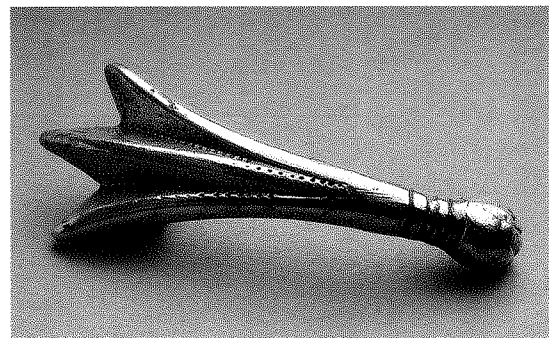
Buvo galimi ir tiesioginiai ryšiai per prūsų žemes ir Pomeraniją su germanų gentimis, Vidurio Europos sritimis. Nuo VIII a. antros pusės vėl plito spalvoti stiklo karoliai, skandinaviškos segės ir kiti papuošalai, ginklai. Glaudžius ryšius su kaimyniniais kraštais ir tolimesnėmis sritimis rodo ne tik nuolatinis baltų juvelyrų apsirūpinimas spalvotaisiais metalais ir pavieniai importiniai dirbiniai, bet ir kai kurios vietoje gamintų papuošalų formos, nauji ornamentikos motyvai. Iš jų matyti, kad palaikyti santykiai su germanų gentimis, Padunojo avarais, Volgos aukštupio, finougrų bei estų ir lyvių gentimis. Mažiausiai iki šiol turima duomenų apie ryšius su Bizantija.

IX–XIII a. lietuviai ir toliau prekiaavo su Vakarų ir Pietų Europos kraštais, iš kur buvo gabenama žalvario žaliava, ginklai (daugiausia kalavijai), kai kurie žirgo aprangos reikmenys, taip pat audiniai, druska, prieskoniai. Drauge su Vakarų Europos gaminiiais, patekusiais į Lietuvą per Skandinaviją, nemažai aptinkama ir aiškiai skandinaviškų radinių: kovos kirvių vėduokliniais ašmenimis, ietigalių, puoštų skliautiniu raštu, kalavijų makščių apkaustų, sidabru puoštų žirgo aprangos elementų, įvairių formų segių, diržų sagčių ir skirstiklių.

I ir II tūkstantmečių sandūroje ypač išsiplėtė prekyba su Rusia, kurios didžiausi prekybos centrai buvo Kijevas, Černigovas, Perejaslavas, Smolenskas, Polockas, Novgorodas ir kiti. Rusų pirkliai buvo pagrindiniai tarpininkai su arabų kraštais. Volgos ir Dnepro prekybos keliu į Lietuvą pateko kaurų kriauklelės, iš kurių darytos kaklo apvaros, taip pat stikliniai pasidabruoti ir paaukuoti karoliai iš Bizantijos. Iš Rusios žemių buvo įvežami jų amatininkų ir juvelyrų pagaminti dirbiniai: stikliniai papuošalai, sidabriniai dirbiniai, puošti filigranu ar juodinti, kryžiaus formos kabučiai, šarvai, šiferiniai verpstukai ir net dalis cilindrinė spynų bei geležinių darbo įrankių, ginklų. Iš rytų slavų šiaurinių sričių pateko zoomorfiniai kabučiai su stilizuotais paukščiais, arkliukais ar kitais gyvūnais.

Prekyba iki X a. dar netapo verslu. Už gaunamas prekes – druską, ginklus, spalvotuosius metalus, metalinius papuošalus, stiklo karolius – mūsų protėviai atsilygindavo kailiais, vašku, oda, žemdirbystės produktais, gintaru. Brangesniais įvežtiniais daiktais iš bendruomenės išsiskirdavo diduomenės nariai. Tik X a. viduryje ir antroje pusėje atsirado turtingesnių asmenų – pirklių, besiverčiančių vien prekyba (į jų kapus dėtos svarstyklės su svoreliais).

Sidabru Lietuvoje virtus mokėjimo ekvivalentu, X–XII a. buvo kaldinami spiraliniai ar liejami netaisyklingos lazdelės formos archiniai lydiniai. XII a. antroje pusėje sidabro lydiniai tapo pastovaus svorio ir pusapvalės lazdelės formos. Lietuviškus ilguosius XIV a. pabaigoje pakeitė Prahos grašiai ir pirmosios lietuviškos monetos.

Sagtys. Auksuotas sidabras

V a. 2 pusė – VI a. pr.

Taurapilio pilkapynas

Cikados formos segė. Auksuotas sidabras

V–VI a. Sauginių kapinynas

Ekspozicijos žemėlapiuose parodytos pagrindinės romėniško importo radimvietės ir V–XIII a. tipingiausių importinių daiktų gamybos regionai bei prekybos kelių kryptys. Eksponuojama Romos imperijos monetos, papuošalai bei vėlesnio importo Vakarų Europos, skandinaviški, Rusijos ir Rytų kraštų ginklai, segės, stiklo, emalio, kaurų karoliai. Pinigų sistemos atsiradimą Lietuvoje liudija ankstyviausi pinigai – lietuviški ilgieji.

*Kalavijo rankena. Žalvaris, geležis. XI a.
Palangos kapinynas*

*Ietigaliai, puošti skliautiniu raštu. Geležis. IX–X a.
Čiobiškio, Kretuonių, Vilkiautinio pilkapynai*

Žemdirbystė

Žemdirbystė ir sėsli gyvulininkystė tapo pagrindiniais verslais, o I tūkstantmečio pirmoje pusėje ir jo vidury klimatas tam buvo ypač palankus. Žemdirbystės raidai tirti bene svarbiausias šaltinis yra archeologų randami suanglėję grūdai. Iš kultūrinio sluoksnio archeologinių duomenų galima nustatyti bendrus skirtumus tarp kultūrų, augintų eros pradžioj ir po tūkstančio metų.

Grūdų liekanų iš senojo geležies amžiaus rasta Gabrieliškio–Naukaimio (net 40 litrų), Aukštadvario, Velikuškių, Nemenčinės piliakalniuose. Tuo metu Lietuvoje auginti kviečiai, miežiai, avižos, soros, pradėti sėti vasariniai rugiai, kai kurios ankštinės kultūros: žirniai, pupos, vikiai. Gyventojai pažinojo linus ir kanapes, nors jų sėklų neaptikta. I tūkstantmečio vidurio suanglėjusių grūdų rasta Aukuro kalne Kernavėje. Tuo metu tarp augintų javų dominavo kviečiai, mažiau auginta miežių, sorų, rasta ir žirnių.

Daug daugiau grūdų liekanų aptikta vėlyvuosiuose piliakalniuose. Maišiagalos piliakalnio XIV a. sluoksnyje tyrinėjimų metu rasta net 1,5 cnt apanglėjusių grūdų. XIII–XIV a. auginti žieminiai bei vasariniai rugiai, kviečiai, miežiai – ketureiliai, dveiliai ir triragiai, avižos, soros, pradėti auginti griekiai, iš ankštinių kultūrų – lęšiai, vikiai, žirniai, pupos; prieskoninės daržo kultūros – kanapės, kmynai, aguonos, balža, baltosios garstyčios, apyniai. To meto Tervetės piliakalnyje (Latvija) aptikta grynai daržinės kultūros – ropės sėklų. Dažniausiai piliakalniuose rastieji grūdai būna susimaišę, tačiau sėjamos turėjo būti atskiros kultūros, jos išsibarstė gaisrų metu.

Iš auginamų augalų rūšių ir greta aptinkamų piktžolių sėklų galima spręsti apie dirvos dirbimo technologiją bei žemdirbystės sistemas. Senajame geležies amžiuje buvo verčiamasi lydimine žemdirbyste. Žemę įdirbdavo gyvulių traukiamais arimo padargais bei kapliais. Nuo I tūkstantmečio vidurio greta lydiminės atsiranda ir pūdyminė žemdirbystė. Iš pradžių tai buvo dar nereguliarus dvilaukis, kai vienus metus žemė dirbama, o kitus paliekama dirvonuoti. II tūkstantmečio pradžioj pūdyminė žemdirbystė jau visiškai įsigali, prasideda dar nereguliarus trilaukė sistema. Trilaukis ūkis daug intensyvesnis, jis ima įsigalėti paplitus žieminiams rugiams (žiemkenčiams).

Labai mažai yra išlikusių dirvos dirbimo padargų, todėl remiamasi analogijomis. Kastuvėlio formos geležinis noragas rastas III a.

*Žemdirbystės įrankiai: kaplys, noragai, pjautuvai ir dalgiai
Geležis. XIV a.*

Maišiagalos piliakalnis

*Trinamosios girnos. Akmuo. I t-mečio pr.
Nemenčinės piliakalnis*

jotvingio kape Šveicarijos kapinyne (Suvalkų aps.). Toks arklas buvo naudotas lydiminėje žemdirbystėje, ariama buvo negiliai, juo tik plėšiama dirva. Galbūt Lietuvos gyventojai naudojo ir medinius arklus. Kartu su arklau naudota ir dvidantė žagrė. Tokia žagrė išara iš elnio rago rasta Juodonių gyvenvietėje. Žagrė imta naudoti plintant pūdyminei sistemai ir visiškai įsigalėjo XI–XII a. Nuo akmens amžiaus laikų žemdirbystėje buvo naudojami akmeniniai kapliai, o V–VI a. padaugėja geležinių. Dirva buvo įdirbama akėčiomis. Jos naudotos jau lydininės žemdirbystės laikais dirvai purenti. Deja, akėčių nerasta, kadangi jos ilgą laiką buvo medinės ir neišliko. Maišiagalos piliakalnio XIV a. sluoksnyje rastieji geležiniai noragai buvo naudoti arklui – mažesnysis bei dvidantei žagei – didesnieji.

Derliui nuimti naudoti pjautuvai. I–IV a. tam, matyt, buvo pritaikyti lenkti peiliai, o V–VII a. – vadinamieji lietuviško tipo pjautuvai aukštyt riestu smaigaliu, lanku išlenktomis geležtėmis. I tūkstantmečio pabaigai būdingi jau dideli smarkiai išlenkti pjautuvai, kiek panašūs į dabartinius. Pjautuvus buvo tobulinamas didinant jo lanko pjaunamąją dalį ir stiprinant ašmenis. Pjautuvu buvo nuimamas javų derlius – tai vienas pagrindinių moterų darbų. Rytų Lietuvos pilkapiuose pjautuvai dažnai dedami į kapą, ypač laidojant žirgą. Dalgų daugiau aptinkama pačiuose vakariniuose Lietuvos rajonuose, jų randama jau III a. kapinyuose, retesni jie Rytų Lietuvos piliakalniuose. II tūkstantmečio pradžioje dalgiai naudoti visoje Lietuvoje.

Grūdai buvo laikomi mediniuose tošiniuose induose, didesniuose moliniuose puoduose. Gausėjant javų atsargoms, I tūkstantmečio pabaigoje imta statyti klėtis-svirnelius. Didesnių grūdų atsargų žmonės neturėjo, todėl kiekvienas nederlius galėjo sukelti badą. Miltus bei kruopas malė trinamosiomis girnomis. Trintuvai rasti jau Nidos akmens amžiaus gyvenvietėje. Darbas buvo lėtas ir sunkus: per vieną valandą galima buvo sumalti 1 kg miltų. Trinamųjų grynų dažnai randama piliakalniuose bei gyvenvietėse, pvz., Paplienioje jų rasta net 19. Pagausėjus derliui, trinamosios gornos tapo neefektyvios ir atsirado naujos – rankinės sukamosios gornos, kurios II tūkstantmečio pradžios piliakalniuose jau dažnai aptinkamos.

Duona ir įvairūs paplotėliai daugiausia buvo kepami iš javų mišinio, tačiau būta ir grynų. Neaiškios sudėties duonos gabalų rasta Gabrieliškių–Naukaimio, Mažulonių piliakalniuose. Duonos analizės duomenys, atlikti Švedijoje, rodo, kad per visą I tūkstantmetį duonos sudėtis mažai keitėsi, ji kepta iš javų mišinio. Miltinis valgis sudarė apie 60 proc. žmonių maisto. 4–6 asmenų šeimai tam reikėję įdirbti ir apseti net 11 ha žemės, nes derlingumas buvęs menkas.

Puodelis su grūdais. Molis.

XIV a.

Maišiagalos piliakalnis

Ekspozicijoje žemdirbystės raidą atspindi įvairiuose archeologijos paminkluose rasti su šia veikla susiję darbo įrankiai. Augintų kultūrų pasikeitimas per tūkstantį metų pavaizduotas rekonstrukciniuose paveiksluose, remiantis I–IV a. Aukštadvario ir XII–XIV a. Maišiagalos piliakalnių tyrinėjimų duomenimis. Eksponuojami apdege grūdai iš Maišiagalos piliakalnio.

Metalurgija

Lietuva priklauso Rytų Europos miškų zonai, kur aptinkama vadinamosios pelkių rūdos. Vandens telkiniuose būna ištirpusių geležies junginių, iš kurių ilgainiui susidaro geležies nuosėdos. Pelkių rūdoje yra 18–40 proc. geležies, tuo tarpu pietryčių Lietuvoje yra aptikti dideli ištekliai magnetinės geležies rūdos, turinčios iki 47–62 proc. geležies. Jau ankstyvajame geležies amžiuje pradėti gaminti geležies dirbiniai iš vietinės žaliavos, o pirmaisiais amžiais po Kristaus geležies dirbinių aptinkama labai daug.

Geležį gaminosi bendruomenė. Tai buvo sunkus ir ilgai trunkantis darbas. Iš ežerų, pelkių, pievų iškastą rūdą plaudavo, džiovindavo, degdavo laužuose. Plaunant ir deginant pašalinamos organinės priemaišos. Po to reikėdavo rūdą išlydyti lydymo krosnelėse (rudnelėse). Pačios ankstyviausios rudnelės buvo apie 30 cm skersmens cilindro formos šachta žemėje išplūktoje duobėje. Tokių rudnelių liekanų rasta Paplienijos, Lavoriškių gyvenvietėse, Nemenčinės, Aukštadvario piliakalniuose. Rudnelių apatinėje dalyje buvo įrengiamos angos orui įpūsti ir šlakui ištekti. Geležies rūdą gaivindavo – lydydavo medžio anglimi. Anglies paruošimas taip pat būdavo ilgas ir sunkus darbas. Ją gamindavo iš žalios ažuolo, uosio, alksnio, beržo, pušies medienos, kurią tvarkingai, tankiai sukraudavo į dideles krūvas, apdėdavo velėna, apipildavo žemėmis, moliu, palikdami tik plyšelius degimui. Padegta mediena smilkdavo 3–4 dienas, kol iš jos pasidarydavo anglis. Į iškaitintą lydymo krosnelę kraudavo sluoksniais paeiliui medžio anglį bei geležies rūdą ir įpūtę oro padėdavo. Rūdą redukavimas (gaivinimas) prasideda jau 500–600°C temperatūroje, o krosnelės žaizdre, kur temperatūra siekia 1200–1300°C, redukuotos geležies kruopelės sulimpa į tešlos pavidalo masę, vadinamą krite. Tokiose krosnelėse sunaudojama daug kuro ir rūdos. Aukšta temperatūra, reikalinga geležies rūdos redukavimo reakcijai, gaunama pučiant orą. Nuo III–IV a. Lietuvoje jau buvo statomos antžeminės rudnelės, tačiau jos labai sunykusios, randami tikrai molio padai, sienelių gargažės ir gausybė šlako. Geležies išgavimo – gaivinimo principas jose liko toks pat ir buvo naudojamas Lietuvoje iki XVIII a.

Rudnelių liekanos ir šlakas – gargažės liudija apie geležies gavybą. Kalvis turėjo būti kiekvienoje didesnėje gyvenvietėje. I tūkstantmečio vidury kalvystės lygis Lietuvoje buvo toks pat kaip kaimyniniuose kraštuose. Tačiau IX–X a. Lietuvos kaimų kalviai ėmė

Tiglis. Molis

I t-mečio pr. Kr. 2 pusė – I t-mečio pr. Kerelių piliakalnis

Samteliai. Molis

III–IV a. Aukštadvario gyvenvietė

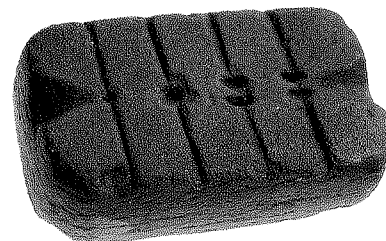
atsilikti nuo tų, kurie dirbo kitų šalių besikuriančiuose miestuose. Apie 60–90 proc. geležies dirbinių buvo pagaminta vietos kalvių iš vietinės baltų rūdos, kiti dirbiniai atvežti iš svetur arba gaminti iš atvežtos geležies.

Geležies dirbinių technologija buvo įvairi. Iš kritės, kurioje dar likdavo daugiau ar mažiau šlako priemaišų, ugnies ir kūjo pagalba buvo iškalama paprasta geležis. Kalviai kalė ir „paketinę“ geležį, kai geležies juosta daug kartų iškalama, vėl sulenkiamą ir toliau išplojama. Kartais prie geležinių dirbinių buvo privirinami plieniniai ašmenys arba ašmenys iš 3 juostų plieno ir geležies. Kalviai plačiai naudojo įanglinimo būdą, kai dirbinio paviršiuje atsiranda plieninis sluoksnis. Tokį gamybos būdą kalviai praktikavo jau pirmaisiais amžiais po Kristaus, o labiausiai II tūkstantmečio pradžioje, kai padidėjo plieninių dirbinių paklausa. Gryno plieno dirbiniai tesudaro tik apie 5 proc. visų archeologinių metalinių radinių. Lietuvoje būta ir damaskinio plieno dirbinių. Damaskinio plieno technologija baltų žemes pasiekė iš Romos imperijos per Vakarų Europą.

Su žalvario ar bronzos dirbiniais Lietuvos gyventojai susipažino dar žalvario amžiuje, o pirmaisiais amžiais po Kristaus išmoko gaminti ir sidabrinčius daiktus. Tyrinėtojų nuomone, vario lydiniai senajame geležies amžiuje į Lietuvą patekdavo iš Alpių vario ir kitų šio metalo rūdos kasyklų. Spalvotųjų brangiųjų metalų žaliavą įsiveždavo daugiausia iš Romos imperijos provincijų. Žaliavą atsigabendavo lydinių (lazdelių) pavidalu. Kai ką vietos meistrai perdarydavo iš senesnių gaminių. Pastebėtas vario lydinių, naudotų I–IV a. bei IX–XIII a. ir V–VIII a., sudėties skirtumas. Tautų kraustymasis, apėmęs Vidurio Europą I tūkstantmečio viduryje, atkirto baltų gentis nuo tradicinių žaliavos šaltinių, o jam aprimus vėl buvo grįžta prie jų.

Atskiriams dirbiniams gaminti meistrai parinkdavo įvairios sudėties metalų lydinių. Buvo atsižvelgiama į dirbinio paskirtį, jo apdirbimą bei apdailą. Lietuvoje vartoto žalvario, arba bronzos, sudėtis skiriasi pridėtiniais komponentais: alavu, cinku, švinu ir jų kiekiais, esančiais pagrindiniame lydinio metale – varyje. Vietos meistrai, turėdami gatavą žaliavą, dirbinius gamino įvairia technologija. Daugiausia gaminta liejimo būdu. Vario lydymosi temperatūra 1083°C, tačiau su įvairiomis priemaišomis užtenka ir žemesnės. Metalui tirpdyti naudoti tigliai, samteliai, į kuriuos dėdavo sukaptopą bronzos ar žalvario žaliavą arba perlydomus dirbinius. Kentės gyvenvietės (Latvija) VIII–IX a. sluoksnyje tyrinėtojai rado net 792 tiglių fragmentų. Buvo liejama akmens bei vienkartinėse molinėse formose. Lieti žiedai, smeigtukai, dalis pasaginių segių, lankinės aguoninės segės ir įvairūs kiti dirbinėliai. Sunkiau atlikti ploną gaminių. Spalvotieji metalai lengvai kalami, jiems net nereikia aukštos temperatūros. Kalamas metalas kietėja, stangrėja, dėl to kalti dir-

biniai būna lengvesni ir tvirtesni. Buvo kalamos apyrankės, dalis pasaginių segių, apkalai, plokštelės. Žalvarinių dirbinių gamybai buvo naudoti abu būdai. Viela buvo gaminama tempiant. Kalama ji nebūna lygi ir ilga, o ištempinama kartais net iki 100 cm. Iš tokios vielos darytos antkaklės, segės, apyrankės, žiedai, grandinėlės. Dirbinį baigdami, juvelyras turėjo kniedyti, lituoti, šlifuoti. Puošybai

Liejimo formelė

Smiltainis. XI a.

Šukionių kapinynas

dar naudotos įvairios technikos: tordiravimas, kai viela susukama apie ašį, facetavimas, kai išskaptuojami įdubimai, graviravimas, vijimas, pynimas, sidabravimas, inkrustacija, kartais žalvaris dengiamas emaliu, o nuo V a. – taip pat ir stiklu. III–IV a. pradėta puošti vielos žiedeliais su įkartinėmis. VI–VII a. puošiami įkirstais gilesniais grioveliais – ranteliais. Dirbiniai puošiami geometriniais ornamentais, kuris gana saikingai komponuojamas pakraščiuose ir centre. Europos mados pasiekė ir Lietuvą, tačiau pritaikytos labai savitai.

Nors juvelyro darbas ir labai kruopštus, bet įrankių asortimentas nedidelis: replės, priekalėliai, plaktukai, metalo tempimo įrankiai, kirstukai, kalteliai, pincetai. Šie įrankiai dažniausiai aptinkami kartu su dirbtuvės liekanomis. Juvelyras, kaip ir kituose kraštuose, būrėsi prie piliakalnių. Rasta ir amatininkų juvelyrų kapų. Sargėnų kapinyne viename XI a. kape buvo 220 žalvarinių dirbinių, kurie svėrė net 5 kg.

Eksponuojami gana kuklūs kalvių ir juvelyrų įrankiai, rasti įvairiuose tyrinėtuose piliakalniuose bei gyvenvietėse. Apie geležies gavybą liudija gana gausiai tyrinėtose gyvenvietėse randamos gargažės ir rudnių sienelių fragmentai. Rudnelės vaizdas atkurtas rekonstrukciniame piešinyje. Iš eksponuojamų buities dirbinių, ginklų galima spręsti apie dirbinių gamybos technologiją. Juvelyrų darbą atspindi papuošalai visoje ekspozicijoje.

Ginkluotė

Žemdirbystės, gyvulininkystės, amatų ir prekybos raida sudarė sąlygas vienoms bendrijoms sukaupti daugiau materialinių vertybių, kitoms mažiau. Stiprėjant gentinei diduomenei, dažnėjo tarpgentinių vaidų – norėta išplėsti savo teritoriją, prisiplėšti grobio ar atkeršyti užpuolikiui. Buvo stiprinamos gyvenamosios vietos, atsirado piliakalniai-slėptuvės, o vėliau ir medinės pilys, naudojami vis įvairesni ginklai. Ilgainiui keitėsi kovos taktika, tobulėjo gynybos priemonės ir kario ginkluotė. Senajame geležies amžiuje žemdirbių karinėje organizacijoje didžiausią vaidmenį vaidino pėstieji, tačiau vėliau juos pranoko raiteliai. Kariauna – didesnis ar mažesnis karių profesionalų būrys, išlaikomas kunigaikščio ir jam pavaldus, atsirado tik I ir II tūkstantmečių sandūroje.

Ginklų daugiausia aptinkama laidojimo paminkluose. Paprotys laidoti su ginklais išplito vakarų Lietuvoje. Ginklų rasta ne tik suaugusių vyrų, bet ir berniukų kapuose, ypač jų pagausėjo I tūkstantmečio viduryje.

Svarbiausias kario ginklas buvo ietys. Jas gamino vietiniai kalviai jau nuo I a. Savo karius su ietimis II–XIII a. laidojo skalviai, lamatiečiai, kuršiai, žemaičiai, žiemgaliai, sėliai, lietuviai, tuo tarpu aukštaičiai – labai retai, o jotvingiai tik IV–VI a. Į kapus dėtos 1–2 ietys, bet kai kada randama iki 5 ietigalių. Ietigaliai – įvairūs: skiriasi dydžiu, įkotės ir plunksnos forma. Vyrauja įmoviniai ietigaliai, kuriuos pagal plunksnos formą galima skirti į keletą tipų. Ietys plačiomis trumpomis viršūnėmis tiko kovai, kai priešas neturėjo šarvų, o kovai su šarvuotais priešais XI a. pradėti naudoti ietigaliai su siaura rombinio skerspjuvio plunksna ir plačia įmova. Prie puolamųjų ginklų priskiriami lankai ir strėlės. Strėlių antgalių randama piliakalniuose, kartais net iki kelių šimtų – tai akivaizdus kovų įrodymas. Nuo XIII a. pabaigos kartu su lanku lietuvių kariai pradėjo vartoti arbaletą.

Kaip ginklas galėjo būti naudojamas ir kirvis. I tūkstantmečio viduryje Lietuvoje pradedami kaldinti kovai skirti pentiniai siauraašmeniai kirviai, kurie nuo kitų skyrėsi atsparnėmis sutvirtinta pentimi bei įkartėlėmis, tiesių ar laužytų skersinių griovelių juostele puoštais šonais. XI a. pasirodo kovos kirviai į abi puses platėjančiais, tarsi vėduoklės formos, bei siaurais koto link prailgintais ašmenimis. Jie randami turtingų karių kapuose, yra lengvesni, dažnai ornamentuoti stambesnių ar smulkesnių trikampių ornamentu.

*Kalavijai. Geležis, žalvaris. X–XII a.
Griežės, Paalksnių, Palangos, Žasino kapinynai*

Būtinai ginkluotės atributas buvo peilis. V–VI a. paplitę smailiomis geležtėmis, gana masyvia nugarėle, su 2–3 išilginiais grioveliais peiliai, primenantys durklus. VII–XI a. dalis žemaičių ir žiemgalių karių buvo ginkluoti masyviais 20–65 cm ilgio plačiaisiais kovos peiliais. X–XII a. kuršių kapuose aptinkami peiliai siaura geležte. Šie peiliai nešioti gausiai žalvariu kaustytose makštyse.

Kalavijas nuo seniausių laikų buvo ne tik ginklas, bet valdžios ir galybės simbolis. Kalavijai paprastai randami turtingų mirusiųjų bei kovose ypač pasižymėjusių karių ar karvedžių kapuose. I tūkstantmečio vidurio „kunigaikščių“ kapuose Taurapilyje ir Krikšto-nyse rasti dviašmeniai importiniai kalavijai. Vietos gamybos vienašmeniai kalavijai be rankenos skersinių taip pat rasti turtingesniuose V–VI a. vyrų kapuose. VIII–IX a. tokie kalavijai labai išplito, ypač kuršių žemėse, kol IX a. pabaigoje – X a. pradžioje juos išstūmė atvežtiniai ir vietoje nukalti ilgesni dviašmeniai kalavijai su metaliniais rankenų skersiniais. Kai kurie kalavijai į Lietuvą galėjo patekti iš Pareinio dirbtuvių, jų geležtės su įrašais ULFBERT, INGELRII ir geometriniais bei augalinio motyvo ženklais. Baltų kariai labai vertino tokius ginklus, ir, matyt, jie buvo perduodami iš kartos į kartą. Kalavijų buvo atvežama ir iš Skandinavijos bei Rusios. Dalies kalavijų tik geležtės buvo importuojamos, o gražias ornamentuotas ar sidabru inkrustuotas jų rankenas ir makštis pagamindavo vietiniai amatininkai.

Tobulėjant ginkluotei, buvo išrastos specialios priedangos kariui nuo priešų smūgių apsaugoti: skydas, šalmas ir šarvai. Lietuvoje skydus naudojo nuo II a. pabaigos. III–IV amžiaus skydų daugiausia rasta Lietuvos pajūrio srityje, o IV a. pabaigos – VII a. – Rytų Lietuvos ir Užnemunės kapuose. Skydai daryti iš medžio, aptraukti oda, kuri pakraščiuose buvo apkaustoma, o skydo centrą dengė geležinis antskydis. VIII–XIII amžiaus metalinių antskydžių nebeaptinkama, matyt, tuo metu buvo naudoti ištisai mediniai skydai, kaip ir kaimyniniuose kraštuose.

XI–XII a. diduomenės atstovai dėvėjo jau ir šalną, tačiau tai retas radinys. Šalmai buvę geležiniai, kūgio ar pusrutulio formos. Apie šarvus turime dar mažiau žinių. Kariai galėjo nešioti odinę palaidinę, padengtą metalinių vinučių galvutėmis, ant viršaus – metalinį tinklą iš žalvarinių ar plieninių grandelių.

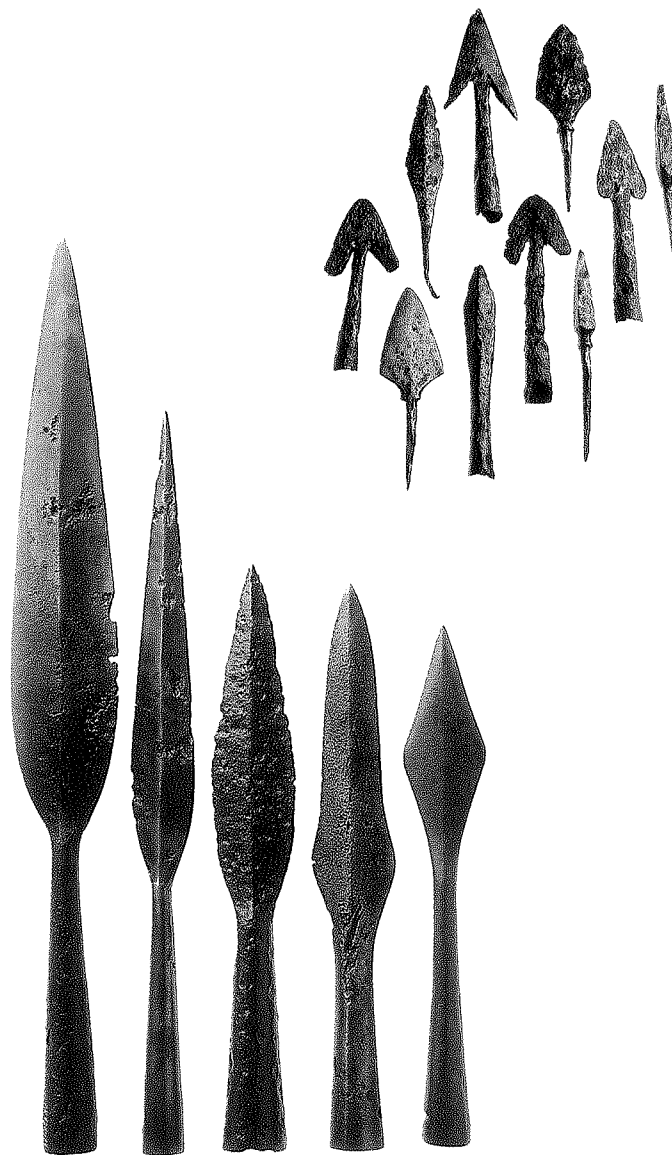
Ekspozicijoje rodomi ginklai – įvairiuose Lietuvos archeologijos paminkluose rasti ietigaliai, kovos kirviai, peiliai, kalavijai – atspindi jų raidą amžių būvyje. Išskirtina turtingo V a. pab. – VI a. pr. Taurapilio kunigaikščio-kario ginkluotė. Makete rekonstruota Nemenčinės pilis.

Įveriamieji ir įmoviniai strėlių antgaliai

Geležis. X–XIV a.

Aukštadvario, Nemenčinės,

Rudaminos piliakalniai

Įmoviniai ietigaliai. Geležis. V–IX a.

Karmazinių, Slabadėlės, Varliškių pilkapynai, Laivių kapinynas

Raitelis ir žirgas

Lietuvoje žirgas nuo seniausių laikų buvo apgaubtas ypatinga aureole, jis ilgus šimtmečius buvo žmogaus draugas ir bendražygis.

Seniausi kapai, kuriuose kartu su šeiminingu palaidotas ir žirgas, aptinkami Vakarų Lietuvoje jau iš I–II a. po Kr. Laidotas visas žirgas arba tik atskiros jo kūno dalys kartu su įkapėmis, o kartais vyrų kapuose randama pentinų arba žirgo aprangos reikmenų. (Žirgai buvo labai branginami, ir ne kiekvienas karys buvo toks turtingas, kad drauge būtų laidojamas ir jo žirgas.) Šis paprotys III–IV a. plinta rytų ir šiaurės rytų kryptimi. Tuo laikotarpiu atskiruose baltų etnokultūriniuose regionuose įsivyravo skirtingi laidojimo su žirgu papročiai.

Šiaurės vakarų Lietuvoje, kuršių gyvenamojoje teritorijoje, nuo VII a. žirgai nebelaidojami, tačiau greta kitų gausių įkapių dedama žirgo aprangos daiktų, simbolizuojančių patį žirgą. Skalvių teritorijoje nuo VII–VIII a. mirusieji laidoti vienoje duobėje kartu su žirgu, kartais užkasant tik pastarojo aprangą. Savotiška laidosena išsiskiria žemaičių regionas, kur VI–XII a. vyrų (dažnai ir berniukų) kapuose aukščiau karsto arba duobės pakraštyje padėta žirgo galva, kartais ir kojos. X–XII a. su mirusiuoju kartais laidotas ir visas žirgas arba tik žirgo apranga. Centrinėje Lietuvoje nuo VI a. su mirusiuoju laidojamas žirgas, kartais įdedami žąslai. Rytų Lietuvoje nuo V a. neretai viename pilkapyje laidotas vyras su žirgu, o nuo VII a. iki pat XII a. žirgai laidojami atskiruose pilkapiuose, sudeginti arba ne. Šiaurinėje Lietuvoje kapų su žirgais visai nerasta ir tik labai retai vyrų kapuose aptinkami žąslai arba pentinas.

Bendrame V–VI a. kapų fone ryškėja vadinamieji „kunigaikščių“ kapai, su gausiomis įkapėmis ir žirgu (Taurapilis, Reketė), ne visad būdingi to regiono laidosenai. Nuo X a. pagausėja žirgų kapų įvairiuose regionuose, ypač centrinėje Lietuvoje, kur nedeginti žirgai laidojami atskiroje duobėje ar net atskiroje kapinyno dalyje. Yra kapinynų, kuriuose iširta po kelis šimtus žirgų kapų (Veršvai, Graužiai, Marvelė).

Žirgai laidoti su apranga. Puošniausios yra žirgų kamanos iš odinių diržų, apkaustytų žalvariniais arba geležiniais, dažnai ir sidabruotais apkalais. Žalvariniai kabučiai ir žvangučiai turėjo puošti žirgo kaktą, o įvijos – palaidus karčius, į kuriuos kartais įrišta po juostą su stiklo ar gintaro karoliuku. Neatskiriama kamanų dalis buvo žąslai – dvinariai arba trinariai, su apskritomis grandimis ar

Žvangučiai ir įvijos žirgo karčiams puošti

Žalvaris. XII–XIV a.

Ruseinių kapinynas

Trinariai žąslai su laužtukais

Geležis, kaulas. XII–XIII a.

Graužių kapinynas

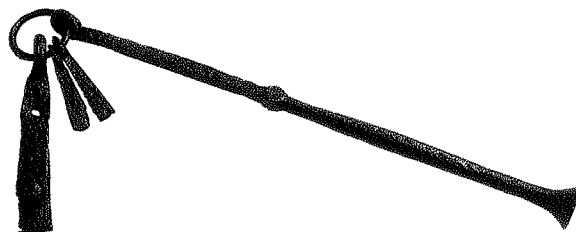
puošniais skersinukais. Žirgo kaklą puošdavo antkakle, o pakaklėje kabindavo geležinį skambalą. Kai kada ant priekinių kojų uždėdavo žalvarinius žiedus, o uodegą suverždavo žalvarine įvija. Prie žirgo aprangos priskirtinos ir austos vilnonės gūnios, puoštos žalvariu. Žirgą balnodavo, raiteliui pritvirtindavo balno kilpas. Minėti žirgo aprangos elementai nebūtinai buvo naudojami drauge. Įvairūs kabučiai buvo pritvirtinami ir prie nepuoštų kamanų.

Raiteliui dažnai į kapą įdėdavo po vieną ar du pentinus. Paprotys laidoti mirusį žmogų su žirgu išnyko XIV a. pabaigoje, Lietuvoje įvedus krikščionybę.

Ekspozicijos žemėlapyje rodomas žirgo laidojimo papročio plitimas ir kitimas įvairiose Lietuvos etnokultūrinėse srityse, o nuotraukose in situ atsispindi apeigos vaizdas. Žirgo galvos makete rekonstruotos kamanos iš Kriemalos. Žirgo aprangos detalės – iš įvairių Lietuvos kapinynų.

Balno kilpos. Geležis. X–XII a.
Dieveniškinių, Garšvinės, Senųjų Macelių pilkapynai

Kamanų rekonstrukcija. Žalvaris, oda.
XIII–XIV a. Kriemalos kapinynas

Botkotis. Geležis. XI–XIV a.
Ruseinių kapinynas

Keramika

Vieni būtiniausių buities daiktų, išlikusių iki mūsų dienų, yra indai. Labai retai randami sveiki puodai, tačiau jų fragmentų gausu visuose archeologijos paminkluose. Puodus lipdėsi kiekviena šeima savo reikmėms. Iš ankstyvojo geležies amžiaus pavaldėtos pagrindinės lipdytos keramikos rūšys – brūkšniuotoji, grublėtoji ir keramika lygiu paviršiumi.

Brūkšniuotoji keramika, paplitusi Rytų, Šiaurės rytų, Pietų Lietuvoje, būdinga ir kitoms rytų baltų gentims. Eros pradžioje šios keramikos vakarinė riba ėjo maždaug Šventosios upe bei Nemuno vidurpiu. Brūkšniuotosios keramikos puodai tiesiomis į viršų smarkiai platejančiomis sienelėmis, kiek įsmaugtu kakleliu, petelių linijoje su aštria briauna, dažnai puošta gnaibytu ornamentu. Puodai buvo nuo 10 iki 30 cm aukščio, 10–40 cm skersmens anga. Puodo paviršius, vos jį nulipdžius, dar prieš džiovinant, buvo nubraukomas šiaudų gniūžte. Brūkšniuotoji keramika pamažu išnyko apie II–III a.

Grublėtoji keramika Lietuvoje žinoma jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos. Pradžioje ji pasirodė Užnemunėje, o vėliau paplito visoje Lietuvoje, II–III a. pamažu išstūmėsi brūkšniuotąją keramiką iš Rytų Lietuvos. Ankstesnieji puodai buvo smulkiau grublėti, lyg kruopėti, su brūkšniavimo pėdsakais po grublėtumu, o II–III a. puodų paviršius jau ryškiai grublėtas. Grublėtosios keramikos puodai lipdyti Lietuvoje iki pasirodant žiestai keramikai. Šios keramikos puodų būta dviejų formų: vieni, ankstesnieji, panašūs į brūkšniuotosios keramikos briauninius puodus, tik ne tokia ryškia briauna, kiti paprasto kibiro tiesiomis sienelėmis formos. Grublėtas puodo paviršius padaromas neišdegtą puodą apdrebian skystesniu ar tirštesniu moliu. Kartais puodo viršutinė dalis būna stambiau grublėta, apatinė smulkiau. Dauguma puodų neornamentuoti, kartais tik angos briauna ar peteliai puošti duobutėmis ar gnaibytu ornamentu.

Keramikos lygiu paviršiumi taip pat randama visoje Lietuvoje. Rytų Lietuvos paminkluose aptinkama labai gražiai gludintos juodosios keramikos iš senojo geležies amžiaus. Ji gaminta iš liesnio molio masės, t.y. su daugiau smulkiagrūdžių priemaišų. Šie puodai neornamentuoti, kartais puošta tik pati briaunelė. Tokių vidurinio geležies amžiaus puodų rasta Rytų Lietuvos pilkapiuose. Jų būta net kelių formų: briauninių kibiro formos ar siaurėjančia anga bei dubenų. Kai kurie puodai lygiu paviršiumi būna tamsios spalvos,

*Buitinė keramika – puodai brūkšniuotu, lygiu, gludintu, grublėtu ir gnaibytu paviršiumi. Molis. I t–metis
Aukštadvario, Bakšių, Norkūnų piliakalniai ir gyvenvietės*

beveik juodi, tiesiog blizgantys. Jie randami Rytų Lietuvos piliakalniuose iš senojo geležies amžiaus, o iš vidurinio geležies amžiaus – ir pilkapiuose. Atrodo, kad tai stalo indai. Kartais puodai lygiu paviršiumi būdavo ištaisai puošti gnaibytu ornamentu. Tokių puodų rasta V a. aukštaičių kapuose, IV–Va. piliakalniuose ir gyvenvietėse.

Maži puodeliai lipdyti visą tūkstantmetį. Eros pradžioje jie dažniausiai buvo smarkiai gaubtais šonais, įsmaugtu neaukštu stačiu ar riestu kakleliu, 4–6,5 cm aukščio. I tūkstantmečio vidury ir ypač II tūkstantmečio pradžioje puodeliai dažniau buvo cilindro ar kibiro formos, kiti daugiau ar mažiau išpūstais šonais, neornamentuo-

ti. Kartais jie gerai išdegti, plonomis sienelėmis, o kartais storasieni. Pasitaiko net labai mažų, vos 3 cm aukščio. Miniatiūriniai puodeliai aptinkami laidojimo paminkluose.

Žiesta keramika atsirado X a., o XI–XII a. žiedžiamasis ratas jau plačiai naudojamas. Puodus lipdė kiekviena šeima, o žiedė puodžiai amatininkai. Pastarieji kūrėsi prie piliakalnių, todėl pilies žmonės pirmi ėmė naudoti žiestus indus. Piliakalniuose II tūkstantmečio pradžioje jau vyravo žiesta keramika, o to meto degintiniuose kapuose randami dar lipdyti puodai arba žiestų puodų pavienės šukės. Ankstyvoji žiesta keramika labai vienoda: puodai pūstais šonais ir išmaugtu kakleliu, petelių srity puošti banguotu ar horizontalių linijų raštu.

Puodai ūkyje buvo skirti maisto atsargoms laikyti, maistui gaminti ir valgyti. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta nemažai keramikos liekanų, tačiau viduriniame geležies amžiuje jų pastebimai sumažėjo, ypač Žemaitijoje. Greičiausiai ten daugiau vartoti mediniai indai.

Puodai buvo gaminami ir pomirtiniam gyvenimui. Atrodo, kad miniatiūrinė keramika buvo specialiai tam skirta. Kai kurie mažieji puodeliai daryti paskubomis, jų sienelės ir dugnai stori, menkai degti, kiti pagaminti pagal vieno nykščio modelį. Senajame geležies amžiuje maži puodeliai dedami į Rytų Lietuvos bei Užnemunės degintinius kapus, jie ypač būdingi Vakarų Lietuvos kapinyams. Net trečdalyje vidurinio geležies amžiaus kuršių kapų šalia kitų įkapių rasti ir puodeliai. Vidurinio geležies amžiaus Rytų Lietuvos pilkapiuose aptinkami žymiai didesni, net iki 28 cm aukščio, įvairių formų puodai. Visi jie lygiu paviršiumi, paprastai silpniau išdegti negu grublėtieji. Kai kurie jų gal specialiai gaminti laidotuviams, o kiti galėjo būti anksčiau buityje naudoti. Moliniai puodai randami sustatyti pilkapiro centre ant pagrindo, atskirai nuo kapo. Viename pilkapyje pasitaiko 3–4, o Kretuonių pilkapyje aptikti net 6 puodai. Į kapą ar šalia jo paprastai būna įdėti mažesni puodeliai ir dubenėliai. Pilkapiro centre sustatyti puodai paprastai siejami su mirusiųjų laidojimo apeigomis – šermenimis, jų skaičius pilkapyje neatitinka kapų skaičiaus jame. Puodeliai, įdėti į kapą, matyt, buvo skirti mirusiojo maistui. Kapuose randamos puodų dalys ar jų šukės taip pat susijusios su laidojimo ritualu ir turėjo daugiau simbolinę prasmę.

Eksponuojama buitinė ir ritualinė keramika tik iš dalies atspindi daugiau kaip tūkstančio metų senumo puodininkystę Lietuvoje. Ritualinė keramika rodoma kartu su kitais archeologiniais radiniais prie tų genčių, kur ji buvo naudojama.

Miniatiūriniai puodeliai. Molis IX–XII a.

Palangos, Genčių, Laivių, Prysmančių kapinynai

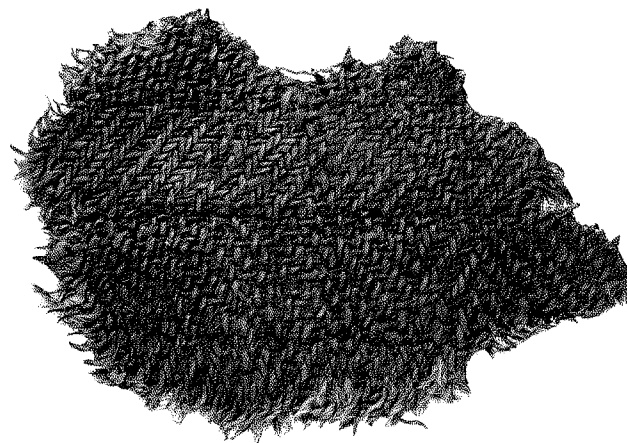
Verpimas, audimas, drabužiai

Verpimas ir audimas neišsivystė į atskirus amatus, o buvo kiekvienos moters būtina buities dalis. Verpti turėjo mokėti kiekviena moteris, tai – ne tik būtinybė, bet ir garbės reikalas. Iš tautosakos žinome, kad verpė net ir karalaitės. Archeologai randa įnagių, susijusių su siūlų verpimu. Tai verpstukai, tiksliau, tik jų smagračiai, nes medinių kotelių neišliko. Verpstukas labai dažna moters įkapė, kape jų randama nuo vieno iki penkių. Verpstukus darė iš molio, smiltainio akmens, rago, kartais gintaro ar šiferio. Verpstukai žinomi jau iš vėlyvojo akmens amžiaus. Jie mažai keitėsi per visą laiką. Moliniai verpstukai būna cilindro ar dvigubo nupjauto kūgio formos, nedideli. Iš smiltainio akmens ar gintaro verpstukai daryti didesni, cilindro formos. Dažnai verpstukai ornamentuoti ir tai turėjo simbolinę prasmę. Lengvesniais verpstukais verpė storesnius palaidesnius siūlus, sunkesniais – plonesnius ir sukresnius.

Audeklą audė vertikaliomis ar pasviromis staklėmis. Tyrinėtojai randa tikrai molinių ar akmeninių pasvarų, naudotų apmatams įtempti. Horizontalios staklės, panašios į dabar žinomas iš etnografijos, atsirado tik II tūkstantmečio pradžioj. Pajūrio kapuose randami miniatiūriniai audimo įrankiai. Jų pilną komplektą sudaro kelios žalvarinės keturkampės plokštelės su skylutėmis kampuose – vytinėms juostoms, žalvarinis peiliukas, žalvarinė šluotelė iš vielučių arba šepetys-skardelė sukarpytu pakraščiu pluoštui šukuoti, miniatiūrinis žalvarinis verpstukas su koteliu, žalvarinė adata.

Nedaug duomenų išlikę apie pačius audinius, kadangi jie ilgai niui sunyko. Tikrai žalvarinių papuošalų konservuojančių savybių dėka atskiruose kapuose randama mažesnių ar didesnių audinių fragmentų. Austa iš vilnonių siūlų, beje, vilna kiek geriau išsilaiko, taip pat iš lino, tačiau šis pluoštas daug blogiau išlieka. Vertikalioomis staklėmis galima buvo išausti tik paprastą dvinytį – drobinį audinį, o pasviromis pradėtas austi ir trinytis ar keturnytis, vadinamasis ruoželinis. Lininis audinys buvo nedažomas, tik balinamas, o vilnonį audinį dažnai dažė. Jau I tūkstantmečio vidurio audiniuose galima aptikti kelias spalvas. Be rudų atspalvių, mėgta dažyti tamsiai mėlyna spalva. Iš stambios žalvarinės įvijose galvai puošti užsikonservavusių siūlų matyti kelių spalvų siūlų deriniai. Derintos juoda ir rusva spalvos, ruda su tamsiai žalia.

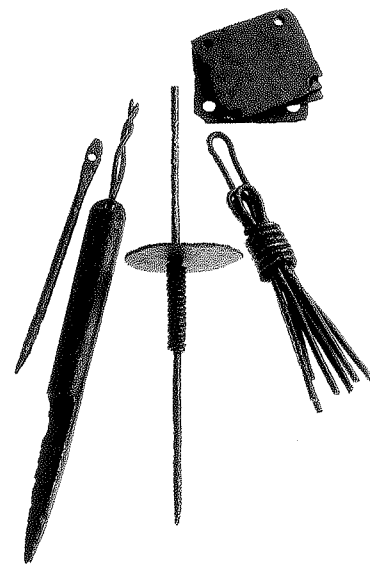
Nuo seniausių laikų moterys vijo juostas, kurios buvo skirtos rūbui sujuosti ar galvai papuošti. Ankstyviausios vytinės juostos

Audinio fragmentas

Vilna. VIII–IX a.

Palangos kapinynas

Miniatiūriniai juostų vijimo įrankiai

(adatas, peiliukas, verpstelė, šluotelė, kaladėlės). Žalvaris IX–XI a. Palangos kapinynas

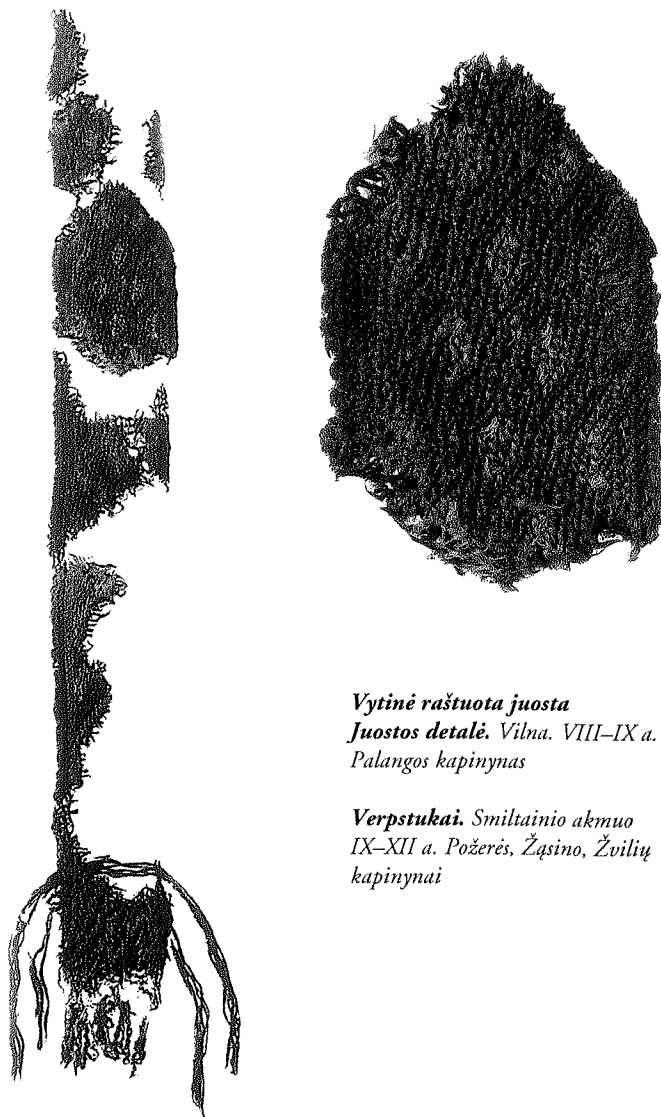
rastos VII a. kapuose. Jos buvo vienspalvės ar daugiaspalvės, kartais į jų pakraščius įpintos žalvarinės grandelės. Gana gerai išsilaičiusių tokių juostų fragmentų rasta Žvilių bei Požerės kapinyuose.

Drabužiai yra vienas svarbiausių šaltinių, teikiančių patikimų žinių apie konkrečios etninės bendrijos kilmę bei istoriją. Drabužių liekanų galima rasti griautiniuose kapuose. Apie sunykusio drabužio formą galima spręsti ir pagal papuošalų padėtį kape.

Vyrų apranga paprasta: lininiai marškiniai, švarkai ar liemenės, kelnės, autai ant kojų ir batai, taip pat odiniai diržai. Rūbą susedavo sege – tai būdavęs ir papuošalas. Moterų rūbai kiek turtingesni ir geriau išsilaikę, nes prie jų buvo daugiau žalvario papuošalų. Moterų galvą dengė baltu lininiu audiniu, matyt, nuometu, susegamu smeigtu ar sege. Nešiotos kepurėlės iš audinio ar odos, puoštos žalvariu ar tiesiog iš žalvarinių grandelių. Merginos nešiojo apgalvius iš žalvario plokštelių ar įvijų, suvertų ant spalvotų vilnonių siūlų. Marškiniai buvo iš balto lininio dvinyčio audinio, tunikinio kirpimo, ilgom rankovėm, panašūs į žinomus iš XVII–XIX a. etnografijos. Sijonai buvo lininiai ar vilnoniai, spalvoti, suraukti austu juoste. Prijuostės galas kartais puoštą žalvariu ir pagal tai spėjama buvusio rūbo ilgis. Ant pečių moterų nešiojo skepetas, susegamas smeigtukais. Skepetos buvo iš vilnonio keturnyčio audinio, pakraščiuose apvedžiotos juostelėmis, kartais puoštą žalvarinėmis skardelėmis arba jaustom žalvarinėm grandelėm. Žalvariu puoštą skepetos pasitaiko tik turtingesniuose kapuose, jų nemažai aptikta Latgalos moterų IX–XIII a. kapuose. Moterų kojas vyniojo vilnonių juostų autais ir avėjo odiniais batais.

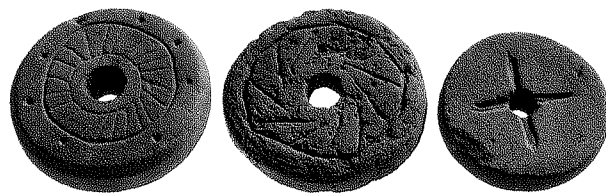
Verpimas verpstuku, juostų pynimas, audimas vertikaliomis staklėmis pavaizduotas rekonstrukciniuose piešiniuose.

Eksponuojama daugybė verpstukų, rastų moterų kapuose. Mažesni moliniai verpstukai – iš Rytų Lietuvos pilkapynų, o akmeniniai bei gintariniai – iš Vakarų Lietuvos. Labai gerai išlikę X–XII a. miniatūriniai juostų vijimo įrankėliai iš Griežės kapinyno. Vilnonių rūbų liekanos rastos daugelyje Vakarų Lietuvos geležies amžiaus griautinių kapų. Eksponuojamos VII–VIII a. juostos iš Požerės bei Žvilių kapinyno ir vilnonė moters kepurėlė iš Upynos, aptikta po žalvario grandelių kepurėlę.

Vytinė raštuota juosta
Juostos detalė. Vilna. VIII–IX a.
Palangos kapinynas

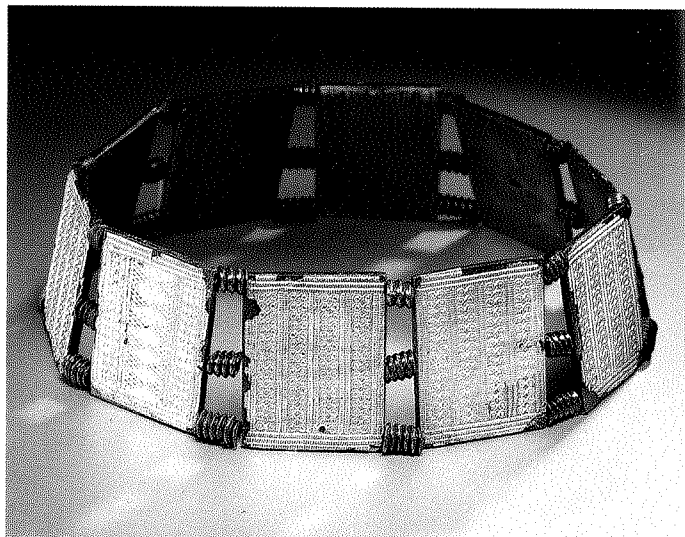
Verpstukai. Smiltainio akmuo
IX–XII a. Požerės, Žasino, Žvilių
kapinynai

Sidabras

Pirmieji sidabro dirbiniai Lietuvą pasiekė senojo geležies amžiaus pradžioje, o III a. sidabrą išmoko apdirbti ir vietiniai meistrai. Sidabro dirbiniai pasirodė kartu su romėniškuoju importu. Prekyba su Romos imperija vyko vadinamuoju „gintaro keliu“. Tyrinėtojai randa palyginti nedaug importuotų sidabrinių Romos monetų bei kitų dirbinių. Žlugus Romos imperijai, Šaurės, Centrinės ir Rytų Europos kraštai neteko pastovaus sidabro atsargų šaltinio.

I tūkstantmečio vidury sidabras į Lietuvą buvo įvežamas iš tų kraštų, su kuriais palaikyti prekybiniai bei kultūriniai ryšiai. Lietuva brangiojo metalo gaudavo iš Pietų ir Vidurio Europos kraštų, taip pat iš Skandinavijos. VIII a. Europos kraštus pasiekė sidabro srautas iš arabų pasaulio, plito sidabriniai pinigai – dirhemai. Baltija buvo tarsi tiltas, jungiantis arabiškuosius Rytus ir Vakarų Europą. Tačiau X a. pabaigoje prekyba Rytų sidabru sumažėjo, o XI a. ir visai nutrūko. X–XI a. Lietuvoje pasirodė Vakarų Europos monetos. Ir arabų, ir Vakarų Europos sidabro į Lietuvą dažniausiai patekdavo per Skandinaviją, dalis sidabro per Lietuvą keliaudavo į kitus kraštus. Žinomi ir tiesioginiai arabų kalifato ryšiai su kuršių žemėmis.

*Plokštelinis apgalvis. Sidabras, žalvaris
VII–VIII a.
Ringuvėnų kapinynas*

*Geriamojo rago angos apkalo fragmentas
Sidabras. V a.
Plinkaigalio kapinynas*

III–VII a. Lietuvoje diduomenės ir turtingų žmonių kapuose randama palyginti daug sidabrinių papuošalų. Tai buvo tiesiog vertingesni papuošalai. Tūkstantmečių sandūroje buvusi daug ryškesnė turtinė diferenciacija, tačiau įkapėse beveik nepasitaiko sidabro dirbinių. Juvelyrėi ėmė sidabruoti žalvarinius dirbinius arba dengti juos sidabro plokšte. Tokie sidabriniai daiktai randami tik turtingųjų kapuose. Iš viso Lietuvoje II–XII a. archeologiniuose paminkluose rasta apie 400 sidabrinių ir apie 1100 pasidabruotų dirbinių. Dominuoja papuošalai, tačiau randama pasidabruotų ginklų, diržų apkalų, geriamųjų ragų bei žirgo aprangos daiktų. Sidabro papuošalu buvo išskiriama privilegijuota mirusiojo padėtis. Tai buvo būdinga ir daugeliui Europos genčių. Nuo IX a. Lietuvoje sidabras jau tapo ekvivalentu, kuriam prilyginamos kitos prekės. Sidabro papuošalas kaip didelė brangenybė perduodama iš kartos į kartą, neužkasamas į kapą. Kilus pavojui, tokie dirbiniai buvo slepiami žemėje, dažniausiai gyvenviečių ar kapinynų teritorijoje. Seniausi sidabro papuošalų lobiai aptikti iš I tūkstantmečio vidurio. Žinoma 20 sidabro dirbinių lobių iš V–VIII a. ir 27 iš IX–XII a. Lobiuose paprastai būna nuo vieno iki penkių daiktų. Lobių papuošalai būna masyvesni, didesnio svorio, iš gryno sidabro, o ne dengti plokšte, antkaklės gana sunkios (914 g – Graužių, net 1865 g – Likėnų).

Sidabro apdirbimas panašus į žalvario. Sidabras lydosi 960°C temperatūroje, jį lengva kalti, lieti, tempti. Juvelyrėi mokėjo sidabruoti dirbinį kaitinimo būdu, dengti plonomis ornamentuotomis sidabro plokštelėmis, puošė mėlyno stiklo akutėmis ar inkrustavo. Vietiniai meistrai dirbinius beveik be išimties puošė geometriniu ornamentu. Kartais vieno dirbinio puošyboje būdavo keli šimtai pirminių elementų, tačiau ornamentas niekad nebuvo perkrautas. I tūkstantmečio pabaigoje sidabrinių dirbinių ornamentikoje atsiranda gyvulinis motyvas, o kiek vėliau augalinis raštas. Gražiausi tokių dirbinių pavyzdžiai – inkrustuotos žirgo aprangos detalės (balnakilpės ir kt.). Skandinavų ir slavų įtakoje pasirodė ir filigraninė technika. Sumaniai suderinus kelis metodus, dirbiniai buvo ypač puošnūs ir efektingi.

Eksponuojami sidabriniai ir sidabru dengti papuošalai iš Lietuvos pajūrio, Žemaitijos, centrinės bei šiaurinės Lietuvos dalies kapinynų, puošnūs ragų apkalai iš Plinkaigalio kapinyno. Rodomas sidabras, rastas Graužių bei Likėnų lobiuose. Ekspozicija baigiama didžiausiu ir įspūdingiausiu XIII–XIV a. Stakliškių lobiu, kurį sudaro plokštelinės sidabrinės segės, puoštos juodinimo bei filigranine technika, puošnios kaklo apvaros, didelės pasaginės segės bei sidabro lydiniai.

Lobis. Sidabras
XIII–XIV a.
Stakliškės

VIDURINIS IR VĒLYVASIS GELEŽIES AMŽIUS

Gentys V–XIII a.

I tūkstantmečio pradžioje Lietuvos teritorijoje ima ryškėti kultūrinės sritys. Viduriniame geležies amžiuje baltų gentys sudaro gentinių junginius, iš kurių apie V a. susidaro 9 etnokultūrinės sritys ar gentys: lietuvių, aukštaičių, žemaičių, lamatiečių, skalvių, kuršių, žiemgalių, sėlių ir jotvingių.

Genties kultūros pagrindas paprastai būna vietinė senųjų gyventojų kultūra, tačiau vykstant žmonių migracijai bei stiprėjant prekybiniams ryšiams visada jaučiama kaimynų įtaka. Lietuva buvo nušalėje didžiojo tautų kraustymosi, kuris vilnijo per Europą I tūkstantmečio viduryje, tačiau ir joje pastebimi šio proceso atgarsiai.

Susidariusias etnokultūrinės sritis kartais vieną nuo kitos skyrė natūralios gamtinės sienos: miškai, pelkės, upės, dykros, kur nebuvo gyvenama.

Tikėjimo ir etninės gyventojų sudėties pokyčiai bei papročiai atsispindi laidosenoje. Kapuose lieka tikta sąlyginis žmonių gyvenimo vaizdas, tačiau tai išsamiausia informacija, pasiekusi mūsų laikus. Išoriniai laidojimo paminklų savitumai tėra tik vienas iš požymių, nustatant gentines ribas. Skirtumai reiškesi nevienalaikiu mirusiųjų deginimo papročio atsiradimu ir jo vyravimu, skirtingomis mirusiųjų laidojimo kryptimis, taip pat aprangos detalėmis. Laidojimo papročių tyrinėjimai rodo susidariusių etnokultūrinių sričių skirtumus, nors daug kas buvo ir bendra.

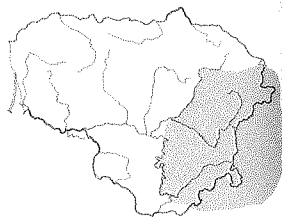
Lietuvių tautybės formavimosi eiga buvo netolygi – vienos gentys jungėsi sparčiau, kitos – lėčiau. Lietuvių tautybės pagrindą sudarė didžiulis genčių junginys iš Rytų Lietuvos pilkapių srities, kur gyventojai buvo vadinami lietuviais. XIII a., kai istorija priverė gentis jungtis į stipresnius ir galingesnius vienetus, čia susidarė ir Lietuvos valstybės branduolys.

Kiekvienos genties ribos lokalizuotos atskiruose žemėlapiuose. Ekspozicija baigiama XIII a. karaliaus Mindaugo suvienytos Lietuvos valstybės žemėlapiu.

Lietuviai. Aprangos rekonstrukcijos pagal Karmazinių ir Neravų pilkapių kapų įkapes VII–VIII a.

Lietuviai

Brūkšniuotosios keramikos kultūra išnyko apie IV a., o jos teritorijoje susiformavo dvi naujos kultūros: Rytų Lietuvos pilkapių srities kultūra ir toliau į rytus Bancerovo–Tušėmlios kultūra. IV a. pab. – V a. vykusį žmonių migraciją į Rytų Lietuvos pilkapių arealą iš šiaurės vakarų ir pietvakarių turėjo įtakos čia formuojantis etnokultūrinei sričiai. Tarp Šventosios ir Nemuno upių, daug toliau į rytus nuo dabartinių Lietuvos ribų, susidarė lietuvių gentis.

Į šią teritoriją mirusiųjų deginimo paprotys ėmė plisti iš pietvakarių. V–VI a. lietuviai mirusiuosius laidojo ir degintus, ir nedegintus. Kartais viename pilkapyne aptinkama abiejų rūšių kapų. Nuo VI a. visoje teritorijoje įsivyravo deginimo paprotys.

Pilkapiai, kuriuose buvo laidoti nedeginti mirusieji, būna nuo 4–6 m iki 15–18 m skersmens. Prieš laidojant ir pilant sampilą, buvo atliekamos ugnies apeigos – ant pagrindo visada aptinkamas degėsių sluoksniš. Pilkapio sampilas buvo apjuosiamas akmenų vainiku, kai kur prie vainiko jis išgrįstas akmenėliais. Viename pilkapyje randama nuo 1 iki 4–6 kapų. Įkapės negausios. Vyrams prie kojų padedamas pentinis siauraašmenis kirvis, kovos peilis, kalavijas, skydas, ietys. Rūbą paprastai puošė tik viena lankinė segė iš žalvario ar geležies. Kitų papuošalų labai reta. Turtingiausiems už palydovą Anapilin keliauja ir žirgas, nors pastarasis laidotas be įkapių ar labai kuklia apranga. Taurapilio pilkapyne rastas V a. vadinas „kunigaikščio“ kapas net su paausuotomis įkapėmis, tačiau greta palaidotas žirgas – visai be įkapių. Moterims į kapą įdėdavo tik ylą, labai retai pjautuvėlį ar verpstuką. Randama kiek daugiau papuošalų: žiediniai antsmilkiniai, kaklo apvarėlės iš įvijų ir karoliukų, antkaklės šaukštinais galais ar su kabliuku ir kilpele galuose, taip pat lankinės segės, rečiau – apyrankės, žiedai. Ant vaikų rankų aptinkamos dažniausiai tik įvijinės apyrankėlės.

Pilkapiai su degintiniais kapais kiek kitokie. Paprastai šie pilkapynei būna labai dideli, juose laidota net 400–500 metų; žinomos pilkapių grupės, kuriose išliko net iki 400 pilkapių. Viename pilkapyje laidoti 1–2, o vėlesniuose net 7–8 mirusieji. Pasitaiko pilkapių ir be kapų. Pilkapio sampilą taip pat juosė akmenų vainiku, bet pamažu šis paprotys nyko. Mirusysis buvo deginamas specialioje laužavietėje, o į kapo vietą atnešami švariai išrinkti kaulai, laidojami duobutėje ar tiesiog sampile. Ant sudegusių kaulų ar greta – sudedamos įkapės, nors beveik trečdalyje kapų įkapių visai nerasta.

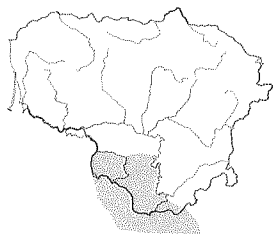
Degintinio moters kapo įkapės (antkaklės, apyrankė, verpstukai, peilis, yla). Žalvaris, geležis, molis. VIII–IX a. Neravų pilkapyne, 10 pilkapis, 4 kapas

Sudegintų mirusiųjų įkapės panašios kaip ir nedegintų. Moterims beveik visada įdėdavo po keletą verpstukų. Papuošalai – apyrankės, antkaklės – apdegę, susilydę, beveik visada sulaužyti. Sudegintųjų kapuose papuošalai būna žymiai lengvesni nei randami to laikotarpio kitų regionų kapuose. Mirusiųjų deginimo paprotys išliko iki pat XII a.

Lietuvių genčių gyventoje teritorijoje XIII a. susidarė Lietuvos valstybės branduolys.

Ekspozicijoje rodomi ankstyvesni radiniai iš Riklikų pilkapyne ir vėlesni iš degintinių Kretuonių, Neravų, Karmazinių pilkapyne kapų. Degintinių kapų įkapės labai kuklios, todėl sunkiau rekonstruoti aprangą. Pagal išlikusius papuošalų fragmentus pagamintos kopijos VII a. vyro aprangai iš Karmazinių pilkapyne, VIII–IX a. moters ir mergaitės aprangai iš Neravų.

Jotvingiai-sūduviai

Jotvingių etnokultūrinė sritis susiformavo pietryčių Lietuvoje, akmenų pilkapių ir krūsninių kapų kultūros teritorijoje. Genties ribos, archeologiniais ir lingvistiniais duomenimis, rytuose siekė Nemuną, šiaurėje – Šešupės vidurupį, vakaruose – Mozūrijos ežerus, o pietuose – Narevo upę. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvęs tik šiaurinis jotvingių srities pakraštys. Jotvingius sudarė bent keturios giminingos gentys, iš kurių Lietuvoje gyvenusios dvi – šiauriau sūduvių, o rytiniame kampe – dainavių. Jotvingių teritorija nebuvo pastovi. I tūkstantmečio viduryje jotvingiai buvo persikėlę net į dešiniąjį Nemuno krantą, tačiau greitai jie buvo asimiliuoti rytų kaimynų – lietuvių genčių.

Jotvingiai savo mirusiuosius laidojo apskrituose ar pailguose pilkapiuose, kurių sampilai apjuosti akmenų vainiku, akmenimis dažnai apdėta ir dalis sampilo. IV–V a. mirusieji dar laidoti nedeginti, galvomis į šiaurę ar šiaurės vakarus, apdėti akmenimis. Lygiagrečiai ėmė plisti deginimo paprotys, visiškai įsigalėjęs nuo V a. Sudeginti palaikai buvo užkasami taip pat pailgose duobėse, dažnai orientuotose ta kryptimi kaip ir griautiniai kapai. Įkapės neįvairios. Vyruki į kapą dėti ginklai: ietis, skydas, peilis, kartais kirvis ar kalavijas, pentiniai. Drabužiai susegti tikrai viena, dažnai geležine, sege. Moterų kapuose kiek daugiau papuošalų: antkaklės, būdingos rankogalinės apyrankės, lankinės segės. Retkarčiais kapuose pasitaiko nedidelių puodelių.

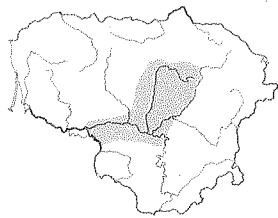
VII–X a. jotvingių etninė kultūra menkai pažįstama. Lietuvoje kiek geriau ištirti jotvingių piliakalniai, o Lenkijoje – laidojimo paminklai. X a. jotvingių genties vardas buvo paminėtas rašytiniuose šaltiniuose. X–XIII a. jų žemes puldinėjo pietiniai kaimynai – lenkai ir rusai, o nuo XIII a. į jotvingių kraštą patraukė Vokiečių ordino kariai. Jotvingiai padėjo prūsams gintis nuo kryžiuočių, bet kartu su jais neatlaikė karinės agresijos. To laikotarpio piliakalniuose gausiai randama strėlių antgalių – kovų liudininčių. XIII a. ordinas ne kartą niokojo kraštą, žudė žmones, dalis jų pabėgo į Lietuvą, dalis pateko į nelaisvę. Šiaurinio pakraščio jotvingiai sulietuvėjo, pietinę dalį kolonizavo mozūrai, o pietryčius – ateiviai rusai. Liko retai apgyvendintas kraštas, kuris apaugo miškais ir kelis šimtmečius buvo beveik dykra. Taip XIII a. tragiškai baigėsi jotvingių istorija.

Mergaitės kapo įkapės (apyrankėlė, karolių apvarėlė, puodelis). Žalvaris, stiklas, gintaras, molis. IV–V a. Zapsės kapinynas, 7 kapas

Eksponuojamos VI–VII a. vyro įkapės iš Vilkiautinio ir IV–V a. mergaitės – iš Zapsės kapinynų, taip pat atskiri radiniai iš Papiškių bei Kauky–Obelytės piliakalnio.

Aukštaičiai

I tūkstantmečio pradžioje tarp Neries ir Dubysos žemupio susidarė nedidelė kultūrinė grupė, kurios mirusieji buvo laidojami plokštiniuose kapuose nedeginti. Jau V–VII a. tokie kapinynai buvo žymiai didesniame plote – toliau į šiaurės rytus bei vakarus. Aukštaičių genties teritorija rytuose siekusi Šventosios upę, pietuose – maždaug nuo Nemuno–Neries santakos – išsidėsčiusi abiejuose Nemuno krantuose, vakaruose nesiekianti Šešupės žemupio, o šiaurėje – iki Nevėžio aukštupio.

V–VII a. mirusieji laidoti nedeginti, panašiai kaip senajame geležies amžiuje. Kapai randami netvarkingai išsibarstę kapinyno teritorijoje. Mirusieji laidoti duobėse lentiniuose ar skobtiniuose karsuose. Kartais šalia būna padėtos kelios poros akmenų ar net visa jų eilė. Mirusieji laidoti aukštelninki, vyrų galvas orientuojant į vakarus, šiaurės vakarus ar pietvakarius, o moterų į rytus, šiaurės rytus ar pietryčius. Kapuose gausu įkapių, nors penktadalyje kapų jų visai nėra. Ginklų palyginti nedaug. Vyrai į kapą buvo įdedamas įmovinis ar pentinis siauraašmenis kirvis, peilis, pjautuvėlis, labai retai ietis. Rūbą puošdavo antkaklė, o susegdavo ilgakoje ar žieduotąja lankine sege. Moteriai į kapą įdėdavo ylą ir pjautuvėlį, o kai kada dar verpstuką ar kaplį. Moters galva kartais papuošta apgalviu, ant kaklo karolių apvara, rūbas susegtas lankine sege ar krūtinės papuošalu iš segių, o ant rankų užmauta apyrankės, turtinoms net po kelias. Dauguma papuošalų yra žalvariniai, bet nemažai geležinių ir palyginti gausu sidabrinų. Moterys ir vyrai turėjo gintarinius karolius-amuletus.

Lygia greta su griautiniais kapais nuo V a. plito ir mirusiųjų deginimo paprotys. Dažnai tarp V–VI a. nedegintų mirusiųjų kapų randama ir degintinių kapų. VII a. aukštaičiai mirusiuosius jau tikrai degino ir laidojo juos plokštiniuose kapuose, švariai išrinktus kaulus supildami į nedidelę krūvelę. Mirusiųjų įkapės, kaip ir griautiniuose kapuose, puošnios, tačiau sulaužytos ir apdegusios. Atrodo, kad deginimo paprotys į aukštaičių genties teritoriją atėjo iš pietvakarių – Nadruvos žemės. Mirusiuosius čia degino iki pat krikščionybės.

II tūkstantmečio pradžioje šioje teritorijoje paplito dar vienas paprotys, kai šalia sudeginto žmogaus – vyro su kukliomis įkapėmis imta laidoti nedegintus žirgus puošnia apranga. Iš kur atėjo šis paprotys, kol kas neaišku.

*Vyro kapo įkapės (antkaklė, 2 segės, apyrankė, žiedas, geriamojo rago apkalai, pentinai ir dirželių sagtelės, diržo sagtis su apkalu, perpetė, kirvis, 2 peiliai, galąstuvai)
Sidabras, žalvaris, geležis, akmuo. V a.
Plinkaigalio kapinynas, 50 kapas*

Moters kapo įkapės (karolių apvara, krūtinės papuošalas, apyrankės, karolis–amuletas). Žalvaris, gintaras. V a.
Plinkaišalio kapinynas, 56 kapas

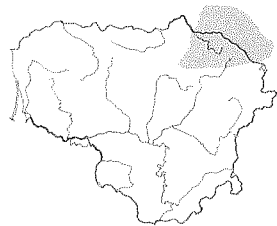
Ekspozicijoje aukštaičių genties savitumus geriausiai atspindi radiniai iš turtingo V–VI a. Plinkaišalio kapinyno, kuriame aptikta daugiau kaip 300 kapų. Iš gana gausių sidabro papuošalų išsiskiria puošnūs geriamųjų ragų sidabriniai apkalai. Pagal šio kapinyno (50, 19, 115 kapų) radinius rekonstruota turtinga V–VI a. aukštaičių apranga.

Karolių apvaros. Stiklas, žalvaris, gintaras
V–VI a.
Plinkaišalio kapinynas

Lankinė segė. Sidabras
V–VI a.
Plinkaišalio kapinynas

Sēliai

Šiaurrytiniame Lietuvos pakrašty ir pietrytinėje Latvijoje iki Dauguvos kairiojo kranto buvusi sėlių genties teritorija.

IV–VII a. mirusieji laidoti nedeginti pilkapiuose su akmenų vainikais. Žinomi ir vėlesni X–XI a. kapai, įkasti į ankstesnius pilkapius ar pavieniai kapai plokštiniuose kapinynuose. Vyrų ir moterų laidojimo kryptis skirtinga. Sėlių įkapės panašiausios į žiemgalių. Vyrui į kapą dedamas kirvis, ietis, platus peilis, moteriai iš darbo įrankių – tikrai peilis-pjautuvėlis. Moterys puošėsi apgalviu iš plokštelių ar ilga spiraline įvija, antkakle, rūbą susegdavo smeigtuku, o ant rankų mūvėjo įvijines apyrankes.

Sėlių teritorijos paminklai mažai teištirti, tačiau iš esamų radinių matyti, kad VII–VIII a. čia labai sumažėjo gyventojų, matyt, jie migravo į šiaurę, prie svarbaus Dauguvos upės prekybinio kelio, kur jų tuo laikotarpiu smarkiai pagausėjo. Neaišku, ar randami vėlesni sėlių pavieniai kapai palikti senųjų vietinių gyventojų, ar iš padauguvės sugrįžusių sėlių grupių. Sėlių genties branduolys buvo dabartinės Latvijos teritorijoje.

Į sėlių teritoriją atėjęs ir mirusiųjų deginimo paprotys, nors kol kas žinomi tik keli pavieniai atvejai.

VI–VII a. sėlių etninė kultūra panašiausia į žiemgalių, o VIII–X a. labiau pastebimas sėlių ryšys su latgaliais, įsikūrusiais dešiniajame Dauguvos krante.

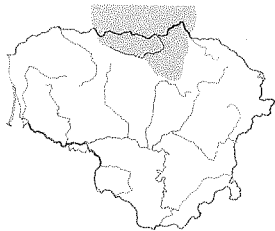
XIII a. trečiame dešimtmetyje Livonijos ordinas ir Rygos vyskupas užėmė šiaurines sėlių gyventas sritis, pietines nuo XIII a. valdė Lietuvos kunigaikščiai. Šiauriniai sėliai susiliejo su latgaliais, o pietiniai – su lietuviais.

Ekspozicijoje sėlių genties kultūrą atspindi Visėtiškių ir Pajuosčio VII–XII a. kapų radiniai bei Sartų ežero salos XII a. moters papuošalų lobis.

Moters papuošalų lobis. Žalvaris, gintaras
XI–XII a.
Dumblynė, Sartų ežero sala

Žiemgaliai

IV–V a. buvusioje pilkapių su akmenų vainikais srityje šalia žemaičių išryškėjo žiemgalių kultūrinė sritis. Žiemgalių etnokultūrinė sritis susidarė Mūšos–Lielupės upių baseine, šiaurėje siekianti Dauguvą, vakaruose – Ventos ir Virvytės upes, pietuose buvusi šiauriau dabartinio Panevėžio. Išnyko paprotys pilti pilkapius, mirusieji laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose. Tai vienintelė gentis, kurios mirusieji niekad nedeginti. Kapinynui vieta buvo parenkama nedidelėje kalvoje, netoli upelio, vienoje vietoje laidojama net 500–700 metų. Lietuvoje žinoma apie 100 žiemgalių kapinynų, kurių tik maža dalis tyrinėta.

V–VII a. mirusieji laidoti be karstų, matyt, susupti į drobulės, vėliau dalis jų skobtiniuose karstuose, aukštiekninki, įvairiai sudėtomis rankomis. Kapai išmėtyti padrikai. Vyrai ir moterys laidoti priešingomis kryptimis, tačiau ilgainiui kryptis pasikeičia. Toks laidojimo krypčių pasikeitimas pastebėtas VII–VIII a. kapuose.

Žiemgaliai mirusiajam į kapą dėdavo gana vienodas įkapės. Vyrams nedėta jokių darbo įrankių, tačiau palyginti daug ginklų: viena ar dvi ietys (nuo VIII a. net po tris keturias), kirvis (nuo X a. kartais plačiašašmenis), peilis, o nuo VIII a. – platusis kovos peilis, šis būdingas žiemgališkas ginklas dedamas mirusiajam skersai kojų. Vyrų drabužis buvo susegtas tik viena lankine sege, kartais smeigtuku, kaklas papuoštas antkakle. Ant kairės rankos vyrai mūvėjo masyvią įvijinę ar šiai sričiai būdingą „kario“ apyrankę.

Moterims į kapą įdėdavo kaplį, neaptinkamą niekur kitur, taip pat ylą, peiliuką ar peilį-pjautuvėlį, tačiau žiemgalėms nedėdavo verpstuko. Moterų papuošalai gausesni, bet taip pat gana vienodi. V–VII a. galvas puošėsi plokšteliniais apgalviais, o jiems išėjus iš mados, nuo XI a. smulkių įvijėlių apgalviais. Rūbą moterys susegdavo dviem smeigtukais su grandinėle. Nešiotos dvi vienodos apyrankės, VII a. mėgtos plačios rankogalinės trikampė briauna. Antkaklėm puošėsi rečiau nei genties vyrai.

Žiemgalių kultūra artimiausia žemaičiams, tačiau daugiau panašumų būta V–VIII a., o vėliau atsirado daugiau skirtumų. Žiemgalių arealo pietūs artimesni žemaičių kultūrai, rytai – latgaliams ir sėliams. Beje, ši srities riba mažiausiai iširta. Genties ribos nebuvo pastovios, laikui bėgant jos kiek keitėsi. Kalbininkai nesutaria dėl šios genties artumo latviams ar lietuviams.

Moters kapo įkapės (grandinėle galvai puošti, antkaklė, krūtinės papuošalas, įvijinės apyrankės, peilis, yla, kaplys). Žalvaris, geležis IX–X a.

Jauneikių kapinynas, 124 kapas

XIII a. žiemgalių genties teritorija istoriškai buvo perkirsta į dvi dalis – šiaurinę dalį nukariavo kalavijuočiai ir ji pateko Livonijos valdžion, o pietinė liko Lietuvos dalyje. Rašytiniai šaltiniai mini, kad šios dalies žiemgaliai persikėlė į lietuvių žemes.

Ekspozicijoje žiemgalių etnokultūrinę sritį visapusiškiausiai atspindi V–XI a. Jauneikių kapinyno tyrinėjimų medžiaga, taip pat radiniai iš Pamiškių, Linksmučių bei kitų žiemgalių laidojimo paminklų. Išsiskiria būdinga šiai sričiai prijuostės rekonstrukcija su žalvarinėmis skardelėmis iš Meškių–Jakštaičių.

Pagal Jauneikių kapinyno medžiagą rekonstruota X a. vyro (113 kapas), VII a. moters (414 kapas) ir VIII a. mergaitės (28 kapas) žiemgalių apranga.

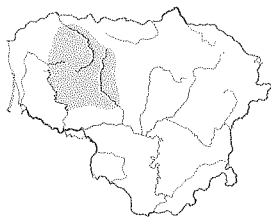

*Kario apyrankė. Žalvaris
IX–XI a.
Jauneikių kapinynas*

*Pelėdinė segė. Sidabras, žalvaris
VII–VIII a.
Jauneikių kapinynas*

Žemaičiai

IV a. pabaigoje Žemaitijos bei Šiaurės Lietuvos pilkapių areale susidarė nedidelė žemaičių etnokultūrinė sritis.

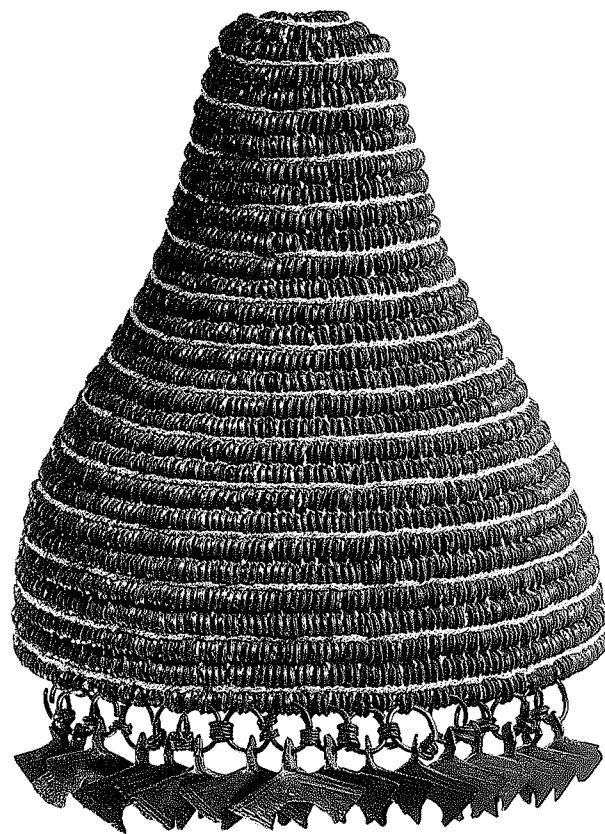
Žemaičiai savo mirusiuosius laidojo nedegintus skobtiniuose karstuose arba susuktus į drobulę plokštiniuose kapuose. Abipus padėta viena dvi poros akmenų. Vyrai ir moterys guldyti skirtingomis kryptimis, moterys – galva į pietus ar pietvakarius, o vyrai – į šiaurę ar šiaurės rytus.

V–VI a. vyrams į kapą įdėdavo įmovinį kirvį ir būtinai ietį, viršūne prie galvos, rečiau peilį ar kalaviją. VII–VIII a. su ietimis palaidota net 80 proc. mirusiųjų. Vyrų rūbai puošti kukliai, susęgti lankine sege arba smeigtuku, nuo X a. laiptelines seges pakeitė pasaginės. Maždaug nuo VII–VIII a. žemaičių kapuose prie segių randama po vieną du gintarinius karoliukus, matyt, turėjusius amuleto paskirtį. Jie būdavo pririšami vilnoniu siūlu. Vyrai ant kairės rankos kartais mūvėjo apyrankę. Pietvakarinėje arealo dalyje vyrams ir berniukams į kapą įdėdavo žirgo galvą, o kartais ir kojas. Tas paprotys, būdingas tik tai sričiai, išsilaikė nuo V iki XIII a. Tai buvo simbolinis žirgo laidojimas pagal *pars pro toto* dėsnį, kai dalis turėjo atstoti visumą.

Moterims į kapus dėdavo nebent ylą, o pietvakarinėje dalyje dar ir verpstuką iš akmens ar gintaro. Moterų rūbai buvę puošnūs. V–VI a. dėvėti apgalviai – vainikai iš įvijėtų ar ilgos įvijos plaukams puošti. Apie VII a. apgalvius pakeitė vytinės spalvotų vilnonių siūlų juostos, kurių kraštai puošti įvertomis grandelėmis. Apie X a. turtingos žemaitės galvas puošė kepurėlėmis iš žalvarinių grandelių. Ant kaklo jos dėvėjo kaklo apvaras arba antkakles, kurias labiau mėgo V–VI a. ir IX–XI a. Moterys visai nesegėjo segių, o rūbus susegdavo smeigtukų pora, tarpusavy sujungta grandinėmis. Moterys, kaip ir vyrai, prie smeigtukų ar antkaklių nešiojo pasikabinusios gintarinius karoliukus-amuletus. Ant abiejų rankų jos mūvėjo apyrankes. VII–VIII a. būdingos plačios iš plonos skardos padarytos rankogalinės apyrankės trikampe iškilia briauna. Vėliau nešiotos įvijinės.

V–VII a. žemaičių kultūra nebuvo vienalytė, nevienodumas atsirado dėl stipresnės ar silpnesnės kaimyninių genčių įtakos.

XI a. antroje pusėje tarp žemaičių ėmė plisti mirusiųjų deginimo paprotys, bet lygia greta laidoti ir nedeginti mirusieji.

Moters kepurėlė iš grandelių

Žalvaris. X a.

Bikavėnų kapinynas

Ekspozicijoje žemaičių etnokultūrinę sritį atspindi gausios skirtingų amžių įkapės iš įvairių kapinynų: V–VI a. papuošalai iš Pagrybio, Šarkų kapinynų, VII–VIII a. – iš Žvilių bei Požerės, o X–XIII a. radiniai iš Žąsino, Bikavėnų, Upynos kapinynų. Išskirtina iš šiaudelių pinta juostelė, puošusi galvą, rasta Požerės 23 kape, ir vilnonio audinio kepurėlė iš Upynos.

Rekonstruoti žemaitės rūbai pagal Požerės 78 kapo radinius ir X a. labai turtingo žemaičio kario apranga pagal Žąsino 12 kapo įkapes, taip pat IV–V a. mažo berniuko papuošalai iš Žvilių 261 kapo.

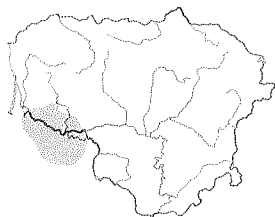
Kiaurakryžmiai smeigtukai

Žalvaris. VII–VIII a.

Požerės kapinynas

Moters kapo įkapės (juvija galvai puošti, antkaklė, kaklo apvara, krūtinės papuošalas, apyrankės, žiedai). Žalvaris, sidabras. VIII a. Žvilių kapinynas, 213 kapas

Skalviai

Skalvių genties teritorija išryškėjo jau I tūkstantmečio pradžioj abipus Nemuno žemupio, žemiau Šešupės intako. Pietuose skalvių žemės ribojosi su Nadruvos žeme, rytuose – su aukštaičiais, šiaurėje – su žemaičiais, o šiaurės vakaruose – su Lamatos žeme.

Skalviai savo mirusiųosius laidojo tikrai plokštiniuose kapuose. V–VIII a. vyravo griautiniai kapai, o lygiagrečiai plintantis deginimo paprotys nuo IX a. visai išstūmė seną laidojimo tradiciją ir gyvavo iki pat XIII a. pabaigos. Mirusiųjų deginimas į skalvių teritoriją plito iš Nadruvos žemių. V–VI a. mirusieji laidoti įvairiomis kryptimis, neskiriant jų pagal lytį, tik apie VII–VIII a. imta daugiau laikytis šiaurės, šiaurės rytų ar šiaurės vakarų krypties.

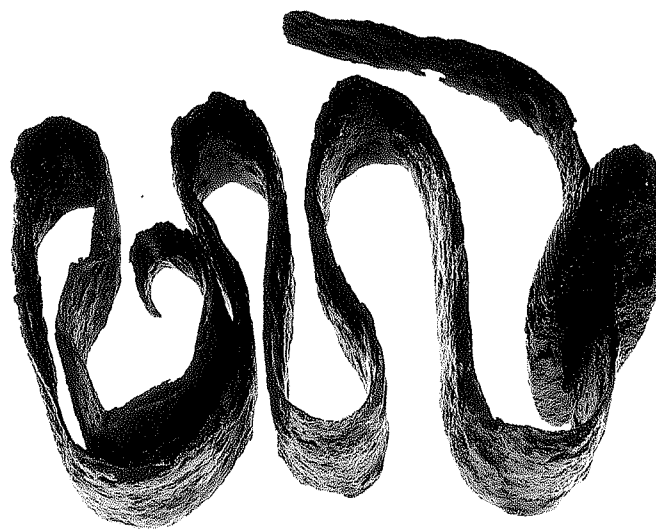
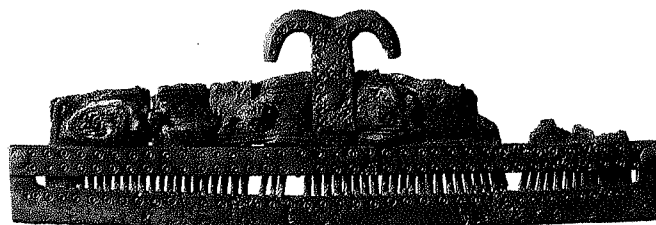
V–VI a. kapuose įkapių labai negausu. Į vyrų kapus beveik visai nededami darbo įrankiai, o tikrai ginklai – po vieną ietį ir dažnai smailų kovos peilį – durklą. VII–VIII a. ginklų dar daugiau – jau dvi trys ietys ir kovos peilis ar trumpas kalavijas. Vyrų rūbai susegami tikrai lankine ilgakoje sege, o ant rankos mūvēta viena apyrankė. Moterų kapuose kiek daugiau papuošalų, o iš darbo įrankių įdedamas tikrai peilis, vėliau ir akmeninis verpstukas, taip pat kaulinės šukos. V–VI a. moterys galvas kartais puošėsi apgalviu, o VII a. ilgu virbo formos smeigtuku. Kaklą dažnai dabino vytine antkakle, rūbą segėsi viena, vėliau ir dviem lankinėmis segėmis. Ant abiejų rankų moterys dėvėjo apyrankes.

Sudegintų mirusiųjų įkapės tokios pačios, tik paprastai jos būna apdegusios, o nuo X a. dar ir apnaikintos: ginklai sulankstyti, o papuošalai – antkaklės, pasaginės segės, apyrankės – sulaužyti. Sudegintų mirusiųjų palaikai kartais randami susukti į drobulę arba laidoti mediniame karstelyje.

VII–X a. kapuose prie mirusiojo kartais randama ne tik žirgo, bet ir ožkos ar avies galva arba tikrai jų dantys.

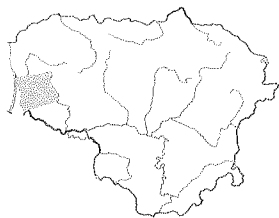
Ši etnokultūrinė grupė palyginti mažai tyrinėta, nedaug žinoma skalvių laidojimo paminklų.

Eksponuojamos būdingos šiai genčiai įkapės iš VI–XII a. Kreivėnų kapinyno. Išskirtinos puošnios moteriškos šukos.

Šukos. Kaulas, žalvaris. VII–VIII a. Kreivėnų kapinynas

Sulankstytas kalavijas. Geležis. X–XII a. Kreivėnų kapinynas

Lamatiečiai

Į šiaurę nuo Nemuno žiočių, tarp Nemuno ir Minijos, o šiaurėje iki dabartinės Priekulės apylinkių iš buvusios pajūrio kapų su akmenų vainikais srities V–VI a. išsiskyrė nedidelė Lamatos etnokultūrinė sritis. V–IX a. čia buvę griautiniai kapai, mirusieji laidoti galva į šiaurę, rečiau į rytus ar vakarus.

Vyrų ankstyvuosiuose kapuose randama daugiau darbo įrankių: įmovinis kirvis, dalgis, galštuvai, vėlesniuose jų beveik nerasta. Iš ginklų į kapą visad dedama viena dvi ietys, kartais smailus kovos peilis ar kalavijas – durklas. Vyrų kapuose reta papuošalų, rūbas susegtas ir puoštas lankine sege, prie raitelio kojų randami pentiniai. Šalia vyro kape dažnai laidojamas ir žirgas ar tikrai žirgo galva.

Moterims į kapą beveik visada įdedamas verpstukas, dažnai yla ir peiliukas. Ankstyvuosiuose šios srities moterų kapuose randama nedaug papuošalų – kartais antkaklė, o rūbas susegtas smeigtuku ar sege. VII–VIII a. jų kapai iš kitų išsiskiria savitais ir puošniais papuošalais. Moterų galvos puoštos ilgu, iki 40 cm, virbo formos smeigtuku. Ant galvos jos dėvėjo kepurėles ar apgalvius su širdies formos pasidabruotais kabučiais, o ant kaklo gintaro ir žalvario įvijų aparas bei antkakles. Drabužį segėsi didelėmis lankinėmis segėmis, o juosmens srityje dažnai kabėjo kiauraraštis puošnus kabutis. Ant abiejų rankų mūvėjo apyrankes. Tiek moterų, tiek vyrų kapuose randama pavienių gintarinių karoliukų, matyt, amuletų.

VII a. šioje teritorijoje ėmė plisti mirusiųjų deginimo paprotys, kuris pamažu įsigalėjo, ir nuo IX a. iki pat XIII a. mirusieji buvo deginami. Degintiniai kapai randami panašaus dydžio duobėse kaip ir griautiniai, įkapės paprastai būna apdegusios ar specialiai sulankstytos.

VII–X a. lamatiečių etnokultūrinė grupė turėjo daug bendrumų su kaimyninėmis skalvių, žemaičių ar kuršių gentimis. Beje, nors ji susidarė iš vienos kultūrinės srities kaip ir prūsai, tačiau pamažu nuo jų nutolo, suartėdama su lietuvių kalba kalbėjusiomis gentimis.

Eksponuojama VII–VIII a. tipingo ir turtingo įkapėmis Jurgaičių kapinyno archeologiniai radiniai.

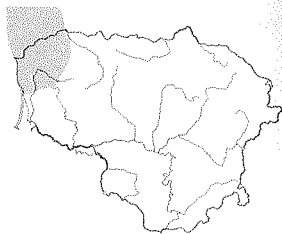
Laiptelinė segė. Žalvaris
VII–VIII a.

Jurgaičių kapinynas

Kabutis. Žalvaris
VIII a.

Jurgaičių kapinynas

Kuršiai

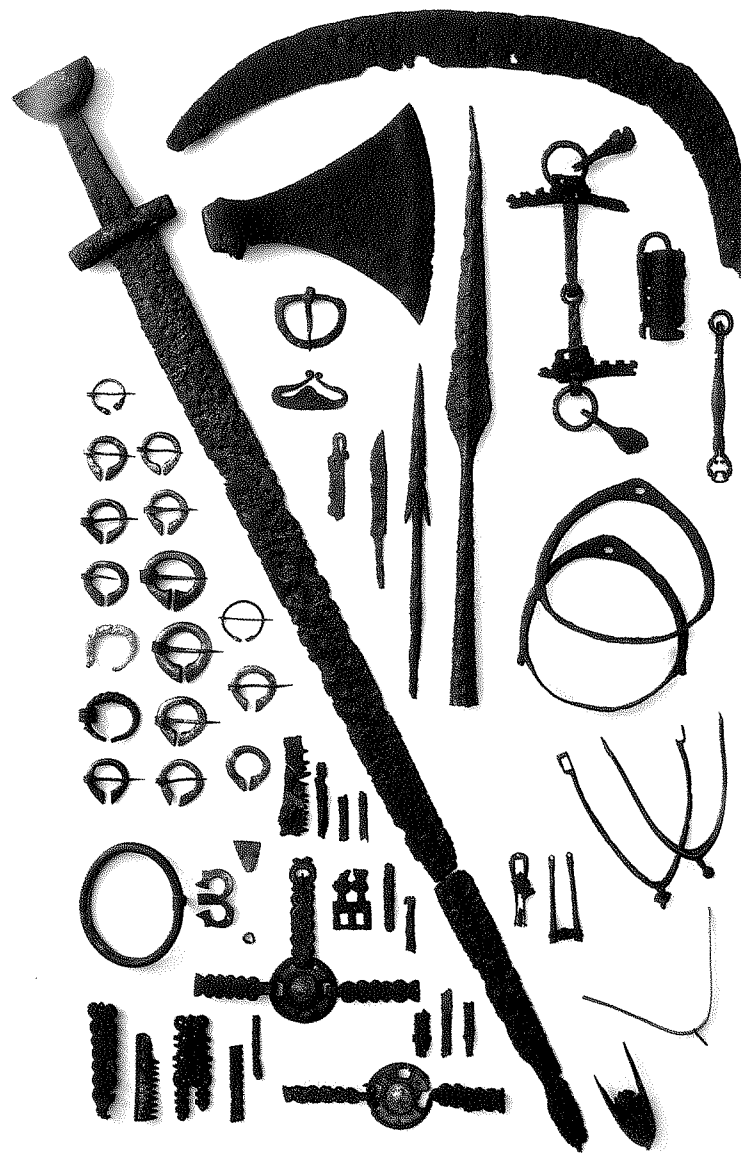

Pajūrio kapų su akmenų vainikais teritorijoje VI a. buvo dvi etnokultūrinės sritys: pietuose – Lamatos, o šiaurinėje dalyje – kuršių genties. Kuršių kultūros arealas buvo susidaręs nuo dabartinės Klaipėdos apylinkių iki Ventos upės žiočių šiaurėje (dab. Latvijoje).

VI–VIII a. kuršiai savo mirusiuosius laidojo tikrai nedegintus, o nuo VIII a. pabaigos iš prūsų žemių ėmė plisti deginimo paprotys. Iki XI a. abejos apeigos gyvavo lygiagrečiai, o vėliau įsivyravo mirusiųjų deginimas, kuris tęsėsi net iki XV a. Mirusieji laidoti plokštiniuose kapinynuose, tvarkingomis eilėmis. Vyrai ir moterys laidoti daugiausia skirtingomis kryptimis.

VIII–XIII a. kuršių kapai iš kitų Lietuvos genčių kapinynų išsiskiria įkapių turtingumu. Vyrams į kapą buvo dedamos dvi, o kartais ir trys keturios ietys, trumpas vienašmenis kalavijas, vėliau – dviašmenis, ilgas kovos peilis odinėse makštyse, žąslai, dalgelis, galštuvėlis. Rūbas buvo susegamas sege, o turtingesnių net trimis keturiomis. Nuo X a. lankines seges pakeitė pasaginės. Retai aptinkama antkaklė ar apyrankės, dažniau papuošalai randami kaip įkapės – dovanos. Puošnūs, žalvariu apkaustyti diržai niekad nejuosia mirusiojo, o tik įdedami greta. Kuršiai savo karių nelaidojo su žirgu, tačiau kape užkasdavo žirgui skirtas įkapes: balno kilpas, žąslus, pentinus, kamanas.

Moterys galvos dangą puošė lankine žieduota sege, o nuo IX a. – nedideliu smeigtuku ar ilgu virbu – smeigtu, ant kaklo mėgo dėvėti vytines antkakles, rūbą susegdavo stambiu trikampiū ar kryžiniu su kabučiais smeigtuku. Ant abiejų rankų mūvėjo po kelias apyrankes, o prie juosmens dažnai buvo prisikabinusios apskritą medalioną. Moterims į kapą buvo įdedama ir daugiau papuošalų – dovanų, kartais tošinėje dėžutėje. Pomirtiniam gyvenimui joms įdėdavo ylą, peiliuką, akmeninį ar gintarinį verpstuką, VIII–IX a. – miniatiūrinius juostų vijimo įrankelius. Vyrų, moterų ir vaikų kapuose dažnai aptinkami geriamųjų ragų likučiai, molinis miniatiūrinis puodelis, taip pat beveik visuose po vieną du gintarinius karoliukus-amuletus, kabintus prie antkaklės, segės ar ieties. Vyrų kapuose randami šukų formos kabučiai-amuletai – iš VII a. gintariniai, o nuo X a. – žalvariniai; VIII–X a. moterų kapuose prie viršugalvio randama apskrita gintarinė plokštelė. Tikrai kuršiai savo mirusiesiems į kapus dar dėdavo miniatiūrines darbo įrankių įkapes. VIII–X a. plito mirusiųjų deginimo paprotys. Laidojama buvo pail-

Degtinio kario kapo ir žirgo įkapės (kalavijas, ietigaliai, peilis, kirvis, dalgis, skiltuvas, diržo sagtis, geriamasis ragas, spyna, segės, balno kilpos, pentinai, žąslai, kamanų apkalai). Žalvaris, geležis, sidabras. XII–XIII a. Griežės kapinynas, 11 kapų duobė, 1 kapas

Lankinė segė aguoninėmis galvutėmis
Žalvaris. X–XI a.
Palangos kapinynas

Amuletai. Gintaras
X–XIII a.
Palangos kapinynas

gose duobėse, įkapės dažnai išdėstomos tokia tvarka kaip ir nedegintiniame kape. X–XI a. sudeginti mirusieji užkasami apskritose duobėse kartu su laužo likučiais. XIII a. mirusieji laidojami didelėse, 2,5 x 7,5 m dydžio, duobėse, kurių dugne randama iki 10 sudegintų kaulų krūvelių. Gal tai būta užpuolimo metu žuvusių žmonių kolektyvinių kapų. Degintiniuose kapuose kartais randamos įkapės būdingos ir moterims, ir vyrams, todėl lieka neaišku, ar tai papildomos dovanos, ar ne vieno žmogaus kapas. Degintiniuose kapuose įkapės būna apdegusios, o antkaklės bei apyrankės būtinai sulaužytos ar įdėta tikrai jų dalis.

X–XII a. kuršių kultūros klestėjimo laikais pastebėtas gyventojų pagausėjimas, turtingiausias įkapės, daugiausia sidabru puoštų dirbinių, geriausi ginklai. Papuošalai daugiausia vietinių meistrų darbo, o ginklai dažnai mainyti su vikingais ar užgrobti iš kitų kraštų.

IX a. kuršių gentis, tuo pačiu ir atskiros šios genties valdomos žemės, paminėta skandinavų šaltiniuose. Kuršiai buvo gan karinga pajūrio gentis, pamažu plečianti savo ribas, užimanti aplinkines dykras ar kai kurias kaimyninių genčių žemes. XI a. buvo nustumti lybiai, kuršiai įsikėlė į žemaičių žemes. XI a. susidarė konfederacinis kuršių žemių junginys, kuris netapo valstybe tikrai dėl XII a. buvusio ūkio nuosmukio. XII a. pietinės kuršių žemės pateko žemaičių priklausomybėn. Pajūrio kuršiai, bijodami žemaičių ekspansijos, XIII a. viduryje įsileido kalavijuočius. Tolesnės kovos su ordinu labai nualino kraštą ir išretino jo gyventojus, ypač tuos, kurie labiausiai priešinosi. Kaip atskira etninė grupė kuršiai minimi net iki XVI a. pabaigos.

Ekspozicijoje kuršių kultūrą reprezentuoja VIII–XIII a. archeologiniai radiniai iš Palangos, Prysmančių, Laivių, Genčių I, Griežės kapinynų griautinių bei degintinių kapų. Makete rodoma sudeginto kuršių kario palaikai su įkapėmis iš Laivių 222 kapo. Pagal rastas įkapes rekonstruota kuršių apranga. IX a. kuršės moters papuošalų kopijos pagamintos pagal Palangos 34a kapo radinius. X–XI a. kuršių kario apranga atkurta pagal Genčių kapinyno 78 kapo, o berniuko paauglio – pagal to paties kapinyno 132 kapo įkapes.

Egliškių pilkapis LII

Pagrindinių archeologijos ekspozicijos paminklų sąrašas

Akmeniai, Kelmės r.

Pilkapynas. Pilkapiai apjuosti akmenų vainikais, iš dalies apardyti XV–XIX a. laidojant mirusiuosius. 1967–1968 m. likusius pilkapius ištyrė LII (vad. M. Michelbertas). Aptikta iki 8 griautinių kapų viename pilkapyje, sampile ar ant pagrindo. II–IV a. ir XV–XVI a. kapai

AR 488:1-273

Aukštadvaris, Trakų r.

Piliakalnis ir gyvenvietė. 1957–1960 m. LII (vad. V. Daugudis) ištyrė 956 m² piliakalnio aikštelės V dalyje ir pylime. 1957–1958 m. LII (vad. A. Gerdvilienė) ištyrė gyvenvietės 2400 m² plotą. Piliakalnyje ir gyvenvietėje aptikta medinių pastatų, židinių, rudnelių liekanų ir kitų radinių.

II a. pr. Kr. – XVII a. piliakalnis
III–XIV a. gyvenvietė

AR 235:1-521, AR 276:1-519

Bakšių gyvenvietė. Pastatų Nr. 4 ir 5 liekanos kontūrai LNM

Bakšiai, Alytus

Senovinė gyvenvietė. 1992–1993 m. LII (vad. G. Puodžiūnas), 1994–1996 m., 1998 m. LNM (vad. V. Steponaitis) ištyrė 3567 m² plotą. Rasta stulpinių bei rentinių pastatų liekanų, židinių, dviejų rudnelių liekanos, gausu grublėtosios keramikos. III–IV a. gyvenvietė

Bikavėnai, Šilutės r.

Kapinynas, ardomas nuo XIX a. pabaigos. 1967–1968 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė kapinyno ŠR dalį, aptiko 267 griautinius ir 5 degintinius kapus. Dalis mirusiųjų vyrų palaidoti su žirgu ar žirgo galva.

X–XII a. kapai, VIII–IX a. pavieniai radiniai

AR 490:1-894

Čiobiškis, Širvintų r.

Pilkapynas. Apie 1840 m. kasinėjo E. Tiškevičius. 1963–1964 m. LII (vad. R. Kulikauskienė) ištyrė 5 pilkapius. Kiekviename pilkapyje rasta po 3–5 degintinius kapus. IX–XI a. kapai

AR 426:1-69

Bikavėnai. Griautinio moters kapo Nr. 118 dalis LII

Daktariškė 5, Telšių r.

Neolito gyvenvietė. 1987–1990 m. LNM (vad. A. Butrimas) ištyrė 648 m² plotą. Aptikti du kultūriniai sluoksniai – apatiniame buvo gausu Narvos kultūros keramikos, kaulo, rago, akmens ir gintaro dirbinių, o viršutiniame rasta virvelinės keramikos.

IV–III t-mečio 2 p. pr. Kr. gyvenvietė

EM 2245:1-3173

Dauglaukis, Tauragės r.

Kapinytas. Kapai su akmenų vainikais. 1983 m. KPC (vad. J. Balčiūnas) atliko žvalgomouosius tyrinėjimus ir ištyrė 12 kapų. 1984–1986, 1988–1990, 1992–1995 m. kapinyną tyrinėjo VPU (vad. E. Jovaiša). Iš viso aptikti 97 griautiniai kapai, 1 degintinis (X a.), 2 žirgų kapai, apeiginė lauzavietė.

I–III a. kapai

AR 666:1-54. Eksponuojamo kapo radiniai deponuoti iš VDKM

Degesiai, Pakruojo r.

Kapinytas, ardomas nuo XIX a. vid. 1949 m. LII (vad. P. Kulikauskas) ištyrė 12 griautinių kapų.

X–XII a. kapai

V–XVII a. radiniai

AR 59:1-104

Dumblynė, Sartų ežero sala, Rokiškio r.

Gyvenvietė. 1976 m. į LNM pateko moters papuošalų lobis. 1996–1999 m. LNM (vad. G. Grižas) tyrė lobia radimo vietą, iškasė 158 m² plotą, aptiko ankstesnės gyvenvietės liekanas – kultūrinį sluoksnį su pastatų, židinių pėdsakais, lipdytos keramikos, gargažių ir papuošalų lobia likučius.

Žalvario amžiaus ir I t-mečio I pusės gyvenvietė

XI–XII a. lobia

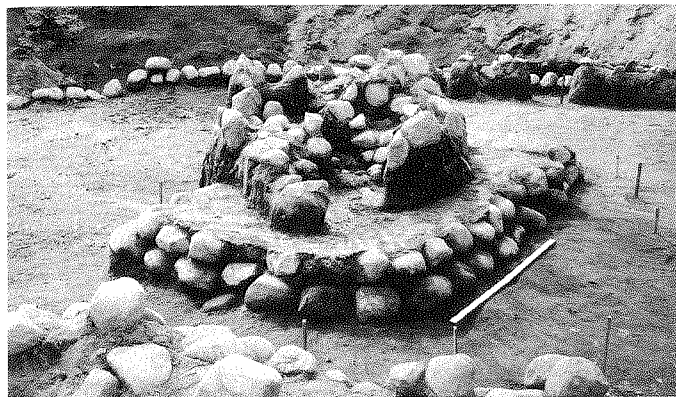
AR 590:1-53

Duonkalnis, Telšių r.

Akmens amžiaus gyvenvietė, alkvietė, kapinytas buvusioje Biržulio ežero saloje – pusiasalyje. Paminklas iš dalies apardytas 1930 ir 1960 m. imant žvyrą. 1981–1983 m. LNM (vad. A. Butrimas) ištyrė 1024 m² plotą. Aptiktas gyvenvietės sluoksnis su virveline keramika, titnago dirbiniais, žvėrių kaulais, o šiaurinėje dalyje buvusi alkvietė su dideliu židiniu (9x6 m) bei keliais židiniais su ochra. Į vakarus nuo didžiojo židinio buvę kapai. Iširti 8 kapai ir 6 suardytų kapų liekanos. Vienas kapas buvęs dvigubas (vyro ir moters) su gausybe amuletų iš žvėrių dantų – tai vadinamasis „žynio“ kapas.

Vėlyvojo mezolito – neolito gyvenvietė, kapinytas ir alkvietė

EM 2248:1-489

Eglėškiai. Pilkapio Nr. 3 kapo statinys LII

Eglėškiai, Kretingos r.

Pilkapynas, pilkapiai su keliais koncentriniais akmenų vainikais. XIX a. pab. tyrė A. Gėcė ir A. Becenbergeris. 1969, 1974 ir 1975 m. LII (vad. E. Danilaitė-Grigalavičienė) ištyrė 6 pilkapius. Kiekviename pilkapyje buvo nuo 7 iki 18–19 degintinių bei griautinių kapų. Degintiniai kapai akmenų rentiniuose, kartais apdėti akmenimis, urnose ir duobutėse be urnų.

Žalvario amžiaus pab. – I a.

AR 636:1-56

Ežerynas, Alytaus r.

Paleolito stovyklavietės. 1959 m. žvalgė K. Jablonskis, 1964 m. LII (vad. R. Rimantienė) žvalgė ir tyrė akmens amžiaus stovyklavietės, buvusios dešiniajame Nemuno krante. Iš viso aptiktos 24 paleolitinės stovyklavietės, titnago žaliavos kasyklos bei apdirbimo aikštelės. Rasta madleninių, svidrinių bei mišrių tipų strėlių antgalių, įvairių titnago apdirbimo įrankių bei apdorotos žaliavos. Aptiktos dvi aikštelės su neolito medžiaga.

X–IX t-mečio pr. Kr. stovyklavietės

EM 1991:1-1050

Genčiai I, Kretingos r.

Kapinytas. 1940 m. KM (vad. P. Baleniūnas) tyrinėjo ir aptiko apeigines duobes, suardytus degintų mirusiųjų kapus. 1983–1987 m. LII (vad. A. Merkevičius) ir 1993–1995 m. (vad. J. Stankus) aptiko ir ištyrė 199 griautinius ir 57 degintinius kapus.

VII–XI a. kapai

AR 694:1-1907

Gintarai, Kretingos r.

Kapinytas, kapai su akmenų vainikais. 1977 m. kraštotyrininkas I. Jablonskis žvalgė kapinyną. 1978, 1980–1981 m. VPU (vad. M. Michelbertas) ištyrė 25 griautinius kapus, iš kurių net 15-oje palaidoti vaikai.

II–III a. kapai

AR 651:1-53

Grauziai, Kėdainių r.

Kapinytas. 1938 m. KM (vad. J. Puzinas) ištyrė dalį kapinyto. 1969 m. LII (vad. V. Urbanavičius) ištyrė likusią kapinyto dalį. Iš viso aptikta 12 griautinių kapų, 33 degintinių, 115 žirgų kapų (juose 153 arklių griaučiai), taip pat sidabro dirbinių lobia.

VI–VIII a. griautiniai kapai

X–XIV a. degintiniai ir žirgų kapai

XI a. lobia

AR 503:1-193

Griežė, Mažeikių r.

Kapinynas, ardomas nuo XIX a. 2 pusės. 1981–1983 m. LII (vad. A. Varnas) ištyrė likusią kapinyno dalį. Aptikta 12 didelių duobių su kolektyviniais degintiniais kapais, 28 simboliniai kapai ir 47 griautiniai. X–XIII a. kapai

AR 185:1-1491

Jakštaičiai–Meškiai, Šiaulių r.

Kapinynas. 1973–1974, 1982 m. LII (vad. V. Urbanavičius) ištyrė 105 griautinius kapus, 6 degintinius ir 1 žirgo kapą. V–VIII a. kapai

AR 630:1-480

Jauneikių. Griautinis vyro kapas Nr. 113 LII

Jauneikių, Joniškio r.

Pilkapiai ir kapinynas. 1934 m. ŠAM (vad. B. Tarvydas) aptiko suardytų kapų pėdsakus. 1975–1976 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 467 griautinius kapus. III–IV a. pilkapiai V–XI a. kapinynas

AR 537:1-1327

Jurgaičiai, Šilutės r.

Kapinynas. 1967 m. LII (vad. L. Nakaitė) ištyrė 22 griautinius ir 1 degintinį kapą; 5 vyrai buvo palaidoti kartu su žirgu. VII–VIII a. kapai, I–XII a. pavieniai radiniai

AR 406:1-220

Kairėnai, Vilniaus r.

2 griautiniai moterų kapai, suardyti ir aptikti 1951 m. IV–V a. kapai.

AR 96:1-77

Kapitoniškės, Kaišiadorių r.

Pilkapynas iš dviejų grupių, iš viso 49 pilkapiai, apjuosti grioviais. 1953–1954 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 46 pilkapius, rado degintinių žmonių kapų, taip pat griautinių bei degintinių žirgų kapų. IX–XII a. kapai

AR 61:1-242

Karmazinai, Vilniaus r.

Pilkapynas, pilkapiai su akmenų vainikais. 1857 m. K. Tiškevičius ištyrė 3 pilkapius, 1933 m. VUAM (vad. H. Čehak-Holubovičiova) ištyrė 43 pilkapius. Aptikta degintinių kapų. VI–VII a. kapai

AR 121:1-137

Kašėtos, Varėnos r.

Akmens amžiaus stovyklavietės. V. Šukevičius surinko paviršinę medžiagą iš 5 stovyklaviečių. 1953–1954 m. LII (vad. A. Bernotaitė) žvalgė dar 4 stovyklavietes. 1958–1959 m. stovyklavietės žvalgė K. Jablonskis. Aptikta apie 30 akmens amžiaus stovyklaviečių bei radimviečių. IX – II t-mečio pr. Kr. stovyklavietės

Kaštaunaliai, Šilalės r.

Kapinynas, ardomas nuo XIX a. vidurio. 1974 m. kraštotyrininkas V. Statkevičius aptiko 4 griautinius kapus, 1975 m. LII (vad. L. Vaitkunskiene) ištyrė dar 36 griautinius kapus. VII–VIII a. kapai, III–XII a. atsitiktiniai radiniai

AR 589:1-135

Kaukai–Obelytė, Alytaus r.

Piliakalnis. 1967–1969 m. VU (vad. P. Kulikauskas) ištyrė dalį piliakalnio aikštelės ir padarė pylimo bei griovio pjūvį, iškasė 330 m² plotą. Nustatyti trys pylimo tvirtinimo laikotarpiai, aptikta medinių sutvirtinimų, židinių liekanų, grūdų, gyvulių kaulų, daug keramikos, strėlių antgalių ir įvairių kitų radinių. V–IX a. ir X–XIII a. sluoksniai

AR 500:1-522

Kreivėnai, Šilutės r.

Kapinynas, ardomas nuo XX a. pr. ariant. 1987, 1996, 1998 m. VU (vad. V. Šimėnas) ištyrė 15 griautinių ir 59 degintinius kapus. V–VIII a. griautiniai kapai VIII–XII a. degintiniai kapai

Kretonys. Pilkapio Nr. 45 akmenų vainikas LNM

Kretonys, Švenčionių r.

Pilkapynas, per 400 pilkapių. Pilkapiai su grioviais, kai kurie su akmenų vainikais. 1976–1980 m. LNM (vad. E. Butėnienė) ištyrė 54 pilkapius, iš kurių 22 buvo be kapų, likusiuose rasta nuo 1 iki 8 degintinių kapų pilkapyje. V–XI a. kapai

AR 595:1-200

Kriemala, Kauno r.

Kapinynas, dalis jo nuplauta Nemuno. 1961 m. LNM (vad. B. Tautavičienė) ištyrė kapinyno liekanas, rado 28 griautinius, 8 degintinius ir 23 žirgų kapus. II–III a., V–VI a. griautiniai kapai X–XIV a. degintiniai kapai XIV–XV a. griautiniai kapai

AR 275:1-183

Kubilėliai, Šakių r.

Mezolito ir vėlyvojo neolito gyvenvietės. 1984–1989 m. LNM (vad. V. Juodagalvis) ištyrė 938 m² plotą. Aptikta židinių ir stulpinių pastatų liekanų, rasta Nemuno kultūros keramikos ir titnago dirbinių.

VII t-mečio pr. Kr. stovyklavietė

III–II t-mečio pr. Kr. ribos gyvenvietė

EM 2353:1-1548

Kunižiškiai (Pajevonys), Vilkaviškio r.

Piliakalnis ir gyvenvietė. 1963–1964 m. VU (vad. P. Kulikauskas) ištyrė 900 m² piliakalnio aikštelės ir 400 m² gyvenvietės plotą. Aptikta pastatų liekanų, židinių, lipdytos keramikos lygiu, gludintu ir grublėtu paviršiumi, šlako, kitų radinių.

II–VI a. kultūriniai sluoksniai

AR 405:1-75

Kurklintiškiai, Ukmergės r.

Kapinynas, ardomas nuo XIX a. 2 p. 1911–1912 m. dalis radinių pateko į LMD rinkinius, 1936 m. – į KM.

XI–XIII a. dalis radinių apdegę

XIV–XVII a. radiniai iš griautinių kapų

AR 92:1-141

Kurmaičiai, Kretingos r.

Pilkapiai ir kapinynas, kapai su akmenų vainikais. 1940 m. KM (vad. P. Baleniūnas) ištyrė 24 griautinius kapus. 1950–1951 m. LII (vad. P. Kulikauskas) rado dar 24 griautinius kapus.

V–I a. pr. Kr. degintiniai kapai pilkapiuose

II–IV a. griautiniai kapai

AR 1:1-274

Kurmaičiai–Pajuodupiai, Kretingos r.

Kapinynas, kapai su akmenų vainikais. 1979 m. LII (vad. J. Stankus) ištyrė 16 griautinių kapų.

V–VII a. kapai

AR 658:1-59

Laiviai, Kretingos r.

Kapinynas. 1940 m. KM (vad. P. Baleniūnas) ištyrė 101 griautinį ir 1 degintinį kapą. 1948, 1949–1951 m. LII ir VU (vad. P. Kulikauskas ir R. Kulikauskienė) aptiko dar 143 griautinius ir 104 degintinius kapus. 1956 m. ŠAM (vad. J. Naudužas) rado 22 griautinius kapus ir 2 židinius. 1978 m. LII žvalgomoji ekspedicija aptiko 375-ąjį kapą.

VII–XII a. kapai

AR 2:1-2255

Linksmučiai, Pakruojo r.

Kapinynas, apardytas žvirduobės. 1948–1949 m. LII ir VU (vad. R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas) ištyrė dalį kapinyno, aptiko 89 nedegintų mirusiųjų kapus.

VII–XI a. kapai

AR 31:1-277

Maišiagala, Vilniaus r.

Piliakalnis, XIV a. čia stovėjusi medinė pilis. 1971–1973 m. LII ir VU (vad. R. Kulikauskienė) ištyrė 382 m² aikštelės. Aptikta sudegusių pastatų, grūdų, žemdirbystės įrankių, žiastos keramikos, žemutiniame sluoksnyje – lipdytinės keramikos.

XIII–XV a. radiniai

AR 543:1-58

Maksimony 4, Varėnos r.

Mezolito stovyklavietė dešiniajame Nemuno krante. 1962–1963 m. LII (vad. R. Rimantienė) žvalgė ir ištyrė 128 m² plotą. Aptiktas 15 cm storio kultūrinis sluoksnis, jame madleninis titnago dirbinių inventorių.

VII–VI t-mečio pr. Kr. stovyklavietė

EM 1970:1-139

Margiai 1, Varėnos r.

Neolito gyvenvietė ant Dubos ežero kranto. 1980–1981 m. LII (vad. R. Rimantienė) ištyrė 1077 m² plotą. Aptikti trys kultūriniai sluoksniai. Rasta židinių ir stulpaviečių liekanos, akmens, titnago dirbinių, Nemuno kultūros keramikos.

IV t-mečio pr. Kr. ankstyviausia gyvenvietė

III t-mečio pr. Kr. vidurinioji gyvenvietė

EM 2258:1-2706

Narkūnų piliakalnis LNM

Narkūnai, Utenos r.

Piliakalnis. 1835 m. jį tyrinėjo F. Vilčinskis. 1975–1978 m. LII ir VU (vad. R. Kulikauskienė) ištyrė 660 m² plotą, padarė 2 pylimo pjūvius. Aptikta židinių, stulpaviečių bei įvirtinimų liekanų, daug radinių, iš kurių 47 akmens, 465 kaulo ir rago dirbiniai. Piliakalnio apatinis kultūrinis sluoksnis priklauso Brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

I t-mečio pr. Kr. – I t-mečio pradžios ir XIII–XV a. kultūriniai sluoksniai

AR 594:1-759

Nemenčinė, Vilniaus r.

Piliakalnis. 1952–1954 m. LII ir VU (vad. R. Kulikauskienė ir P. Kulikauskas) ištyrė 1500 m² plotą, padarė piliakalnio pylimo pjūvį. Aikštelėje aptiktas iki 1,5 m storio kultūrinis sluoksnis su akmenų grindiniais, židiniai, rasta Džakovo svorelių. Apatinis kultūrinis sluoksnis priklauso Brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

I a. pr. Kr. – III a. ir XI–XIV a. kultūriniai sluoksniai

AR 226:1-272

Nendriniai, Marijampolės r.

Kapinynas. 1967 m. LII (vad. A. Merkevičius) ištyrė 3 degintinius kapus ir 66 duobėse rado 105 žirgų griaučius.

X–XIII a. kapai

AR 497:1-250

Neravai (Grigiškės), Trakų r.

Pilkapynas, dalis pilkapių su akmenų vainikais. 1972, 1974–1977 m. LII ir VU (vad. O. Kuncienė ir D. Bešenienė) ištyrė 50 pilkapių. 13-oje pilkapių kapų nerasta, likusiuose aptikta nuo 1 iki 8 degintinių kapų. VI–X a. kapai

AR 117:1-235

Netiesos, Varėnos r.

5 akmens amžiaus stovyklavietės, buvusios Nemuno ir Netiesos upių krante. 1938 m. jas žvalgė K. Jablonskis. 1962–1963 m. Netiesų I stovyklą tyrinėjo LII (vad. R. Rimantienė). Iširtas 1315 m² plotas, kultūrinis sluoksnis beveik visai nupustytas, išlikę tik kai kurie židiniai po juo. Tyrinėtoje vietoje buvusi paleolitinė Svidrų kultūros ir vėlyvojo mezolito stovykla su gausiu titnaginiu inventoriu, taip pat žalvario amžiaus pradžios gyvenvietės liekanos.

Vėlyvojo paleolito stovykla
Vėlyvojo mezolito stovykla
Žalvario amžiaus gyvenvietė

EM 1987:1-2370

Neuveriškų piliakalnis. Židiniai LII**Neuveriškės, Švenčionių r.**

Piliakalnis. 1976–1978 m. LII (vad. E. Grigalavičienė) ištyrė 1486 m² plotą. Kultūriniam sluoksnyje gausu keramikos, akmens bei kaulo dirbinių (akmens – 250, kaulo – 277, molio – 60, geležies – 24, žalvario – 11 radinių, per 4000 puodų šukių). Išskirti 4 kultūrinio sluoksnio horizontai. Radiniai būdingi ankstyvųjų Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių grupei.

II t-mečio pr. Kr. pab. – I t-mečio pr. kultūrinis sluoksnis

AR 597:1-590

Nida–Neringa

Vėlyvojo neolito gyvenvietė, įsikūrusi buvusiam marių lagūnos krante. 1973–1977 m. LII (vad. R. Rimantienė) ištyrė 4640 m² plotą, aptiko 20 cm kultūrinį sluoksnį, priklausančią Pamarių kultūrai, jame stulpaviečių bei židinių liekanas. Rasta apie 100 tūkst. puodų šukių, titnago bei akmens dirbinių.

III t-mečio pr. Kr. pab. – II t-mečio pr. Kr. gyvenvietė

EM 2243:1-6203

Obeliai, Ukmergės r.

Kapinynas ežero krante. 1978–1983 m. LII (vad. V. Urbanavičius) tyrinėjo ir aptiko 96 griautinius V–VI a., 21 griautinį XV a. kapą, 6 degintinius V–VI a. ir 3 degintinius XIII–XIV a. kapus, taip pat 30 XIII–XIV a. žirgų griautinių kapų. 2500 XIII–XIV a. radinių ištraukta iš ežero (kai kurie jų apdege, manoma, kad dalis sudegintų mirusiųjų buvo palaidoti ežere).

V–VI a. ir XIII–XV a. kapai

AR 621:1-2280

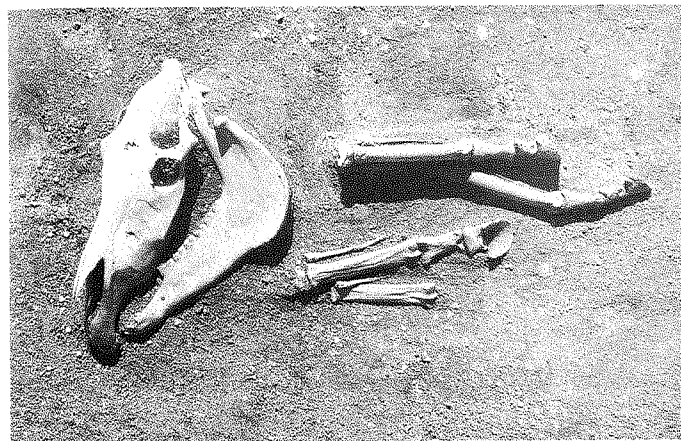
Pabarė, Šalčininkų r.

Pilkapynas, buvę apie 50 pilkapių, apjuostų akmenų vainikais ar grioviais. 1892 m. V. Šukevičius ištyrė 4 pilkapius su degintiniais žmonių kapais. 1966 m. LII (vad. O. Kuncienė) ištyrė 15 pilkapių be akmenų vainikų. Dalis pilkapių buvę tušti, 7-juose rasta sudegintų žirgų kapų.

VII–VIII a. kapai

IX–XII a. žirgų kapai

AR 127:1-56

Pagrybis. Žirgo auka kape Nr. 104 in situ LII**Pagrybis, Šilalės r.**

Kapinynas, nuo seno ardomas ūkinių darbų. 1980–1982 m. LII (vad. L. Vaitkuskienė) ištyrė 217 griautinių kapų, iš jų 38-juose vyrų kapuose rasta žirgų kaukolių ir kojų kaulų.

V–VI a. kapai ir VI–XIII a. pavieniai radiniai

AR 552:1-629

Pajuostis, Panevėžio r.

Pilkapynas, pilkapiai su akmenų vainikais. 1925 m. kasinėjo senienų mėgėjai. 1971–1974 m. VPU (vad. M. Michelbertas) ištyrė 21 pilkapi. Rasti 22 griautiniai II–III a. kapai, 9 griautiniai VII–XII a. kapai, 92 XVI–XVIII a. kapai ir I t-mečio pr. Kr. pab. gyvenvietės kultūrinio sluoksnio likučiai.

II–III a., VII–XII a. ir XVI–XVIII a. kapai

AR 554:1-413

Pakalniškiai, Panevėžio r.

Pilkapiai. 1893–1894 m. apie 20 pilkapių iškasinėjo dailininkas R. Švoinicis – radinių likimas nežinomas. 1897 m. M. Butrimovna kasinėjo dar 13 pilkapių, kuriuose aptiko nuo 1 iki 7 griautinių kapų. 1910 m. ariamus pilkapius bandė kasinėti J. Basanavičius. 1938 m. pilkapių liekanų jau nebebuvo.

II–IV a. radiniai

AR 39:1-179

Pakrauglė, Vilniaus r.

Pilkapiai. 1939 m. H. Čehak-Holubovičiova ištyrė pilkapi su akmenų vainiku, rado degintinį kapą ir greta suardytą griautinį kapą.

IV–V a. griautinis kapas ir V a. degintinis kapas

AR 97:1-18

Palanga (Baltijos a.)

Kapinynas, kapai su akmenų vainikais. 1962 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė žvyruobės suardyto kapinyno likučius, aptiko 22 griautinius kapus.

III a. kapai

AR 396a:1-108

Palanga (Baltijos a.). Kapo Nr. 17 fragmentas LII

Palanga

Kapinyas. 1961–1962 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 236 griautinius ir 138 degintinius kapus bei kapinyno pakraštyje buvusią laužvietę. 1987, 1993, 1995 m. MLIM (vad. V. Žulkus) ištyrė dar 11 griautinių ir 2 degintinius kapus. VIII–XIII a. kapai AR 396:1-3169

Palanga, Birutės kalnas

Senovinė gyvenvietė kalno papėdėje – 2000 m². 1983, 1990, 1993 m. MLIM (vad. V. Žulkus) ištyrė 416 m² plotą, išskyrė 7 kultūrinius horizontus. Aptiko gyvenvietę juosusį pylimą, pastatų, molinių krosnių padų, židinių liekanų, daug keramikos, kitų radinių. X–XIV a. gyvenvietė AR 639:1-125

Pamiškiai, Pasvalio r.

Kapinyas, apardytas Mūšos upės ir ūkinės veiklos. 1973 m. LNM (vad. B. Tautavičienė) ištyrė 65 griautinius kapus. VII–XII a. kapai AR 544:1-317

Pamusiai, Varėnos r.

Pilkapynas, apie 100 pilkapių. Dalis pilkapių su akmenų vainikais, kiti apjuosti grioviais. 1889 m. E. Volteris ištyrė 22 pilkapius, 1889, 1890, 1893 m. V. Šukevičius ištyrė 12, 1968 m. LII (vad. O. Kuncienė) – 13 pilkapių. Dalis pilkapių be kapų. VI–XII a. degintiniai kapai AR 122:1-173

Papiškės, Varėnos r.

Kapinyas, kapai su akmenų krūšnimis. 1973 m. VVU (vad. P. Kulikauskas), 1975 m. MMT (vad. J. Markelevičius) ištyrė 2 krūšnių liekanas su žmonių griaučiais, 6 degintinius žmonių kapus. V–VI a. griautiniai kapai VI–VII a. ir IX–XII a. degintiniai kapai AR 546:1-33

Paragaudis, Šilalės r.

Pilkapynas. 1982, 1985–1992 m. VU (vad. M. Michelbertas) ištyrė visus 40 pilkapių su griautiniais kapais. I–II a. kapai AR 721:1-180

Paštuva, Kauno r.

Akmens amžiaus gyvenvietė. 1939–1941 m. K. Jablonskis žvalgė ir aptiko stovyklavietę, 1961 m. LII (vad. R. Rimantienė) ją tyrinėjo. Iširtas 176 m² plotas, aptiktas mezolito laikotarpio sluoksnis ir buvusios titnago dirbtuvės. Rasta neolitinio kapo liekanos bei įkapių bei žalvario amžiaus keramikos.

Mezolito laikotarpio dirbtuvė

Neolito kapas

Žalvario amžiaus gyvenvietė

EM 1895:1-381

Pašušvys, Kėdainių r.

Kapinyas. XIX–XX a. iš sunaikintų griautinių kapų surinkta radinių, kurių dalis pateko į PMA. 1924–1933 m. kiek kasinėjo I. Končius, E. Volteris, P. Tarasanka, rasti tik 2 griautinių ir 2 degintinių kapų pėdsakai.

IV–VII a. radiniai

AR 5:1-284

Paveisininkai, Lazdijų r.

Piliakalnis su kapinyu ir senovinė gyvenvietė. 1962 m. LII (vad. P. Kulikauskas) ištyrė 240 m² piliakalnio aikštelės ir padarė pylimo pjūvį. Rasta grublėtosios keramikos fragmentų. Piliakalnio aikštelėje ir po pylimu aptikti 27 sudegintų mirusiųjų kapai urnose ir be jų, apkrauti akmenimis. Piliakalnio gyvenvietėje iširta 360 m² ploto, aptikta židinių, stulpaviečių, ūkinių duobių, keramikos brūkšniuotu ir grublėtu paviršiumi.

I t-mečio pr. Kr. pab. kapai

I t-mečio 1 pusės piliakalnis ir gyvenvietė

AR 440:1-21

Paveisininkai. Degintinis kapas Nr. 6 LII

Pažarstis, Prienų r.

Pilkapynas. Pilkapiai su akmenų vainikais, apgadinti XIX a. pab. 1880 m. viena pilkapį kasinėjo A. Budzinskis. 1967 m. 2 pilkapius ištyrė VDKM (vad. J. Antanavičius). 1975–1976 m. VPU (vad. M. Michelbertas) ištyrė 19 pilkapių su griautiniais kapais.

I–II a. kapai

AR 650:1-23

Plinkaigalis, Kėdainių r.

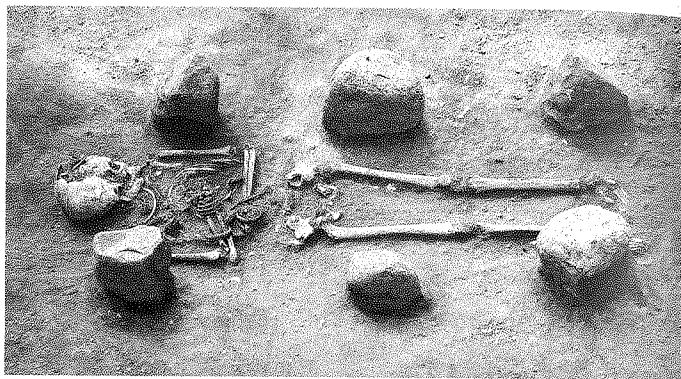
Kapinynas. 1977 m. VPU (vad. E. Jovaiša) pradėjo, o 1978–1984 m. LII (vad. V. Kazakevičius) tęsė kapinyno tyrinėjimus. Aptikti 4 neolito kapai, 357 griautiniai ir 8 degintiniai kapai bei 4 žirgų griaučiai.

Neolito kapai

III–VI a. griautiniai kapai

VII a. degintiniai žmonių ir žirgų kapai

AR700:1-1315

Plinkaigalis. Griautinis moters kapas Nr. 101 LII

Požerė (Paežeris), Šilalės r.

Pilkapias ir kapinynas. Pilkapiai buvę su akmenų vainikais, sunaikinti. 1966 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 133 griautinius kapus (kai kuriuose vyrų kapuose rasta arklio galva) ir 14 XV–XVI a. kapų.

VII–VIII a. kapai, II–XIV a. pavieniai radiniai

AR 469:1-519

Pryšmančiai, Kretingos r.

Kapinynas, ardomas nuo XIX a. vidurio. 1868 m. kasinėjo K. Grevinkas. 1909, 1912, 1921 m. V. Nagevičius, 1958 m. KKM (vad. O. Kuncienė) aptiko 102 kapus. 1984–1986 m. ir 1990 m. LII (vad. R. Kulikauskienė ir V. Šimėnas) ištyrė dar 79 kapus. Iš viso ištirta 51 degintinis kapas ir 130 nedegintinių.

VIII–XIII a. kapai

AR 3:1-663

Pučkalaukis, Vilniaus r.

Pilkapynas, apie 30 pilkapių, kurių dalis buvę su akmenų vainikais. 1936 m. VUAM (vad. H. Čehak-Holubovičiova) ištyrė 2 pilkapius. 1952–1953 m. VU (vad. R. Kulikauskienė) ištyrė 4 pilkapius su degintiniais kapais.

VIII–IX a. kapai

AR 123:1-62

Puvočiai, Varėnos r.

Paleolito stovyklavietė, buvusi dešiniajame Merkio krante. Aptiktos 6 aikštelės – 5 paleolitinės ir 1 žalvario amžiaus. 1939–1957 m. žvalgė K. Jablonskis, 1941 m. R. Jablonskytė-Rimantienė.

Paleolito stovykla

EM 2100:1-20

Riklikai, Anykščių r.

Pilkapynas, pilkapiai su akmenų vainikais. 1969 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 14 išlikusių apardytų pilkapių, kiekviename rado po 1–3 griautinius kapus. Pilkapiuose laidota ir XVI–XVII a. (aptikta 100 šio laikotarpio kapų).

V–VI a. pr. ir XVI–XVII a. kapai

AR 499:1-136

Ringuvėnai, Šiaulių r.

Kapinynas, sunaikintas įvairių darbų metu. Atsiktiniai radiniai iš suardytų kapų pateko į muziejus.

V–XV a. radiniai iš griautinių kapų

AR 642:1-99

Rudnia, Varėnos r.

Akmens amžiaus gyvenvietės. Aptikta apie 20 stovyklaviečių, kurias XX a. pr. žvalgė V. Šukevičius, 1954 m. – A. Bernotaitė, K. Jablonskis, 1966 m. – R. Rimantienė. Mezolito–žalvario amžiaus pradžios stovyklavietės

Ruseiniai, Kėdainių r.

Kapinynas. 1939 m. KM (vad. P. Baleniūnas) ištyrė 27 degintinius ir 7 griautinius žmonių kapus bei 19 žirgų griaučius. 1968–1969 m. LII (vad. V. Urbanavičius) ištyrė dar 43 degintinius ir 59 griautinius kapus bei 47 žirgų kapus.

XI–XIV a. degintiniai žmonių ir griautiniai žirgų kapai

XIV–XVII a. griautiniai kapai

AR 508:1-666

Sausiai, Trakų r.

Pilkapynas, apie 50–70 pilkapių, kurių dalis su akmenų vainikais. 1934 ir 1937 m. VUAM (vad. H. Čehak-Holubovičiova) ištyrė 7 pilkapius, 1955 m. TIM (vad. N. Kovriginaitė) ištyrė 3, o 1964 m. LII (vad. O. Kuncienė) ištyrė dar 8 pilkapius. Pilkapiuose rasta po 1–3 degintinius kapus.

VII–X a. kapai

AR 139:1-11, AR 439:1-30

Sokiškiai, Ignalinos r.

Piliakalnis. 1980–1983 m. LII (vad. E. Grigalavičienė) ištyrė 1077 m² piliakalnio aikštelės. Aptikta pastatų, židinių liekanų, piliakalnio įtvirtinimų. Iš viso rasta 700 akmeninių, kaulinių, molinių dirbinių, apie 10 000 keramikos fragmentų.

II t-mečio pr. Kr. pab. – III–V a. piliakalnis

AR 211

Sokiškių piliakalnis LII

Stakliškės, Prienų r.

Lobis, rastas 1957 m. ariant lauką. 1963 m. pateko į LNM. Lobio daiktai buvę sudėti į žalvarinį indą (neišlikęs). Visi radiniai sidabriniai: 8 lydiniai, 19 plokštelių segių, 2 pasaginės segės, 3 apyrankės, 2 kaklo aparvos. Išlikusi lobio dalis svėrė 3,2 kg. XIII–XIV a. lobis

AR 447:1-36

Stragnai, Klaipėdos r.

Kapinytas, apardytas XIX a. 1902 m. ir vėliau kapinyną kasinėjo A. Becenbergeris ir H. Šojus, 1911 m. – H. Šojus ir V. Gaigalaitis. 1985 m. LII (vad. A. Varnas) kapinyno pietryčių pakraštyje rado dar 23 apardytus griautinius IV–V a. kapus.

AR 38:1-2734

Šarkai, Šilalės r.

Kapinytas, dalis kapų su akmenų vainikais. 1972 m. LNM (vad. B. Tautavičienė) tyrinėjo ir rado I degintinį ir 35 griautinius kapus, dar 4 kapus ištyrė kraštotyrininkas V. Statkevičius.

III–VI a. kapai

AR 528:1-225

Šarnelė, Plungės r.

Akmens amžiaus gyvenvietė. 1973 m. LII (vad. R. Rimantienė) ir 1981–1982 m. LNM (vad. A. Butrimas) ištyrė 568 m² plotą. Aptikta pastatų liekanos – mediniai kuolai, ankstyvosios virvelinės keramikos puodų šukių, daug kaulo ir rago dirbinių. Vėlyvojo neolito gyvenvietė

EM 2237:1-90

Šaukėnai, Tauragės r.

Kapinytas. 1981 m. LII (vad. J. Stankus) ištyrė 50 griautinių kapų.

III–IV a. kapai

AR 656:1-95

Švėkšna, Šilutės r.

Kapinytas. 1853 m. kasinėjo A. Pliateris, išliko dalis radinių.

IX–XIII a. radiniai

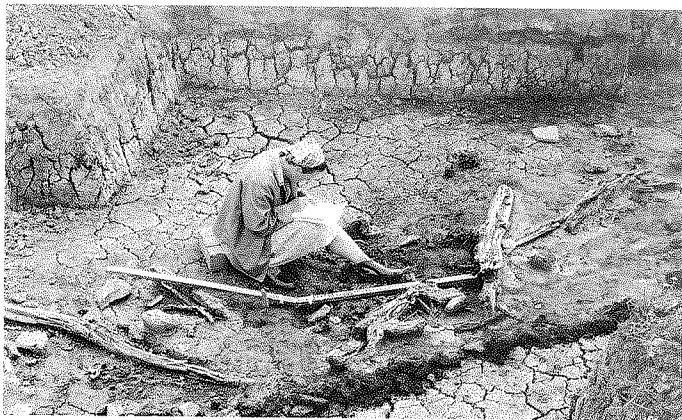
AR 6:1-420

Šventoji–Palanga

Neolito gyvenvietės. 1966 m. melioruojant pajūrio pievas pastebėti akmens amžiaus gyvenviečių pėdsakai. 1967–1972 m. ir 1982–1995, 1997–1998 m. LII (vad. R. Rimantienė) aptiko 40 akmens amžiaus paminklų, išsidėsčiusių buvusios lagūnos pakraščiuose, ir tyrė 10 neolito gyvenviečių su išlikusiu kultūriniu sluoksniu.

Šventosios 1 gyvenvietė, tirta 1967–1969 m., atkastas 1860 m² plotas. Aptiktas Pamarių kultūros gyvenvietės sluoksnis, kuriame iširtos aptvaro liekanos, rasta daug keramikos, medinių dirbinių, šiek tiek gintaro. Apatiniame sluoksnyje rasta Narvos kultūros gyvenvietės radinių, kurie buvę suplauti iš netoliese buvusios gyvenvietės. Rasta keramikos, medinių dirbinių, paminėtina išlikusi sveika kirvelio mova – įtvara.

EM 2070:1-843

Šventosios 1A gyvenvietė tyrinėjimų metu LII

Šventosios 2 gyvenvietė, tirta 1967, 1969 m., atkastas 552 m² plotas. Aptikti du radinių horizontai su Rutulinių amforų ir Narvos kultūros radiniais. Radiniai buvę suplauti pagal lagūnos krantą, pačios gyvenvietės kultūrinis sluoksnis neišlikęs. Apatiniame radinių horizonte rasta daug keramikos, medinių dirbinių, skirtų žvejybai. Išskirtinis radinys – stulpinė apeiginė skulptūra ir 6 tinklų gabalai.

EM 2135:1-175

Šventosios 3 gyvenvietė, tirta 1971, 1972 m., atkastas 706 m² plotas. Aptiktas vidurinio neolito Narvos kultūros radinių horizontas, paplautas pakilusio lagūnos vandens. Pati gyvenvietės vieta buvusi nuplauta. Rasta daug keramikos, medžio dirbinių, šiek tiek titnago, gintaro, kiek daugiau kaulinių dirbinių, tarp kurių 2 apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis.

EM 2132:1-408

Šventosios 4 gyvenvietė, tirta 1972, 1986–1995, 1997–1998 m., atkastas 1352 m² plotas, beveik susijungiantis su Šventosios 2 gyvenvietės plotu. Aptikti du radinių horizontai su Rutulinių amforų ir Narvos kultūrų inventoriu. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis neišlikęs, o radiniai suplauti į buvusią lagūnos pakrantę. Rasta keramikos, daug gerai išsilikusių medinių dirbinių, tarp kurių buvo kilnojama užtvanka, sveikos žuviskakės.

EM 2136

Šventosios 6 gyvenvietė, tirta 1972, 1983–1988, 1997 m., atkastas 2276 m² plotas. Aptiktas vidurinio neolito Narvos ir Rutulinių amforų kultūros gyvenvietės sluoksnis su buvusiu pastatų liekanomis. Rasta daug keramikos, medžio, kaulo, akmens, gintaro dirbinių, žemdirbystės įrankiai – mediniai arklai.

EM 2138:1-2832

Šventosios 9 užtvankos detalė tyrinėjimų metu LII

Šventosios 9 radimvietė – užtvanka, tirta 1970–1972, 1998 m., atkastas 136 m² plotas. Aptikta ankstyvojo žalvario amžiaus užtvankos liekanos, tarp kurių būta pavienių radinių.

EM 2140:1-9

Šventosios 23 gyvenvietė, tirta 1970, 1971 m., atkastas 1500 m² plotas, aptiktas vidurinio neolito Narvos kultūros gyvenvietės sluoksnis su stulpinių pastatų, židinių liekanomis, gintaro apdirbimo vieta. Rasta labai daug, bet neįvairių gintaro papuošalų, keramikos, kaulo, medžio dirbinių.

EM 2110:986

Šventosios 24 radimvietė. 1967 m. čia aptiktas gintaro ruošinių lobis.

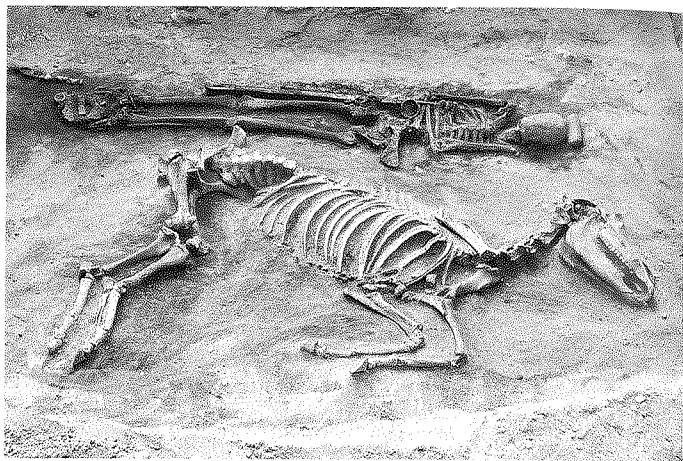
EM 2096:1-32

Šventosios 26 gyvenvietė, tirta 1966, 1970, 1971 m., atkastas 400 m² plotas. Aptiktas vidurinio neolito Narvos kultūros gyvenvietės sluoksnis su kiek paplautais židiniiais. Rasta keramikos, titnaginių, gintarinių dirbinių.

EM 2152:1-278

Šventosios 28 gyvenvietė, tirta 1966, 1970 m. kasant bandomąsias perkasas. Aptiktas vidurinio neolito Narvos kultūros gyvenvietės plonas sluoksnis, paplautas dar akmens amžiuje. Rasta keramikos, titnago, gintaro dirbinių. IV t-mečio – III t-mečio 1 pusės pr. Kr. Narvos kultūros sluoksnis III t-mečio 2 pusės pr. Kr. Rutulinių amforų kultūros sluoksnis III t-mečio pab. – II t-mečio pr. Kr. pradžios Pamarių kultūros sluoksnis

EM 2154:1-128

Taurapilis. Pilkapis Nr.5 „Kuniukaiščio“ kapas su žirgu LII

Taurapilis, Utenos r.

Pilkapynas, ardomas XX a. pr. kasinėtas mėgėjų. 1970–1971 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 14 pilkapių. Duobėse po sampilu buvo palaidota po vieną nedegintą mirusįjį, 4 kapai su žirgais, rasta ir degintinių kapų.

V–VI a. kapai

AR 540:1-52

Upyna, Šilalės r.

Kapinynas, ardomas nuo XX a. pr. 1966 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 105 griautinius ir 1 degintinį kapą.

IX–XI a. kapai

AR 445:1-461

Vaitiekūnai, Radviliškio r.

Pilkapiai ir kapinynas. 1940 m. KM (vad. P. Baleniūnas) aptiko 6 griautinius kapus. 1977–1978 m. LII (vad. A. Varnas) ištyrė 605 m² plotą, aptiko 2 pilkapių akmenų vainikų likučius ir 16 griautinių kapų.

III–IV a. kapai

AR 71:1-2 ir AR 631:1-62

Veliuona, Jurbarko r.

Kapinynas, apardytas XX a. pr. sodinant medžius. 1965 m. LII (vad. M. Michelbertas) ištyrė 230 m² plotą, rado 8 griautinius apardytus kapus.

III–V a. kapai

AR 425:1-16

Vilkų kampas, Šilutės r.

Kapinynas, suardytas ūkinių darbų. 1968 m. LII (vad. L. Nakaitė) ištyrė 5 degintinius ir 4 griautinius kapus.

VII–VIII a. kapai, III–IX a. atsitiktiniai radiniai

AR 453:1-49

Visėtiškės, Anykščių r.

Pilkapynas. 2 grupės pilkapių su akmenų vainikais ir be jų. 1985–1988 m. LII (vad. V. Kazakevičius) ištyrė visus 15 pilkapių, rado 53 griautinius ir 2 degintinius kapus.

IV–XIII a. kapai

AR 729:1-356

Vilkiautinis, Varėnos r.

Pilkapiai – krūsniniai kapai. 1913 m. S. Krukovskis ištyrė 21 krūsnį. Trijose rado VI a. griautinius kapus, 18-oje – VII–XII a. degintinius kapus. Dalis krūsnų sunaikinta. 1973–1974 m. VU (vad. P. Kulikauskas) ištyrė 6 krūsnis su VI–VII a. degintiniais kapais, taip pat dalį ilgojo pilkapio. 1997–1999 m. pilkapių likučius tyrinėjo KPC (vad. B. Dakanis).

V–VI a. griautiniai kapai

V–XII a. degintiniai kapai

AR 506:1-34

Žapsė, Lazdijų r.

Neolito gyvenvietė ir geležies amžiaus kapinynas. 1992 ir 1994–1998 m. LNM (vad. G. Grižas, V. Juodagalvis) tyrė akmens amžiaus gyvenvietę ir kapinyną. Aptiko 8 akmenų krūsnis, 2 degintinius, 13 griautinių kapų.

IV–III t-mečio pr. Kr. gyvenvietė

II–VI a. kapai

Žapsė. Bendras perkamos vaizdas LNM

Žalioji, Vilniaus r.

Senovinė gyvenvietė. 1953 m. VU (vad. R. Kulikauskienė) atliko žvalgomuosius rinėjimus, 1958 m. VDKM (vad. R. Rimantienė) ištyrė 300 m² plotą. Aptikta 9 židinių liekanos, brūkšniuotosios keramikos, titnaginių ir akmeninių dirbinių.

Ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietė

Radiniai saugomi LNM ir VDKM

Žąsinas, Šilalės r.

Kapinynas, ardomas nuo XX a. pr. 1976–1979 m. LII (vad. L. Vaitkunsienė) ištyrė 190 griautinių ir 13 degintinių kapų.

X–XIII a. kapai, III–IV a. atsitiktiniai radiniai

AR 618:1-836

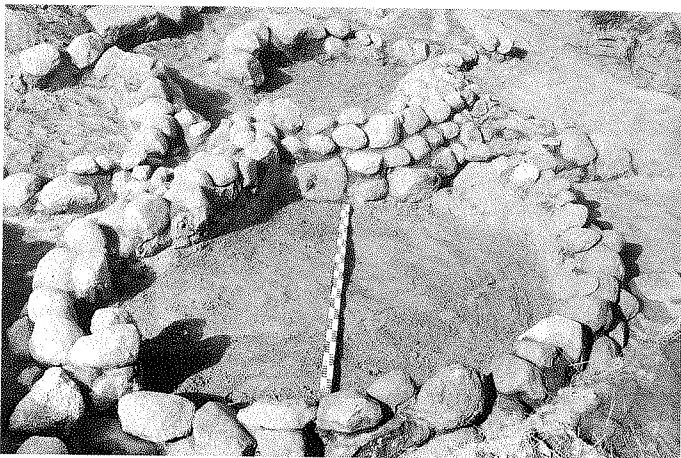
Žemaitiškė 1, 2, Švenčionių r.

Neolito gyvenvietės prie Kretuono ežero. 1978–1979 m. LII (vad. A. Girininkas) tyrė Žemaitiškės 1 gyvenvietę. Ištirtas 736 m² plotas, aptikti du kultūriniai sluoksniai, priklausę Narvos bei Virvelinės keramikos kultūroms. Rasta daug keramikos, kaulo, rago dirbinių bei papuošalų. Aptikta buvusio aptvaro liekanos iš Virvelinės keramikos kultūros gyvenvietės.

1980, 1983 m. tyrinėta Žemaitiškės 2 gyvenvietė, ištirtas 340 m² plotas, aptikta medinių statinių liekanos, rasta daug Narvos ir Šukinės duobelinės keramikos kultūros šukių bei dirbinių iš kaulo ir rago, tačiau labai maža titnago.

III t-mečio pr. Kr. 2 pusė – II t-mečio pr. Kr. I ketvirtis – Žemaitiškės 1 gyvenvietė
II t-mečio pr. Kr. I ketvirtis – Žemaitiškės 2 gyvenvietė

EM 2356, EM 2430

Žviliai. Kapo Nr. 51 akmenų vainikai LII

Žviliai, Šilalės r.

Kapinynas, dalis kapų su akmenų vainikais. Ariant nuo seno buvo randama dirbinių. 1968 m. LII (vad. A. Tautavičius) ištyrė 8 griautinius ir 1 degintinį kapą, vėliau kraštotyryninkas V. Statkevičius ištyrė dar 13 griautinių kapų. 1983–1989 m. LII (vad. L. Vaitkunskienė) ištyrė dar 281 griautinį kapą (iš jų 182 III–IV a. kapai su akmenų vainikais, 99 – VII–VIII a. ir 22 – IX–XII a.).

III–IV a. ir VII–XII a. kapai

AR 487

Sutrumpinimai

KM	Kultūros muziejus (Kaune 1930–1940)
KKM	Kretingos kraštotyros muziejus
KPC	Kultūros paveldo centras (iki 1995 – Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba)
LI	Lietuvos istorijos institutas (iki 1989 – Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas)
LN	Lietuvos nacionalinis muziejus (iki 1992 – Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus)
LMD	Lietuvių mokslo draugija (1907–1938)
MLIM	Mažosios Lietuvos istorijos muziejus
PMA	Panstwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie (Varšuvos valstybinis archeologijos muziejus)
PRPI	Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas
ŠAM	Šiaulių „Aušros“ muziejus
TIM	Trakų istorijos muziejus
VDKM	Vytauto Didžiojo karo muziejus (iki 1990 – Kauno valstybinis istorijos muziejus)
VPU	Vilniaus pedagoginis universitetas (iki 1992 – Vilniaus pedagoginis institutas)
VU	Vilniaus universitetas
VUAM	Vilniaus Stepono Batoro universiteto archeologijos muziejus

Archeologijos skyriaus leidiniai

Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus 1855–1980
Katalogas. Vilnius, 1980

Naujausia Lietuvos akmens amžiaus medžiaga (1976–1980)
Vilnius, 1980

Butrimas A. Daktariškės neolito gyvenvietė
Vilnius, 1981

Tautavičienė B. II–XVI a. sidabriniai ir sidabru puošti dirbiniai
Vilnius, 1981

Griciuvienė E. Baltiško ornamentu beiškant
Vilnius, 1991

Archäologische Schätze aus Litauen
Duisburg, 1992

Starożytności Litwy
Warszawa, 1994

Išleido Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalo g. 1, LT-01100 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, LT-093003 Vilnius

Žalvarinis smeigtukas. VIII–IX a. Palanga

ARCHEOLOGIJOS EKSPozICIJA

Adresas: Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalo g. 3, LT-01100 Vilnius

Senasis arsenalas dirba: 10 01–04 30 trečiadienį–sekmadienį nuo 10 iki 18 val.

05 01–09 30 antradienį–šeštadienį nuo 10 iki 17 val., sekmadienį 10–15 val.

Informacija telefonu: 262 94 26

Informacija internete: <http://www.lnm.lt>